

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

Τίτλος πτυχιακής εργασίας:

Αρχειακές πηγές για την αντίσταση των Κρητών κατά τη γερμανική κατοχή

Ονοματεπώνυμο: Γκιαουράκη Καλλιόπη

A. M.: B2016036

Επιβλέπων Καθηγητής: Δρακάκης Εμμανουήλ

Εξεταστής Καθηγητής: Μεταλληνός Δημήτριος

Σεπτέμβριος 2022

Περίληψη

Η μάχη της Κρήτης, είναι το όνομα με το οποίο έμεινε γνωστή στην ιστορία η μεγαλύτερη και τελευταία επιχείρηση αερομεταφερόμενων μονάδων που επιχείρησε η Γερμανία κατά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Πρόκειται για μία τεράστιας σημασίας μάχη, την οποία ο γερμανικός στρατός επεδίωξε προκειμένου να εξασφαλιστεί αμυντικά στη νοτιοανατολική Μεσόγειο εν όψει της εισβολής στη Ρωσία. Οι τεράστιες γερμανικές απώλειες οδήγησαν τον Χίτλερ στην απόφαση να τερματίσει τις αεραποβατικές επιχειρήσεις, ενώ η αποτελεσματικότητα της επιχείρησης οδήγησε τους συμμάχους στην ανάπτυξη αντίστοιχων δικών τους αερομεταφερόμενων μονάδων, που θα διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην ανακατάληψη της Ευρώπης. Η ηρωική Κρητική αντίσταση, τόσο κατά τη διάρκεια της μάχης όσο και μετά, οδήγησε τους Γερμανούς κατακτητές σε θηριωδίες. Τα αντίποινα των Γερμανών, όπως συνέβη και σε ολόκληρη την υπόλοιπη κατεχόμενη χώρα, δεν φάνηκαν αρκετά για να κάμψουν τη μαχητικότητα και το πνεύμα αντίστασης των Κρητών.

Λέξεις κλειδιά: Μάχη της Κρήτης, Αντίσταση, Κατοχή

Abstract

The Battle of Crete is the name by which the largest and last operation of airborne units attempted by Germany during the Second World War is known in history. This is a battle of enormous importance, which the German army sought in order to secure its defenses in the south-eastern Mediterranean, in view of the invasion of Russia. The massive German losses led Hitler to the decision to end the airborne operations, while the effectiveness of the operation led the Allies to develop their own airborne units, which would play an important role in the recapture of Europe. The heroic Cretan resistance, both during and after the battle, led the German occupiers to commit atrocities. The German reprisals in Crete, as happened throughout the rest of the occupied country, did not seem to be enough to bend the militancy and spirit of resistance of the Cretans.

Key words: Battle of Crete, Resistance, Occupation

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	2
Abstract.....	2
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	4
ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΜΑΧΗ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.....	13
4. 1 ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ	13
4. 2 Η ΜΑΧΗ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ.....	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ.....	19
5. 1 Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ.....	19
5. 2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ.....	49
5. 3 Η ΑΠΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΚΑΡΛ ΚΡΑΪΠΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΚΡΗΤΙΚΟΥΣ.....	53
5. 4 ΤΑ ΑΝΤΙΠΟΙΝΑ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ.....	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ...58	
6. 1 ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ (1941- 1945).....	58
6. 2 ΟΙ ΦΥΛΑΚΙΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΠΕΙΝΑ.....	60
6. 3 ΤΑ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΑ.....	64
6. 3. 1 ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΗΣ ΒΙΑΝΝΟΥ.....	65
6. 3. 2 ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΑΝΩΓΕΙΩΝ.....	67
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ.....	69

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ	71
Βιβλιογραφικές πηγές.....	79
Δικτυογραφία.....	81
Άλλες πηγές (ανέκδοτες).....	82

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Ε.Α.Κ.= Ανώτατη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης

Ε.Α.Μ. = Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΑ = Εθνική Αλληλεγγύη

ΕΑΟ = Εθνική Αντάρτικη Οργάνωση

Ε.Λ.Α.Σ. = Εθνικός Λαϊκός Αντιστασιακός Στρατός

Ε.Ο.Κ. = Εθνική Οργάνωση Κρήτης

ΕΟΚ/Η = Εθνική Οργάνωση Κρήτης/ Ηρακλείου

ΕΟΚ/ΕΟΡ/Ρ = Εθνική Οργάνωση Κρήτης/ Ρεθύμνου

ΕΟΚ/Χ = Εθνική Οργάνωση Κρήτης/ Χανίων

Ε.Ο.Π.Δ. = Οργάνωση Πληροφοριών - Δολιοφθορών Ηρακλείου

ΕΟΡ = Εθνική Οργάνωση Ρεθύμνης

ΕΟΧΑ = Εθνική Οργάνωση Χριστιανικής Αλληλεγγύης

Ε.Π.Ο.Ν. = Εθνική Πανελλήνια Οργάνωση Νέων

ΕΤΑ = Επιμελητεία του Αντάρτη

Ε.Κ.Ο. = Εθνική Κρητική Οργάνωση

ΕΟΧΑ = Εθνική Οργάνωση Χριστιανικής Αλληλεγγύης

Κ.Ε.Ε.Ε. = Κρητική Εθνική Επαναστατική Επιτροπή

Κ.Κ.Ε.= Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος

ΟΕΑ = Ομάδα Εσωτερικής Αντιστάσεως

Π.Α.Μ = Παγκρήτιο Απελευθερωτικό Μέτωπο

Π.Ο.Ε.Ν = Παγκρήτια Οργάνωση Ελεύθερων Νέων

PK = Propaganda Kompanien

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία σκοπεύει στο να αναδείξει τις όψεις της αντίστασης στο Ηράκλειο της Κρήτης, αλλά και σε ολόκληρο το νησί, κατά την κατοχική περίοδο 1941-1944. Η Κρήτη βρέθηκε στο επίκεντρο της δράσης της Γερμανίας, αλλά και των Συμμάχων, λόγω της γεωγραφικής της θέσης και της στρατηγικής σημασίας της. Διευκρινίζεται σε αυτό το σημείο ότι οι πηγές της παρούσας εργασίας δεν περιορίζονται σε ένα και μόνο αρχείο αλλά ποικίλουν με βάση το περιεχόμενο και την προέλευσή τους (άρθρα, δημοσιεύσεις αρχείων, μουσειακά εκθέματα, βιβλιογραφικές πηγές). Η παρούσα εργασία διακρίνεται για την ποικιλία της από αρχεία και πηγές, οι οποίες αναφέρονται στο τέλος της εργασίας ολογράφως.

Η μικρασιατική καταστροφή, η χρεοκοπία του αλυτρωτικού οράματος με τα ιδεολογικά πλαίσια και πολιτισμικά προβλήματα που προκάλεσε, η οικονομική κατάσταση της χώρας, το επείγον προσφυγικό πρόβλημα, δηλαδή η στεγαστική και η επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων, η οικονομική δυσπραγία έως εξαθλίωση των κοινωνικών ομάδων, οι ακραίοι πολιτικοί ανταγωνισμοί, η πολιτική και καθεστωτική αστάθεια, η διεύρυνση των σοσιαλιστικών ιδεών και οι αναζητήσεις του κατεξοχήν πληγέντος από τη χρεοκοπία του μεγαλοϊδεατισμού χώρου, του φιλελεύθερου αστισμού, ο οποίος ζητά να κυρίως να αντιμετωπίσει το σοσιαλιστικό πρόσταγμα, αποτελούν το πλαίσιο των εξελίξεων της εποχής, των πολιτικών, κοινωνικών, ιδεολογικών, πνευματικών και καλλιτεχνικών αναζητήσεων¹.

Μέσα από τεταμένες προσπάθειες δημοσιονομικής εξυγίανσης και τις νομισματικές κρίσεις της χώρας, επήλθε η νομισματική σταθεροποίηση και ο

---

¹Καφετζάκη, Α.Γ. (1999). *Εικόνες του Μικρασιάτη πρόσφυγα στη μεσοπολεμική πεζογραφία*. Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης & Ηλεκτρονικού Περιεχομένου. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών (σ. 30-35).

πολιτικός μετασχηματισμός. Η κυβέρνηση του Βενιζέλου δεν καταφέρνει να λύσει αποτελεσματικά το τεράστιο πρόβλημα των προσφύγων ή να προσφέρει ουσιαστικά στην αναδιάρθρωση της οικονομίας².

Ο ανταγωνισμός των ιδεών κυριαρχεί στο μεσοπόλεμο και αλληλεπιδρά με την κοινωνική σύγκρουση και την αναμέτρηση των φορέων ποικίλων ιδεολογικών πεποιθήσεων. Τα προβλήματα της εθνικής και κοινωνικής συνοχής χαρακτήρισαν το ελληνικό κοινωνικό σώμα, καθώς οι πρόσφυγες και οι γηγενείς του νησιού διχάστηκαν και ο βαθύς ανταγωνισμός τους διχάζει, μέχρι και σήμερα³.

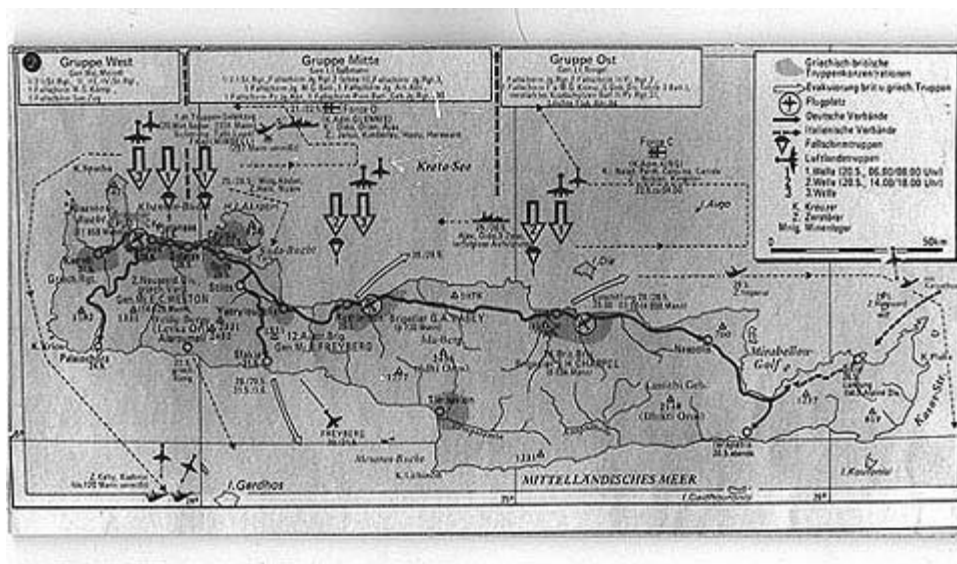

2Καφετζάκη, Α.Γ. (1999).*Εικόνες του Μικρασιάτη πρόσφυγα στη μεσοπολεμική πεζογραφία*. Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης & Ηλεκτρονικού Περιεχομένου. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών (σ.214-217).

3Καφετζάκη, Α.Γ. (1999).*Εικόνες του Μικρασιάτη πρόσφυγα στη μεσοπολεμική πεζογραφία*. Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης & Ηλεκτρονικού Περιεχομένου. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών (σ.24).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η μάχη της Κρήτης περιλαμβάνει γεγονότα που διαδραματίστηκαν, από τις 20 έως τις 31 Μαΐου 1941. Μετά τον σφοδρό βομβαρδισμό οι Γερμανοί απωθούσαν τις αγγλικές δυνάμεις, οι οποίες είχαν κάνει ήδη τη ναυτική τους απόβαση στα Χανιά και είχαν δημιουργήσει στην πόλη την στρατιωτική τους βάση. Πάνω από 1800 αλεξιπτωτιστές εξοντώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν στο Ηράκλειο έπειτα από τις μαζικές ηρωικές προσπάθειες των κατοίκων, οπλισμένων με δικράνια και οτιδήποτε άλλο έβρισκε ο καθένας τους. Από τους βομβαρδισμούς καταστρέφονται οι πύλες των φυλακών και τρόφιμοι, ιδιαίτερα κρατούμενοι για πολιτικούς λόγους, ενώθηκαν με τον ένοπλο λαό της Κρήτης. Αφού η μάχη κράτησε 10 ολόκληρα μερόνυχτα, τελικά, στις 30 Μαΐου 1941, έγινε ενυπόγραφη η τελική παράδοση του νησιού και ταυτόχρονα εκδόθηκαν προεδρικά διοικητικά διατάγματα αντιποίνων για την αντίσταση του κρητικού λαού.

Εικόνα 1: Παλιός χάρτης της Κρήτης του Νομού Ηρακλείου

Υπήρξε έντονη κινητοποίηση απλών πολιτών οι οποίοι συμμετείχαν με όποιο τρόπο μπορούσαν στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, αξιοποιώντας ακόμα και γεωργικά

εργαλεία ως όπλα, κατά τη διάρκεια της Μάχης. Ο ντόπιος πληθυσμός προσπάθησε να αμυνθεί, είτε συντεταγμένα μέσα από τη μορφή διάσπαρτων ομάδων αστράτευτων πολιτών με επικεφαλής κάποιον οπλαρχηγό, είτε μεμονωμένα από αυτόχθονες. Πολλές αντιστασιακές ομάδες έδρασαν καταλυτικά, αφού ήταν ξεκάθαρα προσωποπαγείς, όπως η ΑΕΑΚ (Ανωτάτη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης) ή η Ανταρτική Ομάς Ανωγείων. Από την αρχή του πολέμου, έπρεπε να επιλυθούν οι πολιτικές διαφορές ανάμεσα στους ντόπιους και στους κατακτητές του νησιού. Οι κομμουνιστές, αποτελώντας μια μικρή μειοψηφία που δεν κατάφερε να περάσει τα δικά της πολιτικά μηνύματα μέσα στο κατατρεγμένο από τον πόλεμο πλήθος, βρέθηκαν αντιμέτωποι πολλές φορές με τις ωμότητες και τις βαρβαρότητες τόσο των Ιταλών όσο και των Γερμανών. Είναι γνωστό ότι οι Κρητικοί, στην συντριπτική τους πλειοψηφία, ήταν άνθρωποι οι οποίοι δεν τάσσονταν μονάχα υπέρ του βασιλιά καθώς δεν ήταν συντηρητικοί, αλλά προπάντων ήταν προοδευτικοί στις πολιτικές τους απόψεις και είχαν διαφορετικές στάσεις απέναντι στην καθεστηκυία τάξη.

Οι Κρήτες, έχοντας χύσει ποταμούς αίματος για το ενωτικό ψήφισμα και την τελική ένωση του νησιού με την ηπειρωτική Ελλάδα, θεωρούνται μέχρι σήμερα μία ιδιαίτερα φιλόξενη και ιδιαίτερη πληθυσμιακή ομάδα, η οποία έχει έντονα ανεπτυγμένο τόσο το τοπικό όσο και το εθνικό συναίσθημα. Οι Κρήτες, δεχόμενοι την πίεση των στρατιωτικών εξελίξεων, αντέδρασαν προτάσσοντας μία ισχυρή εθνική συνείδηση, όντας πρόθυμοι να θυσιάσουν για την πατρίδα και τον τόπο τους, αφήνοντας το δικό τους ιδιαίτερο αποτύπωμα στην αντίσταση ενάντια στον κατακτητή. Παρατηρώντας τις συνέπειες της ιδιοσυγκρασίας τους και των πολιτικοκοινωνικών τους φρονημάτων, διακρίνονταν για το τοπικιστικό τους πνεύμα, υπό την έννοια της βαθιάς φροντίδας και της αγάπης που έτρεφαν προς την ιδιαίτερη πατρίδα τους. Καθώς ήταν υπερβολικά ανυπότακτοι και προκατειλημμένοι για την ατομική τους ιδιοκτησία (αρκετοί και με την ατομική ιδιοκτησία των άλλων), ο ρόλος της Εκκλησίας ήταν αρκετά σημαντικός, για να μπορέσει να τιθασεύσει τα ήθη του πλήθους. Οι δημοκρατικές πολιτικές πεποιθήσεις μαζί με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, τους καθιστούσαν ακατάλληλους για να αποδεχθούν αδιαμαρτύρητα τους κατακτητές, τις πολιτικές θεωρίες περί συλλογικών αποφάσεων, κοινοκτημοσύνης κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΜΑΧΗ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

Το ιστορικό αρχείο της Εθνικής Τράπεζας παραθέτει ότι η ίδια συνέβαλε στην πολεμική προετοιμασία της Ελλάδας, ολοκληρώνοντας την πολιτική της προηγούμενης διοίκησης Δροσόπουλου, με τη στήριξη των βιομηχανιών που παρήγαν στρατιωτικό υλικό, ενώ από την πρώτη στιγμή της ελληνοϊταλικής σύρραξης πρωτοστάτησε σε εράνους, δωρεές και υπηρεσίες αλληλεγγύης του μετώπου. Από αυτές ξεχώρισαν η δωρεά πλήρους κινητού χειρουργείου στον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό, η συντήρηση στρατιωτικού αναρρωτηρίου για τραυματίες στο Λουτράκι και τα μέτρα πρόνοιας για τις οικογένειες των θυμάτων πολέμου και των στρατευμένων από το προσωπικό της. Σημαντικό γεγονός της εποχής Κοριζή (1939), αποτελεί και η λήξη από τη μεριά της Τράπεζας του μεγάλου έργου της διαχείρισης των ανταλλαξίμων με τη μικρασιατική καταστροφή το 1922, που είχε ανατεθεί στην ΕΤΕ από το 1925, αφού την ανέλαβε πλέον το ελληνικό κράτος.

Μετά το θάνατο του διοικητή Κορυζή και την αποχώρηση της κυβέρνησης στη Μέση Ανατολή για να συνεχίσει τον αγώνα κατά του Άξονα, στο πλευρό των συμμάχων, τη διοίκηση της Εθνικής αναλαμβάνει ο συνδιοικητής Κωνσταντίνος Ζαβιτζιάνος⁴. Η εκλεγμένη διοίκηση της Τράπεζας αποφεύγει κάθε συνεργασία με τις αρχές κατοχής, αντιστέκεται και αρνείται να χρηματοδοτήσει πολεμικές βιομηχανίες και στρατιωτικά έργα του εχθρού, υπερασπιζόμενη, κατά το δυνατόν, τα περιουσιακά στοιχεία της ΕΤΕ από ενδεχόμενη διαρπαγή. Για τη διασφάλιση της περιουσίας της Τράπεζας, που κινδυνεύει να αφανιστεί λόγω του υπερπληθωρισμού της εποχής, επενδύει σε χρεόγραφα και ακίνητα.

---

⁴Διαθέσιμο στις 20 Ιουνίου 2022 στα 10:55 πμ. σε: https://ha.nbg.gr/el/pdf_library/DIADROMH.pdf

Οργανώνει καθ' όλη τη διάρκεια της κατοχής και της πείνας διανομή βοηθημάτων, τροφίμων και συσσιτίου για τις 4.000 οικογένειες του προσωπικού της. Οι δαπάνες γίνονται είτε από τα διαθέσιμά της είτε από την πώληση χρεογράφων της. Στις 28 Ιανουαρίου του 1943 οι αρχές Κατοχής ορίζουν τον Γεώργιο Σπ. Μερκούρη διοικητή της Εθνικής Τράπεζας. Ο συνδιοικητής Κ. Ζαβιτζιάνος και το νόμιμα εκλεγμένο Γενικό Συμβούλιο παραιτούνται. Η προσπάθεια των δυνάμεων κατοχής και των συνεργατών τους, τον Σεπτέμβριο με Οκτώβριο του 1943, να ιδιοποιηθούν με πληθωριστικό χρήμα μετοχές εταιρειών του χαρτοφυλακίου της ΕΤΕ, συναντά τη σθεναρή αντίσταση των στελεχών και του προσωπικού για την προστασία του χαρτοφυλακίου της Τράπεζας με μια μεγαλειώδη δράση, η οποία έμεινε στην ιστορία ως «μάχη των χρεογράφων». Το πλέον σημαντικό επίτευγμα όμως ξεκινά πολύ νωρίτερα. Στο άμεσο διάστημα μετά την έναρξη της κατοχής η Εθνική Τράπεζα αποφασίζει να προετοιμάσει το μέλλον.

Στις 31 Δεκεμβρίου 1941, το Γενικό Συμβούλιο της Εθνικής Τράπεζας, στη 15^η και τελευταία για το απερχόμενο έτος συνεδρίασή του, αποφασίζει να θέσει τις βάσεις για την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας μετά την απελευθέρωση. Σε μια μάλλον τυπική συνεδρίαση συστήνει νέα επιτροπή Γενικών Ζητημάτων⁵. Με την ουδέτερη αυτή διατύπωση δίνεται το εναρκτήριο λάκτισμα για τη μελέτη των δυνατοτήτων οικονομικής ανάπτυξης της χώρας μετά τη λήξη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Το όλο εγχείρημα θα καλυφθεί κάτω από μια έρευνα για τη μελέτη των πηγών ενέργειας της Ελλάδας. Η μελέτη των πολυπληθών και ογκωδέστατων σχετικών αρχείων που διαθέτει η Εθνική Τράπεζα, ξεδιπλώνει την έκταση του όλου εγχειρήματος αλλά και αναδεικνύει τον πραγματικό στόχο. Κατά τη διάρκεια της Τριπλής Κατοχής η Εθνική Τράπεζα διετέλεσε τη λειτουργία της μέσω χαρτών, όπως ο χάρτης απαραίτητων οδών Πελοποννήσου, ο χάρτης των εκμεταλλεύσιμων υδραυλικών δυνάμεων της Ελλάδας, ο Βουραϊκός, ο Χάρτης με την πιθανή τελική γεωγραφική διάταξη ενός ηπειρωτικού δικτύου ηλεκτρισμού της Ελλάδας⁶. Η Νέα Χάρτα Πολιτιστικού Τουρισμού προβάλλει ότι ο τουρισμός παρότι εξασθενημένος, μπορεί να αξιοποιηθεί για την ανάπτυξη της χώρας, ενώ το ίδιο

---

⁵Διαθέσιμο στις 20 Ιουνίου 2022 στα 10:57 πμ. σε: https://ha.nbg.gr/el/pdf_library/DIADROMH.pdf

⁶Διαθέσιμο στις 20 Ιουνίου 2022 στα 11:02 πμ. σε: https://ha.nbg.gr/el/pdf_library/DIADROMH.pdf

συμβαίνει και με την άυλη πολιτιστική κληρονομιά που μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά και αναδημιουργείται από τις κοινότητες και τις ομάδες.

Ο Κωνσταντίνος Τριανταφυλλόπουλος ανέλαβε τα ηνία του πρώτου πιστωτικού ιδρύματος της χώρας στις 16 Νοεμβρίου 1944, σε μια κρίσιμη για την Ελλάδα περίοδο, αμέσως μετά την απελευθέρωση της πατρίδας μας από τη γερμανική κατοχή, η οποία, εκτός των άλλων, είχε ως επακόλουθα την πλήρη κατάρρευση της οικονομίας και την αποδιοργάνωση του τραπεζικού συστήματος⁷. Για να τονίσουν την ιδιαίτερη σημασία που αποδίδουν στη συγκεκριμένη επιλογή διοικητή, ο πρωθυπουργός και όλο το οικονομικό επιτελείο της κυβέρνησης παρίστανται στην εγκατάσταση του νέου διοικητή και παίρνουν το λόγο. Με εγκύκλιο διοικήσεως στις 22 Νοεμβρίου 1944 ο διοικητής της Απελευθέρωσης θέτει σε κίνηση όλο το περιφερειακό δίκτυο της Τράπεζας για την καταγραφή της πραγματικής κατάστασης σε όλους τους κλάδους της οικονομίας και σε όλη την επικράτεια, ώστε με γνώση των πραγματικών δεδομένων να μελετηθούν τα διορθωτικά μέτρα που επιβάλλουν οι συνθήκες⁸. Εξάλλου, σε συνεδρίαση του Γενικού Συμβουλίου, ο Κ. Τριανταφυλλόπουλος αναπτύσσει τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για να συμβάλει η Εθνική στην οικονομική σταθεροποίηση, με τη χρηματοδότηση των παραγωγικών κλάδων, με την παρακολούθηση των εταιρειών στις οποίες συμμετέχει η Τράπεζα και τέλος με την ομαλοποίηση των προβλημάτων που δημιουργήσε η κατοχική διοίκηση στο προσωπικό. Ο Κ. Τριανταφυλλόπουλος, διετέλεσε διοικητής της Εθνικής έως τις 20 Ιανουαρίου 1945⁹.

---

⁷ Διαθέσιμο στις 20 Ιουνίου 2022 στα 11:04 πμ. σε: https://ha.nbg.gr/el/pdf_library/DIADROMH.pdf

⁸ Διαθέσιμο στις 20 Ιουνίου 2022 στα 11:04 πμ. σε: https://ha.nbg.gr/el/pdf_library/DIADROMH.pdf

⁹ Διαθέσιμο στις 20 Ιουνίου 2022 στα 11:04 πμ. σε: https://ha.nbg.gr/el/pdf_library/DIADROMH.pdf

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

4.1 ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ

Ύστερα από τις πιέσεις του Βρετανικού επιτελείου και την αποδοχή του Τσώρτσιλ ότι η Κρήτη δεν θα μπορούσε να αποτελέσει ένα υποκατάστατο του βαλκανικού μετώπου που χάθηκε, οι πρώτες βρετανικές εισηγήσεις του γενικού επιτελείου για την στρατιωτική εκκένωση του νησιού, δίνουν το στίγμα μιας μάχης για την οποία οι βρετανοί δεν είναι αποφασισμένοι. Αντίθετα, για τους Γερμανούς, η κατάληψη της Κρήτης έχει εξαιρετική στρατηγική σημασία, προκειμένου να διασφαλίσουν την εξέλιξη της επιχείρησης εισβολής στη Ρωσία, προωθώντας τις δυνάμεις τους νοτιοανατολικά στη Μεσόγειο, αποκτώντας και τη δυνατότητα πρόσβασης στις ακτές της Αφρικής, με εφιαλτήριο την Κρήτη. Για την εισβολή των Γερμανών στην Κρήτη αποφασίστηκε να αξιοποιηθεί, έστω και παραλλαγμένο, το σχέδιο του στρατηγού Kurt Student, ο οποίος προέβλεπε μία εύκολη μάχη, υπό την προϋπόθεση ότι η Γερμανία θα αξιοποιούσε την αεροπορική της κυριαρχία, αποβιβάζοντας μαζικά αερομεταφερόμενα τμήματα, χωρίς προπαρασκευαστικούς βομβαρδισμούς, αξιοποιώντας το στοιχείο του αιφνιδιασμού.

Οι Γερμανοί θα διαθέσουν 228 βομβαρδιστικά, 233 μαχητικά διαφόρων τύπων, καθώς και 520 μεταγωγικά αεροπλάνα για την πρώτη εισβολή στην ιστορία των στρατιωτικών επιχειρήσεων η οποία βασίστηκε σε αεραποβατική επιχείρηση. Για την υποστήριξη της επιχείρησης κατασκευάζουν πρόχειρα αεροδρόμια σε Κόρινθο, Μέγαρο, Τανάγρα, Τοπόλια, Ελευσίνα και Φάληρο, ενώ καταλαμβάνουν και οχυρώνουν τα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα καθώς και κάθε γειτονικό με την Κρήτη νησί. Οι συμμαχικές δυνάμεις, που δεν διαθέτουν καθόλου αεροπορία στην Κρήτη,

κυριαρχούν στη θάλασσα με το στόλο του ναυάρχου Andrew Cunningham, διαθέτοντας 4 θωρηκτά, 1 αεροπλανοφόρο, 11 καταδρομικά και 40 αντιτορπιλικά, τη στιγμή που οι Γερμανοί αναγκάζονται να επιτάξουν καΐκια από τα ελληνικά νησιά για να μεταφέρουν στην Κρήτη την Πέμπτη Ορεινή Μεραρχία. Ωστόσο ο βρετανός ναύαρχος αρνείται πεισματικά να εκθέσει άσκοπα τον βρετανικό στόλο σε έναν ουρανό στον οποίο κυριαρχεί ο εχθρός και αποφασίζει πως οι απώλειες είναι πάρα πολύ μεγάλες, για να δικαιολογήσουν τις προσπάθειες αποτροπής αποβάσεων στην Κρήτη¹⁰. Η μάχη αυτή λοιπόν αποτελεί και ένα πείραμα σε απλή μορφή της αποτελεσματικότητας της κυριαρχίας της θάλασσας έναντι της κυριαρχίας του αέρα.

Η μυστική υπηρεσία αποκρυπτογράφησης των βρετανών, κατάφερε να υποκλέψει και να αναλύσει την επικοινωνία της Γερμανικής Πολεμικής Αεροπορίας και γνώριζε με μεγάλη ακρίβεια το χρονοδιάγραμμα των επιχειρήσεων, τουλάχιστον δύο εβδομάδες νωρίτερα. Ωστόσο, η επιλογή των βρετανών να χρησιμοποιήσουν γλωσσολόγους και όχι ειδικούς της στρατιωτικής τακτικής στην τελική ανάλυση των κειμένων, αποδείχθηκε καθοριστικό λάθος. Η μετάφραση δημιούργησε την εντύπωση ότι οι Γερμανοί θα επιχειρούσαν αμφίβια και όχι αεροναυτική επιχείρηση, γεγονός που οδήγησε το στρατηγό Freiburg να οργανώσει με λάθος τρόπο την άμυνα του, περιμένοντας εντελώς διαφορετικό είδος επιχειρήσεων. Όπως αναφέρει ο Δημήτρης Ξενάκης, ο στρατηγός Μπέρναρντ Φράιμπεργκ υπήρξε αδίστακτος πολέμιος του Στούντεντ. Οι επιχειρήσεις βέβαια χαρακτηρίστηκαν από την υπεροπλία των Γερμανών¹¹. Το λάθος του Φράιμπεργκ οφείλεται στη χρεοκοπία των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών και τη δέσμευση ενός μεγάλου τμήματος των συμμαχικών δυνάμεων για την φύλαξη των ακτών.

Οι Γερμανοί ξεκίνησαν να τις επιθέσεις τους με την ονομασία Ερμής¹² στο νησί, με πρώτους και βασικούς στόχους του πρώτου αερομεταφερόμενου κύματος το αεροδρόμιο του Μάλεμε, το λιμάνι της Σούδας και τα Χανιά στις 19 Μαΐου 1941. Ο αυτοσχέδιος στόλος των Γερμανών διαλύεται, αλλά οι ελπίδες για την αντίσταση του νησιού στις αερομεταφερόμενες δυνάμεις καταρρέουν στην ουσία, όταν ο ταξίαρχος

---

¹⁰ Σκαλιδάκης Γ., 22/05/2016 Η Μάχη και η Αντίσταση στο www.efsyn.gr

¹¹ Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 14:24 μ.μ. σε: <https://www.tovima.gr>

¹² Διαθέσιμο στις 16 Ιουνίου 2022 στις 14:27 μ.μ. σε: [Η σφαγή στην Κάνδανο και άλλα κρητικά ολοκαυτώματα \(tvxs.gr\)](http://www.tvxs.gr)

Hargest αποτυγχάνει να ανακαταλάβει το αεροδρόμιο του Μάλεμε, το οποίο κατέλαβαν προσωρινά οι Γερμανοί. Ο Kurt Student, αντιλαμβάνεται ότι αν χαθεί το Μάλεμε, ενδεχομένως χάνεται και η μάχη της κρήτης και αναγκάζει τα γερμανικά αποβατικά τμήματα να προσγειωθούν όπως-όπως, σε ένα κατεστραμμένο αεροδιάδρομο και εν μέσω εχθρικών πυρών, δεχόμενος τεράστιες απώλειες σε στρατιώτες και αεροσκάφη, προκειμένου να κρατηθεί το αεροδρόμιο.

Με την αποτυχία των συμμαχικών δυνάμεων να ανακαταλάβουν το αεροδρόμιο, η ενίσχυση των Γερμανών υπήρξε συνεχής και αδιάκοπη από εκείνο το σημείο και μετά, οδηγώντας στην σταδιακή κυριαρχία τους σε μία μάχη που μέχρι εκείνο το σημείο ήταν αμφίρροπη. Ο στρατηγός Freiburg, διοικητής των συμμαχικών δυνάμεων, τηλεγραφεί στο Λονδίνο ότι θα κρατήσει άμυνα, μόνο αν η απελπισμένη αντίσταση για λίγες ακόμα ώρες είναι ζήτημα τεράστιας σημασίας για την εξέλιξη των ευρύτερων επιχειρήσεων... Οι εξελίξεις αυτές σηματοδοτούν την απώλεια της Κρήτης όπως αναφέρει και το ιστορικό κείμενο της εκθέσεως του Παντελή Πρεβελάκη με τη διενέργεια έρευνας μιας τετραμελούς επιτροπής, η οποία συστήθηκε τον Μάιο του 1945¹³.

Οι συμμαχικές δυνάμεις αριθμούσαν έναν αριθμό οπλιτών και αξιωματικών λίγο μεγαλύτερο από 96.000. Οι μισοί από αυτούς ήταν Έλληνες, ενώ το ένα τέταρτο από αυτούς ήταν Αυστραλοί και Νεοζηλανδοί. Η εξαιρετική Κρητική Μεραρχία, που πολέμησε στο ελληνοαλβανικό μέτωπο, δεν μπόρεσε να συμμετάσχει στις επιχειρήσεις αποκλεισμένη στην Ηπειρωτική χώρα. Η αντίσταση ενάντια στον κατακτητή αποτελεί μία κοινή ανάμνηση των λαών που συνοδεύεται συχνά και από κοινούς εορτασμούς. Μάλιστα, μόλις πέρυσι στην Αδελαΐδα, έγινε η εορταστική εκδήλωση της 30^{ης} επετείου της Μάχης της Κρήτης και η εθνική αντίσταση του λαού κατά των Γερμανών¹⁴.

---

¹³Έκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη, Αθήνα 1945, ανατύπωση Ηράκλειο, 1983

¹⁴Διαθέσιμο στις 16 Ιουνίου 2022 στις 14:21 μ.μ σε:

[Μήνυμα για την Επέτειο της Μάχης της Κρήτης - Νέα Γενικού Προξενείου Αδελαΐδας \(mfaf.gr\)](https://mfafoundation.org/2022/06/16/1421-mu-m-mesa/)

4. 2 Η ΜΑΧΗ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ

Η Μάχη της Κρήτης είναι ο αγώνας του πολυβασανισμένου έθνους, ο οποίος παραμένει αδικαίωτος με την συγκατάθεση των ισχυρών της γης διατηρώντας τους Έλληνες υποδουλωμένους, πολιορκημένους και πρόσφυγες. Τόσο η Κρήτη όσο και η Κύπρος γίνονται δύο νησιά, τα οποία φρίττουν από τα δικαιώματα των ξένων κατακτητών, τα οποία περιέρχονται στα πέρατα της οικουμένης¹⁵. Στην άλωση των συνειδήσεων, στην αλλοτρίωση της νήσου, του ήθους και της αρχοντιάς, αντιστέκεται κανείς στη χυδαιότητα της τουριστικής ασυδοσίας και στο πνεύμα της καταστροφής¹⁶.

Η μάχη στο Ηράκλειο αποτέλεσε τον βασικό άξονα του δεύτερου κύματος της επίθεσης των Γερμανών, ωστόσο ήταν ένας ενιαίος αγώνας στην έκταση, στο φρόνημα και στο ήθος της Μάχης της Κρήτης¹⁷. Εξάλλου, οι Γερμανοί είχαν επιτάξει τις περισσότερες πόλεις στους νομούς των Χανίων, Ρεθύμνης και Ηρακλείου, ενώ οι Ιταλοί αξιωματικοί είχαν επιτάξει ολόκληρη την ευρύτερη περιοχή του Λασιθίου της Κρήτης.

Η άμεση κινητοποίηση για την άμεση κατάληψη της στρατηγικής σημασίας του νησιού, οδήγησε σε εσφαλμένους υπολογισμούς τους Γερμανούς. Άνδρες και γυναίκες στο Ηράκλειο ενώθηκαν προκειμένου να μην παραδώσουν τον τόπο τους αμαχητί, με πρωτοφανές σθένος, γενναιότητα και αυτοθυσία. Οι Κρητικοί πλήρωσαν αλλά και απαίτησαν από τους Γερμανούς έναν βαρύ φόρο αίματος, αφού για πρώτη φορά μπήκε ο λαϊκός παράγοντας στην εξίσωση του πολέμου¹⁸. Το τελευταίο είχε ως αποτέλεσμα την ενεργό δράση της εθνικής αντίστασης του λαού στο Ηράκλειο. Η εγωπαθής στάση των κατακτητών δημιούργησε μια δυναμική, η οποία ήταν ιδιαίτερα φορτική, αλλά και χαρακτήριζε τους Γερμανούς ως καταπιεστές και παράφρονες απέναντι στους αυτόχθονες κατοίκους.

Η μάχη σταδιακά επεκτάθηκε σε ολόκληρο το βόρειο τομέα του νησιού. Οι απώλειες ήταν βαριές και για τις δύο παρατάξεις. Οι Γερμανοί αλεξιπτωτιστές της

15 Παπαδερός Α. (1980). *Η Μάχη και η Αντίσταση της Κρήτης*, σ. 8 στο www.libraryoac.gr

16 Παπαδερός Α. (1980). *Η Μάχη και η Αντίσταση της Κρήτης*, σ. 8 στο www.libraryoac.gr

17 Παπαδερός Α. (1980). *Η Μάχη και η Αντίσταση της Κρήτης*, σ. 7 στο www.libraryoac.gr

18 Διαθέσιμο στις 25 Ιουνίου 2022 στις 18:54 μ.μ. σε: www.candiadoc.gr

Luftwaffe, που ήταν αδέρφια, ο Wolfgang, ο Leberecht και ο Hans-Joachim Graf Von Blücher σκοτώθηκαν μέσα σε λίγες ώρες, πολεμώντας στον τομέα του Ηρακλείου. Αλλά και οι ήρωες υπερασπιστές της Κρήτης έχασαν εξαιρετικούς αξιωματικούς και οπλίτες, μεταξύ των οποίων ο ταγματάρχης Μιχαήλ Τζουλάκης, πολεμώντας ενάντια στην προέλαση των Γερμανών στο κέντρο της πόλης, ο έφεδρος ταγματάρχης Γεώργιος Μανωλεσάκης, ο οποίος πολέμησε στη Χανιόπορτα, ο λοχαγός Ιωάννης Μαρινέλης που έπεσε από γερμανικά πυρά υπερασπιζόμενος το λιμάνι του Ηρακλείου και ο επιλοχίας Ορέστης Ανδρεαδάκης μαχόμενος στη στρατιωτική βάση στη θέση Κοκκίνη Χάνι¹⁹.

Το Ηράκλειο είναι μία πόλη, η οποία προσπάθησε να αντισταθεί με σθένος στη γερμανική επέλαση μέσα από διαφορετικές μάχες. Συγκεκριμένα, Έλληνες στρατιώτες, μεταξύ των οποίων και 300 Θρακιώτες, αλλά και Βρετανοί, Αυστραλοί και απλοί πολίτες, πολέμησαν και υπερασπίστηκαν την πόλη, το λιμάνι και το αεροδρόμιο. Πολεμώντας από σπίτι σε σπίτι κατάφεραν να απωθήσουν τους αλεξιπτωτιστές εκτός των τειχών, καθώς τα ενετικά τείχη επαναχρησιμοποιήθηκαν ως αμυντικό έργο από τους υπερασπιστές της πόλης²⁰.

Μάλιστα, στο τέλος της δεκαήμερης μάχης, την 29^η Μαΐου 1941, εξαντλημένοι, οι Γερμανοί εξαπέλυσαν την απεγνωσμένη τους επίθεση και συνάντησαν μια στοιχειώδη άμυνα οπισθοφυλακής, καθώς οι Βρετανοί είχαν φύγει από τα νότια παράλια, για να περάσουν από εκεί στην Αφρική. Οι βομβαρδισμοί της 28^{ης} και 29^{ης} Μαΐου 1941, κατεδάφισαν σπίτια του Ηρακλείου και ρήμαξαν τα χωριά. Όλα αυτά κατάφεραν να οδηγήσουν σε σύγχυση τον κόσμο, καθώς ακολουθούσαν τρομακτικά γεγονότα.

Απώτερος σκοπός του ηρωισμού των Κρητικών χωρίς κανένα ουσιαστικό αμυντικό μέσο απέναντι στην ισχυρότερη πολεμική μηχανή ήταν να προκληθεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερη φθορά στη δύναμη εισβολής²¹. Ο Τσώρτσιλ, αποκαλούμενος ως *πρωθυπουργός της Νίκης*, αναφέρθηκε στον αρχηγό της Λουφτβάφε (Γερμανική

---

¹⁹ Διαθέσιμο στις 25 Ιουνίου 2022 στα 17:41 μ.μ σε: www.efsyn.gr.cdn.ampproject.org/v/s/www.efsyn.gr/efkriti.gr

²⁰ Διαθέσιμο στις 25 Ιουνίου 2022 στα 17:41 μ.μ σε: www.efsyn.gr.cdn.ampproject.org/v/s/www.efsyn.gr/efkriti.gr

²¹ Διαθέσιμο στις 25 Ιουνίου 2022 στα 17:53 μ.μ σε: www.neakriti.gr

πολεμική αεροπορία) Χέρμαν Γκέρνινγκ, καθώς για μια «πύρρειο νίκη» θυσιάσε «αναντικατάστατες δυνάμεις», με τις οποίες θα μπορούσε άλλωστε να είχε κατακτήσει «την Κύπρο, το Ιράκ, τη Συρία, ίσως ακόμη και την Περσία». Με τη γερμανική στρατιωτική επιχείρηση, οι κατακτητές κατάφεραν να καταλάβουν γρήγορα ολόκληρο το νησί από τις αγγλοελληνικές δυνάμεις. Ωστόσο, οι Γερμανοί δεν επεχείρησαν ξανά άλλη αεροπορική έφοδο της ίδιας κλίμακας κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Ο αστράτευτος ανδρικός πληθυσμός, οι γυναίκες και τα παιδιά, ακόμα και οι υπερήλικες, δεν δίστασαν να ενωθούν με τα ελληνικά και αγγλικά στρατεύματα, αμύνθηκαν με πείσμα και βοήθησαν όσο μπορούσαν το βρετανικό στρατό να απομακρυνθεί από τις κατακτημένες περιοχές και να μην αποκλειστεί στην Ελλάδα²², δείχνοντας περισσότερο ενδιαφέρον για την τύχη των συμμάχων τους, παρά για τη δική τους ζωή, όπως πολύ χαρακτηριστικά ανέφερε ο Τσόρτσιλ στα απομνημονεύματά του. Ενώ η γερμανική στρατιωτική διοίκηση εκβίαζε τον κρητικό πληθυσμό να παραδώσει οπλισμό και να καταδώσει τα συμμαχικά στρατεύματα, τα οποία κρύβονταν σε διάφορα σημεία μετά το τέλος της μάχης, οι Κρητικοί διευκόλυναν την απόδραση πολλών από αυτούς, οι οποίοι επέστρεψαν στο βρετανικό στρατό για να συνεχίσουν τον πόλεμο από την Αίγυπτο.

22 Διαθέσιμο στις 16 Ιουνίου 2022 στις 14:27 μ.μ σε: [Η σφαγή στην Κάνδανο και άλλα κρητικά ολοκαυτώματα \(tvxs.gr\)](https://www.tvxs.gr)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

5.1 Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Η πείνα τα καταναγκαστικά έργα και ο καθημερινός φόβος του θανάτου επέδρασαν καταλυτικά στην ψυχολογία ακόμα και των νέων ανθρώπων στην Κρήτη. Η κατάσταση αυτή είχε ως αποτέλεσμα μια μεγάλη μερίδα πολιτών να μπουν σε αντιστασιακές οργανώσεις, όπως ήταν το ΕΑΜ, ακόμα κρυφά από τις οικογένειές τους. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν αποφασισμένοι να αντιμετωπίσουν με κάθε τρόπο τις δυνάμεις των κατακτητών. Η αντίσταση επηρέασε και τη ροή των σχολικών προγραμμάτων, καθώς οι μαθητές δεν συγκεντρώνονταν πλέον στα σχολεία, αλλά μαζεύονταν κρυφά σε σπηλιές ή στις εκκλησίες.

Αναφορικά με το 43^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, το ΕΑΜ της Κρήτης, ιδρύει τον ΕΛΑΣ στα ίχνη της 5^{ης} Μεραρχίας Κρητών και μάλιστα, για το Ηράκλειο και το Λασιθί, το 43ο Σύνταγμα. Ο νεαρός λοχαγός από το Κεφαλοβρύσι, ο Γιάννης Κοντάκης, αναλαμβάνει την στρατιωτική εκπαίδευση. Με όπλα κρυμμένα από τη Μάχη της Κρήτης, αλλά και με όπλα που αφαιρέθηκαν από τους Ιταλούς του στρατηγού Κάρτα, σε λίγους μήνες, αναπτύσσεται μια εκπαιδευμένη διλοχία, περίπου 220 στρατιωτών του εθνικού συγκροτήματος ΕΛΑΣ. Τα χωριά που δεν κάηκαν έστειλαν πολεμοφόδια παρά τη φτώχεια και τον ξεπεσμό. Το δέσιμο που επικρατεί μεταξύ των ανθρώπων δύσκολα περιγράφεται, διότι οι κοινωνικοοικονομικές συγκυρίες λειτούργησαν ενωτικά. Μάλιστα, οι ντόπιοι όχι μόνο καταφέρνουν να επιζήσουν, αλλά καταφέρνουν να στείλουν τα παιδιά τους σχολείο και παρά τις ελλείψεις διοργανώνουν συσσίτια, ενώ τα παιδιά τραγουδάνε, παίζουν και χτίζουν στα ερείπια τα όνειρά τους.

Παράλληλα, εξόριστοι κομμουνιστές και δραπετές από τα νησιά του Αιγαίου παρέμειναν στο νησί. Παράδειγμα συμμετοχής κομματικοποιημένων προσώπων μέσα στη Μάχη της Κρήτης, ήταν η περίπτωση του Μιλτιάδη Πορφυρογένη, βουλευτή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδος. Από τις 16 Μαΐου του 1941, μαζί με το σύνθημα υπέρ της εθνικής ενότητας αλλά και του αντιφασιστικού αγώνα, καταγράφηκε στον τύπο και συγκεκριμένα στην εφημερίδα «Κρητικά Νέα» η προσχώρησή του βουλευτή στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο. Οι σημαντικότεροι

διακεκριμένοι οπλαρχηγοί καθοδήγησαν το άγημα έναντι της Γερμανικής Κατοχής, όπως: ο Εμμανουήλ Μπαντουβάς, ο Γεώργιος Πετράκης ή Πετρακογιώργης, ο Αντώνης Γρηγοράκης και άλλοι.

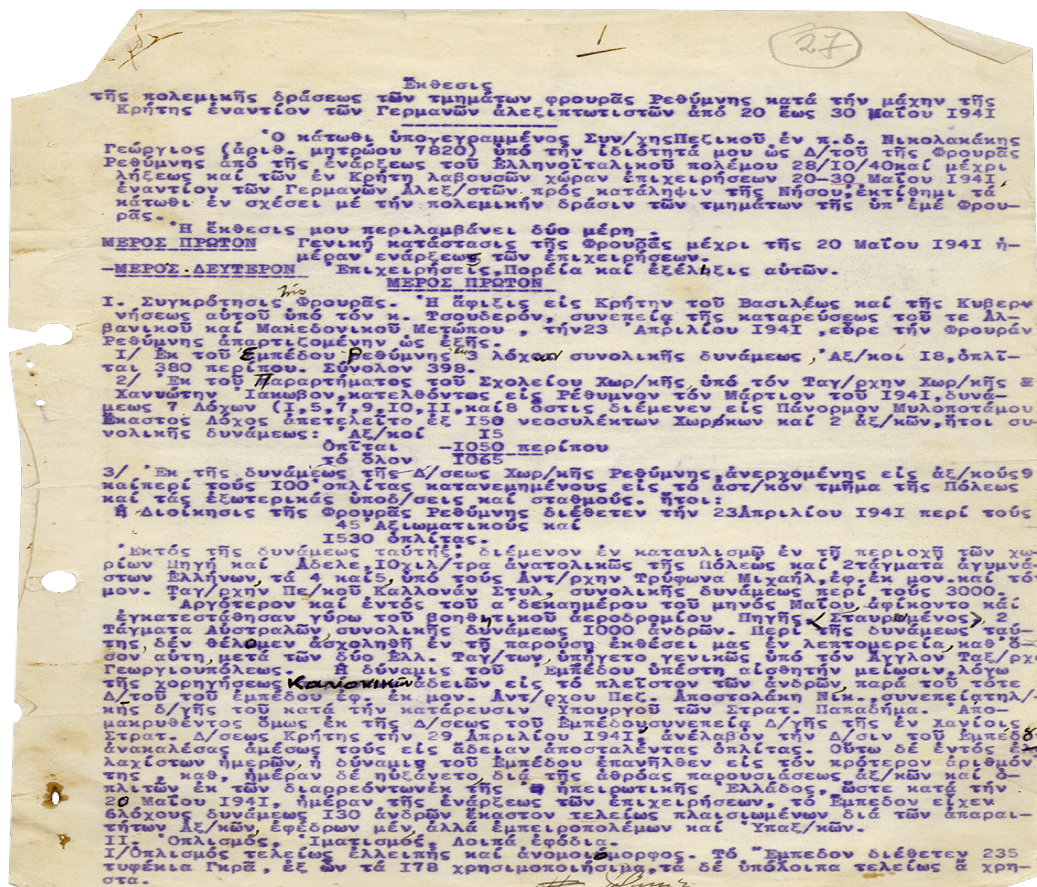
Η αντάρτικη ομάδα *Ψηλορείτης* με πρωτεργάτη τον Πετρακογιώργη δρούσε στις πλαγιές της οροσειράς. Η αντάρτικη ομάδα συμμετείχε ενεργά στην κρητική αντίσταση, συγκρούστηκε με τους Γερμανούς σε συμπλοκές στα χωριά Κουρπητό, Πόρο Σταυρού, Μαδαρή και Ξερόκαμπο²³. Η ομάδα έλαβε μέρος σε αρκετά σαμποτάζ και στην απαγωγή του στρατηγού και διοικητή Κράιπε.

---

²³Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 14:43 μ.μ σε: www.imixanitouxronou.gr

Το μαρτυρικό χωριό της Κρήτης που αντιστάθηκε στην κατοχή. Οι Γερμανοί το βομβάρδισαν το πυρπόλησαν και το ερήμωσαν (βίντεο).

Εικόνα 6: Η πρώτη σελίδα της έκθεσης κατά της Μάχης των Κρητών. Περιλαμβάνει την πολεμική δράση του Συνταγματάρχη Γεωργίου Νικολακάκη, όπου περιγράφονται πολεμικές επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της Μάχης της Κρήτης στον τομέα, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Κοινωφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση

Σε όλα τα έγγραφα του αρχείου είναι φανερό πώς συγκροτούνται οι δομές του Αγώνα, πώς οργανώνεται η ένοπλη δράση των Επιτροπών του Εθνικού Αγώνα αλλά και του μικτού χαρακτήρα του αγώνα, ανάλογα με τον συντονισμό διαφορετικών οργανώσεων αντιστασιακού χαρακτήρα. Οι εκθέσεις δράσης από συγκεκριμένους αγωνιστές της περιόδου ή αρχηγούς οργανώσεων οδηγούν τον οπληχικό σε αλληλογραφία με τον αξιωματικό της συμμαχικής υπηρεσίας SEO (Special Executive Operation), Patrick Leigh Fermor.

Ρεθύμνης, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Κοινωφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση

Το αρχείο αναδεικνύει τη δράση του Τζιφάκι ενάντια στους Γερμανούς κατακτητές, όμως ταυτόχρονα αναδεικνύονται και οι λεπτομερείς περιγραφές των στρατιωτικών δυνάμεων Ρεθύμνης για την αντίσταση των κατοίκων. Από τις εκθέσεις πολεμικής δράσης και των επιχειρήσεων των αξιωματικών του ελληνικού στρατού, ο Τζιφάκης είχε αναδειχθεί ως αρχηγός της ΕΟΡ.

Οι κάτοικοι του Νομού Ηρακλείου δεν έμειναν αμέτοχοι απέναντι στην εισβολή του Άξονα, προβάλλοντας μαζική αντίσταση. Οι απώλειες του γερμανικού στρατού και το πλήγμα που δέχθηκε, τόσο κατά τη δεκαήμερη Μάχη της Κρήτης, όσο και στην επακόλουθη αντίσταση, επηρέασαν σημαντικά την εξέλιξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, προς όφελος των Συμμάχων. Συνεπώς, ο πόλεμος στην Κρήτη και η αντίσταση του κρητικού λαού, επηρέασαν καθοριστικά την ιστορική εξέλιξη των γεγονότων που ακολούθησαν διαδοχικά. Οι παρακάτω πηγές είναι από το Μουσείο του Ηρακλείου για τη Μάχη της Κρήτης κατά τη διάρκεια της Εθνικής Αντίστασης.

Εικόνα 8: Τελετή Μνημόσυνου (Μουσείο του Ηρακλείου της Μάχης της Κρήτης και της Εθνικής Αντίστασης), Δήμος Ηρακλείου²⁴

²⁴Διαθέσιμο στις 28 Ιουνίου 2022 στις 16:43 μ.μ σε:

<https://www.gtp.gr/MuseumoftheBattleofCreteandtheNationalResistance>

Εικόνα 9: Κρήτες αντάρτες (Μουσείο του Ηρακλείου της Μάχης της Κρήτης και της Εθνικής Αντίστασης), Δήμος Ηρακλείου²⁵

---

²⁵Διαθέσιμο στις 28 Ιουνίου 2022 στις 16:43 μ.μ σε:
<https://www.gtp.gr/MuseumoftheBattleofCreteandtheNationalResistance>

Εικόνα 10: Κρήτες αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης (Μουσείο του Ηρακλείου της Μάχης της Κρήτης και της Εθνικής Αντίστασης), Δήμος Ηρακλείου²⁶

Μέσα από μια προφορική συνέντευξη του Σταθμάρχη στον Σταθμό Χωροφυλακής Σκινιά του Νομού Ηρακλείου το 1941, παρουσιάζεται η εικόνα του νομού του Ηρακλείου, εκείνη την εποχή. «Την 29^η Μαΐου του 1941, όταν εξαντλημένοι οι Γερμανοί, εξαπολύοντας την απεγνωσμένη τους επίθεση, συνάντησαν μόνο μια στοιχειώδη άμυνα οπισθοφυλακής, καθώς οι Βρετανοί είχαν φύγει προς τα νότια παράλια, για να περάσουν από κει στην Αφρική. Έπειτα από δεκαήμερη μάχη, ακούστηκαν οι τρομεροί βομβαρδισμοί της 28^{ης} και 29^{ης} Μαΐου που κατεδάφισαν τα σπίτια του Ηρακλείου και ρήμαζαν τα χωριά. Την επαύριο, Παρασκευή 30 Μαΐου 1941, παρά την ανακωχή και το αδυσώπητο τέλος της δεκαήμερης Μάχης, οι βομβαρδισμοί συνεχίστηκαν, ιδιαίτερα δριμείς στα χωριά που ήταν κοντά στο δρόμο που οδηγούσε προς τον Τσούτσουρο, την πύλη προς την Αφρική. Το Αρκαλοχώρι μέτρησε εκείνη την ημέρα 18 νεκρούς και πολλά ερείπια. Πολύ γρήγορα, παρά τα φοβερά αντίποινα των Γερμανών, το Ανατολικό Μονοφάτσι, η Πεδιάδα, τα Αστερούσια και η Βιάννος δημιούργησαν την πρώτη τους Αντιστασιακή Οργάνωση, την Κρητική Επαναστατική Επιτροπή, με αρχηγό τον ανάπηρο ταγματάρχη Αλέξανδρο Ραπτόπουλο

²⁶ Διαθέσιμο στις 28 Ιουνίου 2022 στις 16:43 μ.μ σε:

<https://www.gtp.gr/MuseumoftheBattleofCreteandtheNationalResistance>

από τη Βιάννο. Ενώ οι σπηλιές και οι κρυψώνες του Τσουτσούρου γέμισαν από Έλληνες και ξένους καταδιωκόμενους.

Οι Σταθμοί Χωροφυλακής σ' όλη αυτή τη μεγάλη περιοχή μετατράπηκαν από τους Διοικητές τους σε κρυψώνες αντιστασιακών και καταδιωκόμενων, που κανείς δεν υποπευδόνταν. Σύμφωνα με τα ημερολόγια του Γεωργίου Κουτεντάκη, του Αντώνη Φάκαρου, του Θωμά Μανιάτη και άλλων αγωνιστών, ο Γεώργιος Ιερωνυμάκης, Διοικητής της Υποδιοίκησης Πεύκου Βιάννου, ο Σπύρος Καπετανάκης της Άνω Βιάννου, ο Απόστολος Κατσιρντάκης του Σταθμού Χωροφυλακής Σκινιάς, έπαιζαν ρόλο σημαντικότερο στη στήριξη αυτής της σπουδαίας οργάνωσης και του μετέπειτα αντιστασιακού αγώνα (ο Σπύρος Καπετανάκης, μάλιστα, συνελήφθη και εκτελέστηκε ως μέλος της Κ.Ε.Ε., με τους εξηντα δύο μάρτυρες).

Ήταν μεγάλη η χαρά μου, όταν ο Απόστολος Κατσιρντάκης με κάλεσε στο σπίτι του στο Ηράκλειο στις 4/11/2006 και μου αφηγήθηκε όσα από αυτά που έζησε θεωρούσε πιο σημαντικά. Μου αφηγήθηκε πολλά στοιχεία για τη ζωή του και τη δράση του στο Μυλοπόταμο ως μέλος της Αντιστασιακής Οργάνωσης των Ανωγείων (ΑΟΑ). Επίσης, στοιχεία από τις περιπέτειες των Ανωγειανών και από τα βάσανα του άμαχου πληθυσμού, των γυναικών και των παιδιών, καθώς και από την κατάσταση που επικράτησε στην Κρήτη μετά την αποχώρηση των Γερμανών.

Με εντυπωσίασε η διαύγειά του, αν και 93 ετών, καθώς και η μεγάλη του ταπεινότητα. Είχε την εντύπωση πως ελάχιστα βοήθησε, ενώ γνώριζε ότι λόγω της θέσης του συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό, όπως τουλάχιστον με διαβεβαίωσαν αρκετοί άνθρωποι, που γνώριζαν τα πράγματα στην περιοχή του χωριού Σκινιάς. Ήταν μια αξέχαστη βραδιά και τον ευγνωμονώ και τον θυμούμαι με πολλή αγάπη. Η αφήγησή του Απόστολου Κατσιρντάκη ενίσχυσε τις ως τότε έρευνες σχετικά με την πρώτη αντιστασιακή οργάνωση αυτής της μεγάλης περιοχής».

Η μάχη στο Τραχήλι ξεκίνησε από έναν φρουρό. Ξημερώματα της 15^{ης} Αυγούστου του 1942, ο φρουρός της αντιστασιακής ομάδας είδε άνδρες του γερμανικού στρατού να κατευθύνονται στα Βορίζια²⁷. Ήταν φανερό πως οι Γερμανοί

---

²⁷ Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 14:43 μ.μ σε: www.imixanitouxronou.gr

Το μαρτυρικό χωριό της Κρήτης που αντιστάθηκε στην κατοχή. Οι Γερμανοί το βομβάρδισαν το πυρπόλησαν και το ερήμωσαν (βίντεο).

κυνηγούσαν τους αντάρτες και προσπαθούσαν να περικυκλώσουν το χωριό. Οι 22 άνδρες του Ψηλορείτη στη θέση Πόρο του Τραχηλίου αντίκρισαν μπροστά τους Γερμανούς, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίσουν 450 στρατιώτες²⁸. Ρίχτηκαν σε μάχη και πολεμούσαν σώμα με σώμα για οκτώ ολόκληρες ώρες²⁹.

---

²⁸Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 14:43 μ.μ σε: www.imixanitouxronou.gr

Το μαρτυρικό χωριό της Κρήτης που αντιστάθηκε στην κατοχή. Οι Γερμανοί το βομβάρδισαν το πυρπόλησαν και το ερήμωσαν (βίντεο).

²⁹Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 14:43 μ.μ σε: www.imixanitouxronou.gr

Στις 26 Αυγούστου 1943, εμφανίστηκαν 7 Στούκα (Junkers Ju, 87), τα οποία έκαναν αναγκαία αναγνωριστική πτήση, επανήλθαν για αντίποινα και βομβάρδισαν ανηλεώς το χωριό Νέα Βορίζια, ρίχνοντας 21 βόμβες³⁰. Όπως κατέγραψαν αναλυτικά ο Κακριδής και ο Καζαντζάκης, το χωριό βομβαρδίστηκε από τα αεροπλάνα και η καταστροφή συμπληρώθηκε από τορπίλες και δυναμίτιδα. Το σχολείο ανατινάχθηκε και η εκκλησία υπέστη ζημιά, ενώ το υδραγωγείο ανατινάχθηκε³¹. Η περιοχή του χωριού κηρύχθηκε πολεμική ζώνη, ενώ απαγορεύτηκε η επιστροφή των κατοίκων. Το Υπουργείο Ανοικοδομήσεως βοήθησε στην στέγαση των επιζώντων, αστέγων Βοριζιάνων, καθώς το χωριό είχε υποστεί πλήρη καταστροφή³². Μάλιστα, σε ό,τι απέμεινε από το χωριό, οι Γερμανοί κατακτητές έριξαν εύφλεκτα υλικά και το πυρπόλησαν. Οι Βοριζανοί ξανάφτιαξαν τις περιουσίες τους πάνω στις στάχτες του χωριού. Από το 2000 τα Βορίζια ανανεώνονται και σηματοδοτούν έναν σταθμό στην ιστορία της γερμανικής κατοχής. Υπάγεται σε ένα από τα μαρτυρικά χωριά της Κρήτης, καθώς είχε δραστικό ρόλο στην απελευθέρωση της πόλης του Ηρακλείου, τον Αύγουστο του 1944. Εκείνη την εποχή, ένα μήνα πριν την απελευθέρωση του Ηρακλείου από τον ΕΛΑΣ, οι Γερμανοί εξόπλισαν την ΕΟΚ αφού πρώτα έδωσαν για ανεφοδιασμό τέσσερα φορτηγά πολεμικό υλικό. Η γερμανική στρατιωτική διοίκηση εκβίαζε τους Κρήτες να παραδώσουν τον οπλισμό τους³³.

Τα Νέα Βορίζια, που ήταν ένας εγκαταλελειμμένος οικισμός, χτίστηκαν προκειμένου να στεγάσουν τους επιζώντες από την επέλαση των Γερμανών, αλλά δεν κατοικήθηκαν ποτέ³⁴. Στις 26 Αυγούστου 1943, που είχαν επιστρέψει οι Γερμανοί στα Βορίζια για αντίποινα, είχαν παρατάξει τον όχλο στον περίβολο της εκκλησίας και ειδικά τους άνδρες σε μία μεγάλη γραμμή³⁵. Εκτέλεσαν 3 άνδρες και την επόμενη

---

30 Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 14:43 μ.μ σε: www.mixanitouxronou.gr

Το μαρτυρικό χωριό της Κρήτης που αντιστάθηκε στην κατοχή. Οι Γερμανοί το βομβάρδισαν το πυρπόλησαν και το ερήμωσαν (βίντεο).

31 Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 14:43 μ.μ σε: www.mixanitouxronou.gr

32 Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 14:43 μ.μ σε: www.mixanitouxronou.gr

33 Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 15:30 μ.μ σε: <https://www.agonaskritis.gr>

34 Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 200 στις 14:43 μ.μ σε: www.imixanitouxronou.gr

Το μαρτυρικό χωριό της Κρήτης που αντιστάθηκε στην κατοχή. Οι Γερμανοί το βομβάρδισαν το πυρπόλησαν και το ερήμωσαν (βίντεο).

35 Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 14:43 μ.μ σε: www.imixanitouxronou.gr

μέρα μία γυναίκα και έναν άνδρα και τα γυναικόπαιδα τα απομάκρυναν σε ασφαλές μέρος³⁶

Προς το τέλος του 1943 με αρχές του 1944 η Γερμανική κατοχική Διοίκηση με πρόσχημα την επιβολή της τάξης στην ύπαιθρο του Νομού Χανίων, ανέθεσε σε έναν «Έλληνα», πρώην αξιωματικό χωροφυλακής, στον Δ. Παπαγιαννάκη να συγκροτήσει σώμα εθελοντών χωροφυλάκων που θα τους εξοπλίζουν οι δυνάμεις κατοχής. Η διάλυση αυτού του σώματος για πολλούς λόγους έπρεπε να γίνει το ταχύτερο δυνατό. Μετά από έντονη κινητικότητα του προδοτικού σώματος Παπαγιαννάκη και πληροφορίες του ΕΑΜ, ότι θα εξορμούσε στα Παλιά Ρούματα στις 16/6/1944 τα ξημερώματα , για τρομοκρατία, λεηλασία και συλλήψεις αγωνιστών-πατριωτών, αποφασίστηκε από το ΕΑΜ Χανίων από κοινού με την οργάνωση του ΕΑΜ Π. Ρουμάτων το χτύπημα να γίνει σε αυτή τη τοποθεσία, της Καλής Αχλάδας. Η δύναμη των Ελασιτών αποτελούνταν από ομάδα ανταρτών του μόνιμου ΕΛΑΣ και 20 περίπου ανταρτών του εφεδρικού λόχου του ΕΛΑΣ Π. Ρουμάτων με Καπετάνιο το Κρίτωνα Κυανίδα (Φλωριά) που ήταν ο πρώην αξιωματικός, τακτικού στρατού που προσχώρησε στις τάξεις του ΕΛΑΣ στο Νομό Χανίων. Αρχικά η δύναμη του ΕΛΑΣ τοποθετήθηκε στο ύψος που βρίσκονται τα αμπέλια, μέσα στο δάσος, όμως επειδή κάποιος διερχόμενος εντόπισε τους ΕΛΑΣΙΤΕΣ, η θέση αυτή θεωρήθηκε επισφαλής και για το λόγο αυτό τραβήχτηκαν στο σημείο που βρίσκεται σήμερα το μνημείο και πάνω από το οδόστρωμα. Στον κλοιό μπήκαν 49 χωροφύλακες οι οποίοι καθηλώθηκαν με καταγιστικά πυρά.

---

³⁶ Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 14:43 μ.μ σε: www.imixanitouxronou.gr

Μάλιστα, αρκετοί ταγματασφαλίτες επιβαίνοντες σε άλλο αυτοκίνητο γύρισαν πίσω από το Κακόπετρο. Σε αυτό επέβαινε και ο ίδιος ο Παπαγιαννάκης. Σε μικρό χρονικό διάστημα, παραδόθηκαν και οι 49 χωροφύλακες, στους οποίους υπήρχαν και τραυματίες. Από την συμπλοκή ο ΕΛΑΣ πήρε λάφυρα 43 όπλα, 19 πιστόλια, 30 χειροβομβίδες και ανάλογα πυρομαχικά. Η απουσία των ελληνικών αρχών στην Αθήνα και στο νησί υπήρξε χαρακτηριστική, καθώς οι στρατιώτες αποτελούσαν το 1/5 του ανδρικού πληθυσμού των ηλικιών 18-40 ετών και το 3,5% του συνολικού πληθυσμού, και δεν ξεπερνούσαν τελικά το νούμερο των 450.000 στρατιωτών³⁷.

Στην ηρωική Κρητική αντίσταση δεν έλειψε και η θυσία νεαρών παιδιών. Οι ιστορικές πηγές αναφέρονται στην αυτοθυσία των μικρών παιδιών με μεγάλη λεπτομέρεια. Στις 14 Σεπτεμβρίου 1943, ανήμερα της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, οι Γερμανοί εισέρχονται στα χωριά της Βιάννου και της Δυτικής Ιεράπετρας και προχωρούν σε μαζικές εκτελέσεις πολιτών. Μια ομάδα Γερμανών φτάνει στο Μετόχι της οικογένειας Βερβελάκη από το Κεφαλοβρύσι και βρίσκει εκεί τα τρία μικρότερα παιδιά της οικογένειας, την Ευαγγελία 8 ετών, τη Μαρία 12 ετών και τον Στέλιο 15 ετών. Τα ρωτούν άγρια πού κρύβεται ο πατέρας τους, αλλά αυτά δεν απαντούν. Τα βασανίζουν με τις ξιφολόγχες, μα τα μικρά παιδιά δεν λυγίζουν. Αντιστέκονται με πρωτόγνωρη γενναιότητα στη ναζιστική βαρβαρότητα και βρίσκουν μαρτυρικό αλλά ηρωικό θάνατο. Τα αδέλφια Βερβελάκη με τη γενναιότητα και το ανυπότακτο φρόνημά τους νίκησαν τον φασισμό κι έγιναν φωτεινά ορόσημα αντίστασης και αυτοθυσίας, γελοιοποιώντας την περιγραφή του Κρητικού λαού από τον πράκτορα των βρετανών Φίλντινγκ: «Οι Κρητικοί δεν θα έμπαιναν στον κόπο να ρισκάρουν τη ζωή τους δίχως την κατάλληλη πληρωμή».

«Αγριμοχώραφα» 1/3/1944: 1η του Μάρτη του 1944: Συμπλοκή στην τοποθεσία «Αγριμοχώραφα», πάνω από το κουρταλιώτικο φαράγγι, με τραυματίες δύο Ελασίτες: τον δάσκαλο Μανόλη Λίτινα από τα Πλατάνια Αμαρίου και τον Κωστή Μακρυδάκη από το Πάνορμο. Αργότερα, λόγω έλλειψης ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης πάνω στο βουνό, υπέκυψαν στα τραύματά τους. Ο αριθμός των Γερμανών που σκοτώθηκαν ή τραυματίστηκαν, δεν εξακριβώθηκε ποτέ.

---

³⁷ Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 15.30 μ.μ σε: <https://www.agonaskritis.gr>

Μαργαρίτες Μάρτης 1944: Σε ενέδρα και μετά από μήνυμα που έστειλε η οργάνωση στις Μαργαρίτες, συλλαμβάνονται τέσσερις Γερμανοί πάνω σε δύο μοτοσυκλέτες. Ήταν αγγελιοφόροι ερχόμενοι από το Ηράκλειο με προορισμό τα Χανιά. Πάνω τους βρέθηκαν απόρρητα έγγραφα μεγάλης σημασίας.

«Κιουπριά σπηλιά» 31/3/1944: Στη θέση «Κιουπριά σπηλιά» της περιφέρειας Μέσης, σκοτώνονται μετά από προδοσία σε μπλόκο των Γερμανών και κατά την αποφασιστική, θαρραλέα έξοδο τους από τη σπηλιά οι: Γιάννης Μαθιουδάκης, καθηγητής, αδελφός του καπετάν Αλέκου Μαθιουδάκη, Μανόλης Αεράκης, Γιώργης Χατζηνικολάου και Νίκος Τερζιδάκης.

Κάνεβος Απρίλης 1944: Μάχη στην Κάνεβο. Ενώ βρίσκονται σε αποστολή οι: Θανάσης Μαρκογιαννάκης, Γιώργης Αγγελιδάκης, γιατρός, και Πέτρος Δουλγεράκης, πέφτουν σε ενέδρα Γερμανών. Αν και τραυματίας ο Θανάσης Μαρκογιαννάκης συνεχίζει να πολεμά και να αντιστέκεται με το αυτόματο όπλο, ώσπου από κοντά τον αποτελειώνουν οι Γερμανοί. Γλίτωσαν οι Αγγελιδάκης και Δουλγεράκης.

Μέλαμπες 14/4/1944: Ο εφεδρικός ΕΛΑΣ Μελάμπων με επικεφαλής της ομάδας το γιατρό Μιχάλη Χριστοφοράκη και το Μανούσο Πορτάλιο, χτυπά τους Γερμανούς στη διακλάδωση Μελάμπων-Σαχτουρίων.

Νεάπολη 14/7/1944: Η Νεάπολη απελευθερώνεται στις 14/7/1944 μαζί με τον Άγιο Νικόλαο Λασιθίου.

Στις 3/8/1944, διεξήχθη η μάχη στις Αραβάνες. Αυτή τη μάχη των Αραβάνων καθώς και την άλλη στη θέση «Φακουλά Σπήλιο», τις έχει εξιστορήσει λεπτομερειακά ο Αλέκος Μαθιουδάκης σε βιβλίο του. Όπως καταγράφονται οι αιχμάλωτοι του πολέμου ήταν οι: Γιώργης Σηφακάκης από τους Αποστόλους, Παντελής Μαμαλάκης από τις Ατσιπάδες, Γιώργης Κατσανεβάκης από το Καβούσι. Οι δύο πρώτοι εκτελέστηκαν στην Αγιά, ο τρίτος (Κατσανεβάκης) αφέθηκε ελεύθερος στα Χανιά λόγω της μικρής του ηλικίας. Ήταν 14 χρονών.

Στην περιοχή Σφακάκι 7/8/1944: Κορυφαία αντιστασιακή πράξη των Ανωγειανών του ΕΛΑΣ αποτελεί μια βασική μάχη στη θέση Ποριά της περιοχής Σφακάκι στις 7 Αυγούστου 1944.. Το πρωί της ημέρας εκείνης ολόκληρη η γερμανοϊταλική δύναμη (6 Γερμανοί και 2 Ιταλοί) του φυλακίου του Γενί Γκαβέ με επικεφαλής το Γερμανό διοικητή της λοχία Γιόζεφ Ολενχάουερ πήγαν στα Ανώγεια, για να πάρουν με τη βία Ανωγειανούς για αγγαρεία, οι οποίοι συστηματικά αρνούνταν τη συμμετοχή τους.

Παράλληλα, οι άντρες είχαν φύγει από το βουνό και ο Ολενχάουερ πήρε περίπου 90 γυναικόπαιδα και γέρους και όλοι μαζί έφυγαν προς το Γενί Γκαβέ. Οι αντάρτικες ομάδες του ΕΑΜ όμως, συσπειρωμένες από την μεγάλη σύσκεψη τους τον Ιούλιο, είχαν πάρει απόφαση να χτυπούν τους Γερμανούς κάθε φορά που πλησιάζουν στα Ανώγεια.

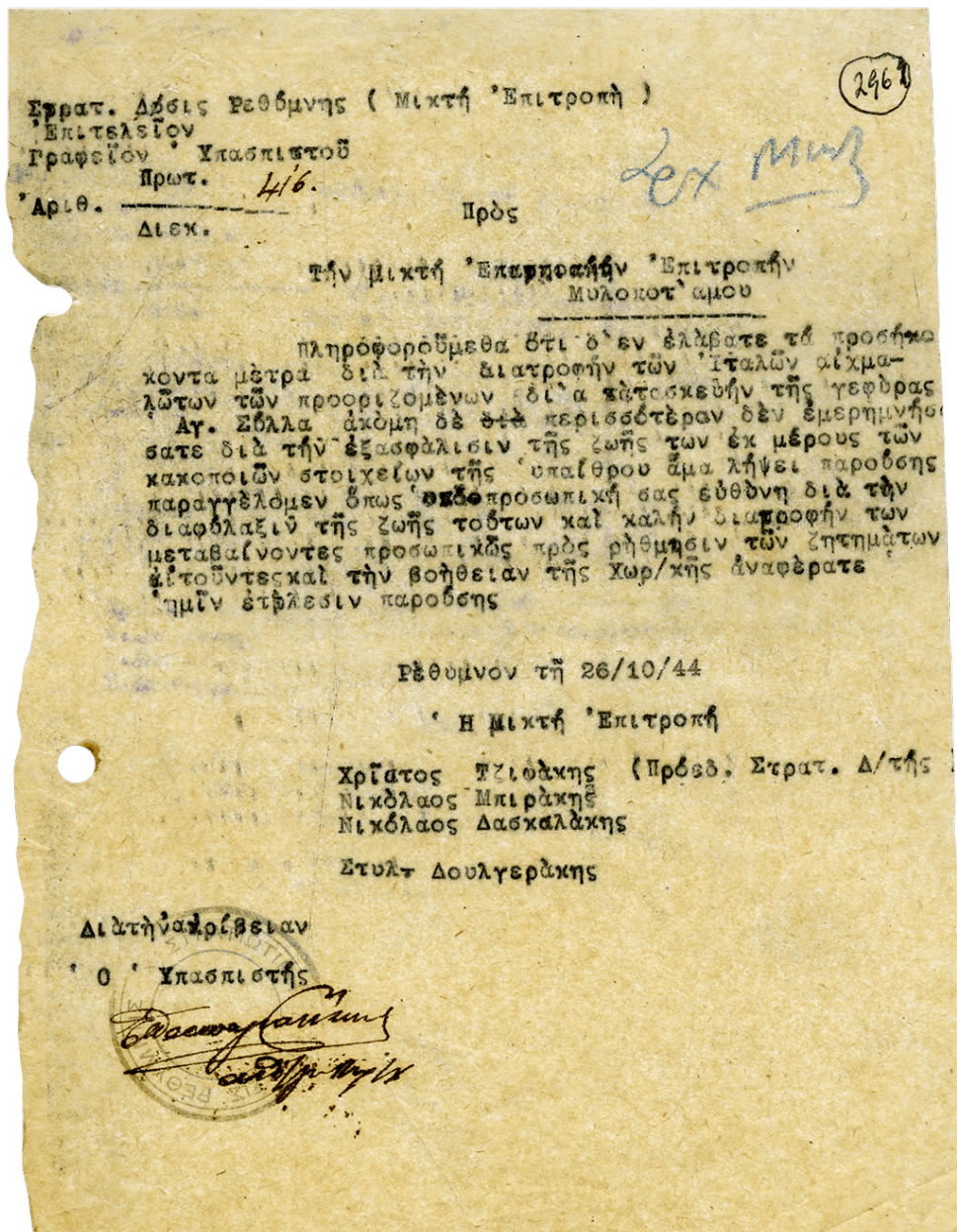
Μόλις μαθεύτηκε η αρπαγή των γυναικόπαιδων, ο επικεφαλής του εφεδρικού ΕΛΑΣ Ανωγείων Μανώλης Μανουράς (Σμαϊλομανώλης) με κεραυνοβόλο σχέδιο, αφού στην αρχή μάζεψε όλες τις απαραίτητες πληροφορίες από την Επονίτισα Ζωνογιάννενα, ειδοποίησε ταυτόχρονα, τους άντρες του Εφεδρικού ΕΛΑΣ του χωριού, τη μόνιμη ομάδα του ΕΛΑΣ υπό τον Ιωάννη Ποδιά στα Τσουνιά, καθώς και τον μόνιμο Ελασίτη Δημοσθένη Πασπαράκη, ο οποίος βρισκόταν στον Καμαριώτη.

Έπειτα, στην τοποθεσία του *“Φορτωμένου ο Δέτης”* συγκεντρώθηκαν και έλαβαν τα κρυμμένα όπλα και τα πυρομαχικά που είχαν κατάσχει λίγο καιρό πριν, από χωροφύλακες που τα μετέφεραν. Από εκεί προχώρησαν στο πέρασμα Ποριά, από το οποίο θα περνούσε η φάλαγγα των αιχμαλώτων γυναικόπαιδων με τους Γερμανοϊταλούς, στην περιοχή Σφακάκι και πήραν θέσεις περιμένοντας. Το σχέδιο του Σμαΐλομανώλη ήταν να πυροβολήσουν, να αποκόψουν τους Γερμανοϊταλούς, να τους επιστρέψουν στον ποταμό του Μάκρη, για να τους συλλάβουν και στη συνέχεια να τους εξοντώσουν.

Το σχέδιο πέτυχε. Με τους πρώτους πυροβολισμούς τα γυναικόπαιδα, που είχαν ήδη ενημερωθεί για το τι θα έπρεπε να κάνουν σε τέτοιες περιπτώσεις, έπεσαν καταγής και έφυγαν απ’ το πεδίο βολής της μάχης. Οι Γερμανοϊταλοί αιφνιδιάστηκαν και έτρεξαν προς τον ποταμό όπου εξουδετερώθηκαν και μαζί με τον αρχηγό τους συνελήφθησαν. Δύο Γερμανοί στρατιώτες που επεχείρησαν να φύγουν προς το χωριό έγιναν αντιληπτοί και σκοτώθηκαν. Με το άκουσμα των πυροβολισμών ξαφνικά μέσα στο χωριό, πολλοί οπλίστηκαν και έτρεξαν για να συνδράμουν. Οι Γερμανοϊταλοί αιχμάλωτοι οδηγήθηκαν στο νεκροταφείο του χωριού, έξω απ’ την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής όπου συγκεντρώθηκε όλος ο πληθυσμός. Από τους αιχμαλώτους κανείς δεν έπαθε τίποτα. Άντρες του μόνιμου ΕΛΑΣ, που εν τω μεταξύ είχε κατέβει από τα Τσουνιά, μετέφεραν τους αιχμαλώτους στο βουνό όπου μετά από ανάκριση από τους Άγγλους πέρασαν από έκτακτο στρατοδικείο και εκτελέστηκαν.

Στα τέλη του Αυγούστου του '44, 350 ΕΛΑΣίτες στρατιώτες από την Επαρχία Βιάννου οι περισσότεροι, συντάσσονται σε τάγμα με τον απόστρατο ταγματάρχη από την καμένη Κάτω Σύμη, τον Δημήτριο Μανουσάκη. Καπετάνιος του τάγματος ήταν ο Μιχάλης Σαμαρίτης. Λοχαγοί, ο Λεωνίδας Πηγιάκης από τους Μύθους, και δυο άλλοι αξιωματικοί. Ο Γιάννης Κοντάκης ήταν διοικητής της μοίρας πολυβόλων. Μαζί τους ο στρατιωτικός Γιατρός Γεώργιος Παπαμαστοράκης (ο Γερουλάνος), λόγιος ευπατρίδης, σεβαστός από' όλους. Μαζί με τους στρατιώτες, μια ομάδα Γυναικών νοσοκόμων και διασωστριών εκπαιδευμένων από το Γερουλάνο, τη Μαρία Κόμη τη μαία, και τη φοιτήτρια της φαρμακευτικής, την Κυριακή Παπαμαστοράκη. Η κόρη του Ραπτόπουλου, η Αταλάντη, και πολλές ΕΠΟΝίτισσες των Βιαννίτικων χωριών

έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πορεία του 43^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ.

Εικόνα 11: Επιστολή της Μικτής Επιτροπής της Στρατιωτικής Διοικήσεως Ρεθύμνης προς τη Μικτή Επαρχιακή Επιτροπή Μυλοποτάμου, με ημερομηνία 26 Οκτωβρίου 1944. Σ' αυτήν δίδονται οδηγίες για την διατροφή αλλά και την εξασφάλιση της ζωής των Ιταλών αιχμαλώτων, οι οποίοι προορίζονταν να χρησιμοποιηθούν στις εργασίες κατασκευής γέφυρας του Αγίου Σύλλα Ρεθύμνης³⁸.

³⁸Από Αρχείο Χρίστου Αετού Τζιφάκι, αξιωματικού ελληνικού στρατού στην Εταιρία Κρητικών Ιστορικών μελετών (2016). Κοινοφελές ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση

Το ΕΑΜ στην Κρήτη αδυνατούσε να βρει, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ικανοποιητικούς στόχους μεταξύ του αστικού πληθυσμού της Μεγαλονήσου υπό την έννοια της προδοτικής συνεργασίας με τους κατακτητές. Εξάλλου αυτοί που ανακαλύπτονταν περνούσαν από το μαχαίρι των ανταρτών και των άλλων οργανώσεων. Και συν τοις άλλοις, το ΕΑΜ στην Κρήτη μέχρι τα μέσα του 1943 είχε ως ηγέτη το Μανόλη Μπαντουβά, ακραιφνή εθνικιστή.

Επίσης, καθώς η Κρήτη ήταν γεωγραφικά απομονωμένη από την υπόλοιπη Ελλάδα, οι κάτοικοι ποτέ δεν αισθάνθηκαν ότι ο αγώνας τους ήταν με οποιονδήποτε τρόπο συνδεδεμένος με τον αγώνα στην κυρίως Ελλάδα. Υπήρξαν μάλιστα υπόνοιες ότι οι Βρετανοί θα προσπαθούσαν να εκμεταλλευτούν το γεγονός αυτό καθώς και το πατροπαράδοτο πνεύμα ανεξαρτησίας των Κρητικών, για να δημιουργηθεί ένα ανεξάρτητο κρατίδιο που θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντά τους³⁹. Ο Θραψανός είχε προσφέρει αρκετά στον απελευθερωτικό αγώνα της εποχής. Μάλιστα, έκρυψε και τροφοδότησε Άγγλους αξιωματικούς, αεροπόρους, στρατιώτες και αντάρτες και διευκόλυνε τόσο τις κινήσεις τους, όσο και τη φυγή τους⁴⁰.

Η δραστηριότητα τους συνδέθηκε με την ένοπλη δράση, καθώς συμμετείχαν με δυνάμεις, ενάντια στους κατακτητές του νησιού και πλαισιώθηκε από σαμποτάζ και δολιοφθορές. Στο πλαίσιο της αντίστασης, εντάχθηκαν ενεργά και οι γυναίκες, των οποίων η συμβολή ήταν διακριτή. Ο ρόλος τους εντοπίζεται σε επίπεδο ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, τροφοδοσίας των ανταρτών, ανάληψης των οικογενειακών υποχρεώσεων και ενεργής συμμετοχής στις υπηρεσίες της Εθνικής Αντίστασης⁴¹. Καθοριστική φάνηκε να είναι και η επίδραση του κλήρου, καθώς οι κληρικοί, ανεξαρτήτως του βαθμού ιεροσύνης τους, εντάχθηκαν στον αντιστασιακό αγώνα, είτε συμβάλλοντας στο αντάρτικο, είτε υπηρετώντας τους δεινοπαθούντες είτε συνδράμοντας στην ενίσχυση των αντιστασιακών ομάδων με οποιονδήποτε άλλο

<https://www.historical-museum.gr/tzifakis/archive.html>

39Δημοτικό Σχολείο Θραψανού, Ο Καπετάν Μανόλης Μπαντουβάς στο Θραψανό, διαθέσιμο στις 12 Αυγούστου 2022, σε: mail@dim-thraps.ira.sch.gr

40Δημοτικό Σχολείο Θραψανού, Ο Καπετάν Μανόλης Μπαντουβάς στο Θραψανό, διαθέσιμο στις 12 Αυγούστου 2022, σε: mail@dim-thraps.ira.sch.gr

41Ντελής Ι., Ε. (2020). *Όψεις της Αντίστασης στο Ηράκλειο της Κρήτης 1941-1944*. Hephaestus Repository
URI: <https://hdl.handle.net/11728/11618>

τρόπο. Τέλος, πολλά χωριά προέβαλαν αντίσταση ενάντια στις δυνάμεις Κατοχής και ήρθαν αντιμέτωπα με τα αντίποινα των Γερμανών, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τα Κεράσα, τις Μοίρες, τη Δαμάστα, τον Πύργο και τη Βιάννο⁴².

Το πρωί της 12 Οκτώβρη του 1944, το 43^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, με επικεφαλής τον Γιάννη Ποδιά μπήκε στην πόλη του Ηρακλείου όπου έγινε δεκτό με μαζικές εκδηλώσεις ενθουσιασμού.

Η αντίδραση όμως δεν άφησε να περάσει μέρα χωρίς να δείξει τις προθέσεις της. Έτσι, από την επόμενη κιόλας ημέρα, επρόκειτο να οργανωθεί μία γενική συνέλευση, στην οποία θα έβγαζαν λόγο από τον εξώστη της Νομαρχίας όλοι οι αρχηγοί των πολιτικών παρατάξεων. Ο Μπουτζαλής, ένοπλος από τον Μπαντουβά επιχείρησε να δολοφονήσει τον καπετάνιο Γιάννη Ποδιά. Η σφαίρα τον βρήκε στο δεξί χέρι και τον αχρηστεύει. Ο Ποδιάς νοσηλεύθηκε στο Πανάνειο Νοσοκομείο, όπου διέφυγε τον σοβαρό κίνδυνο απώλειας της ζωής του. Παρά το προκλητικό επεισόδιο, δημιουργήθηκαν από το ΕΑΜ δύο μεικτά φρουραρχεία και από τις δύο παρατάξεις. Μέχρι να αναρρώσει από την επίθεση ο Καπετάν Ποδιάς τον αντικατέστησε προσωρινά ο Νικόδημος Κριτσωτάκης. Πρώτο μέλημα του αντικαταστάτη των Φρουραρχείων ήταν να συλληφθούν οι δοσίλογοι, οι προδότες και οι συνεργάτες των Γερμανών, διότι εκείνοι ήταν όσοι είχαν στραφεί ενάντια στους Κρήτες.

Ξαφνικά, στις 12-11-1944, ο γερμανικός στρατός εξόρμησε σε μια άριστα σχεδιασμένη και συντονισμένη στρατιωτική επιχείρηση για την εξουδετέρωση του ΕΛΑΣ. Απώτερος σκοπός των Γερμανών ήταν να καταπνίξουν την αντιστασιακή οργάνωση, η οποία είχε αποκτήσει μεγάλη κοινωνική εμβέλεια και τα μέλη της συγκαλύπτονταν. Το μοναδικό πλεονέκτημα που είχαν οι Γερμανοί ήταν ο βαρύν εξοπλισμός τους, αντίθετα με τον ελαφρύ του ΕΛΑΣ, εφόσον ο βαριά εξοπλισμένος στρατός δεν κινδύνευε άλλο από την αντιστασιακή οργάνωση. Οι Γερμανοί διέθεταν βαρύ πυροβολικό, όπως ήταν οι όλμοι, τα επάκτια και τα τανκς. Ο ΕΛΑΣ μπορούσε να εμποδίσει τα σχέδια των Άγγλων κατά την επιστροφή του βασιλιά Γεωργίου.

42Ντελής Ι., Ε. (2020). *Όψεις της Αντίστασης στο Ηράκλειο της Κρήτης 1941-1944*. Hephaestus Repository
URI: <https://hdl.handle.net/11728/11618>

Μάλιστα, το επιτελικό σχέδιο «τανάλια» οδήγησε τους Γερμανούς να τοποθετηθούν από Δυτικά και Ανατολικά με δυνάμεις (Θέρισο-Στύλο-Σαμωνά-Κάμπους). Το επιτελικό σχέδιο ονομάστηκε “τανάλια”, καθόσον από βραδύς οι Γερμανοί είχαν τοποθετήσει από τα Δυτικά και τα Ανατολικά ισχυρές δυνάμεις (Θέρισο-Στύλο-Σαμωνά-Κάμπους) για να κυκλώσουν πρώτα την V Μεραρχία και το πρωί της 12-11-1944 η κύρια δύναμή τους με τα τανκς θα χτυπούσε από Μαλάζα και όλες οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ θα συντρίβονταν. Έτσι και έγινε με τη διαφορά ότι η ηρωική αντίσταση στο “Κλεφτοπέραμα” δυτικά και στους Κάμπους ανατολικά τους χάλασε τα σχέδια.

Πρωί – πρωί, στις 12-11-1944, στις κορυφές ανατολικά των Κάμπων παρουσιάζονται οι γερμανικές δυνάμεις, προερχόμενες από Στύλο-Σαμωνά. Οι κάτοικοι του χωριού (όσοι δεν ήταν στην V μεραρχία του ΕΛΑΣ) πιάνουν τους γύρω λόφους και αρχίζει η μάχη.

Οι Καμπιανοί με τα λιανοντούφεκα κατορθώνουν να κρατήσουν τις σαφώς ανώτερες γερμανικές δυνάμεις, 400 Γερμανών, με βαριά πολυβόλα, όλμους και υποστηριζόμενους από τα πολυβόλα της Μαλάζας και του Κόκκινου Χωριού. Οι Γερμανοί τελικά δεν κατάφεραν να κυκλώσουν την V μεραρχία του ΕΛΑΣ που μαχόταν σε χαμηλότερο υψόμετρο (Σκορδυλιανά-Γέρο Λάκκος-Παναγιά), η οποία κράτησε τις θέσεις της κατά τη διάρκεια όλης της ημέρας, μέχρι το βράδυ που αποτραβήχτηκε ο εχθρός.

Σίγουρα, χωρίς τη μάχη στους Κάμπους τα πράγματα θα ήταν διαφορετικά και η μάχη θα είχε άλλη έκβαση. Εν τω μεταξύ, οι Κάμποι είχαν μεταβληθεί σε κόλαση: σκοτώνονταν Γερμανοί – Καμπιανοί και το χωριό καιγόταν, αφού από την πίεση των όλμων των πολυβόλων και των πυροβόλων, οι άνδρες του χωριού είχαν αποτραβηχτεί στους γύρω λόφους και οι Γερμανοί είχαν μπει στο χωριό. Ένας μόνο αγωνιστής δεν έφυγε από το σπίτι του. Ο γέρο Ξηραμιχάλης. Ήταν 72 ετών, παλιός τουρκομάχος και πρωτοπαλίκarlo στα νιάτα του, του Καπετάν Γιάννη Καλογερά. Με μόνο 20 φυσίγγια στην τσέπη του, κράτησε τους Γερμανούς όλη μέρα, σκότωσε 3 και τραυμάτισε και άλλους. Ο σκοπός των Καμπιανών πέτυχε, αφού απέτρεψαν τους Γερμανούς από το να κυκλώσουν την V Μεραρχία του ΕΛΑΣ.

Παναγιά Κεραμιών 12/11/1944: Ήταν 12 Νοέμβρη του '44 και ο Γερμανός Διοικητής αυτού που ονόμασαν “φρούριο Κρήτης” ξεκίνησε ολομέτωπη επίθεση

εναντίον του 14ου συντάγματος του ΕΛΑΣ με σκοπό να το διαλύσει, όπως έλεγε. Η μάχη της Παναγιάς, έγινε από τις 12 ως τις 14 Νοεμβρίου 1944 και ήταν μια από τις μεγαλύτερες μάχες που έδωσαν οργανωμένες ομάδες Εθνικής Αντίστασης στην Κρήτη. Η νίκη του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) στη μάχη της Παναγιάς, απέδειξε περίτρανα ότι οι γερμανικές δυνάμεις που είχαν παραμείνει στην περιφέρεια Χανίων, μπορούσαν να συντριβούν ολοκληρωτικά και έτσι να απελευθερωθεί όλη η Κρήτη.

Όμως η μάχη της Παναγιάς ήταν σημαντική για έναν επιπλέον λόγο. Επειδή ήταν η μεγαλύτερη από όλες τις μάχες και συγκρούσεις του στρατού. Παράλληλα ήταν σημαντική και για την ένοπλη δραστηριότητα του ΕΛΑΣ στον νομό Χανίων. Ο ΕΛΑΣ την περίοδο της κατοχής έδωσε 17 μάχες και ένοπλες συγκρούσεις με τους κατακτητές και τα προδοτικά τάγματα ασφαλείας, όμως αυτή η μάχη ήταν από τις μεγαλύτερες σε διάρκεια αλλά και σε δυσκολία λόγω του εξοπλισμού του κατακτητή, με θωρακισμένα αυτοκίνητα και τανκς, υποβοηθούμενα από μεγάλη δύναμη πυροβολικού. Κι όμως, παρότι είχαν όλα τα μέσα, τον πιο σύγχρονο εξοπλισμό της εποχής εκείνης και υπέρτατες μαχητικές μονάδες, οι Γερμανοί σε εκείνη τη μάχη υπέστησαν βαριά ήττα.

Και ήταν ακόμα πιο βαριά αυτή η ήττα γιατί έγινε από μαχητές με παλιά και σκουριασμένα τουφέκια, αλλά που εμπνέονταν από ανώτερα ιδανικά και πιστεύω, πέραν της μεγάλης εθνικής ψυχής που αναφέρει η ημερήσια διαταγή του 14ου συντάγματος του ΕΛΑΣ, στις 16 -11- 44. Στη μάχη της Παναγιάς πήραν μέρος 600 περίπου Ελασίτες κι ένα τμήμα ανταρτών της ΕΟΚ. Σκοτώθηκαν 9 Ελασίτες και τραυματίστηκαν 20. Ο αριθμός των Γερμανών που πήραν μέρος στην επιχείρηση όσο κι ο αριθμός των νεκρών είναι άγνωστος.

Κρήτη Νοέμβρης - Δεκέμβρης 1944: Τους μήνες που ακολούθησαν δεν έλειψαν τα μικροεπεισόδια και οι συμπλοκές μέχρι τα γεγονότα του Δεκέμβρη στην Αθήνα. Ήταν το αποκορύφωμα της ανοιχτής πια επέμβασης των Άγγλων στη χώρα. Με τη συνδρομή των πρώην συνεργατών των Γερμανών και τη γνωστή προδοτική δράση των αστών πολιτικών αιματοκύλισαν τον λαό που συνέχισε να αγωνίζεται για τη λευτεριά του. Έτσι δόθηκε το σύνθημα να κλιμακωθεί η βία και η τρομοκρατία απέναντι στις ΕΑΜικες οργανώσεις, τους αγωνιστές και συνολικά το λαό.

Εν μέσω συλλαλητηρίων καταδίκης της επέμβασης των Άγγλων σε όλο το νησί, ο στρατιωτικός διοικητής Κρήτης Νικόλαος Παπαδάκης εκδίδει διαταγή: “ ... καθ ην απαγορεύει πάσαν δημόσιαν συνάρθρωσιν εν υπαίθρῳ ή εν κλειστώ χώρῳ ....”. Και όλα αυτά ενώ ο ΕΛΑΣ συνεχίζει να μάχεται κατά των Γερμανών που είχαν συμπτυχθεί στα Χανιά.

Σύμφωνα με ιστορικές πηγές, φάνηκαν οι διαφορετικές στάσεις των Βρετανών πρακτόρων, για τους ανυπόστατους και βαρύτατους χαρακτηρισμούς για παγερή αδιαφορία των Κρητών του Φίλντιγκ, που έρχονται σε αντίθεση με τα εκθιαστικά λόγια του Στάνλεϊ Μορ και του Τομ Ντανμπάμπιν.

Τον Οκτώβριο του 1943, ο Μανόλης Μπαντουβάς, κυνηγημένος από τους Γερμανούς μετά το Ολοκαύτωμα της Βιάννου προσπαθεί να ξεφύγει από τους διώκτες του. Είχε οργανωθεί μια πολύ μεγάλη επιχείρηση φυγάδευσής του στην οποία συμμετείχε μάλιστα και ο Φίλντιγκ. Η ομάδα όμως αυτή εντοπίστηκε τελικά από τους Γερμανούς στο όρος Τσιλίβδικας, στις 4 Οκτωβρίου 1943, ενώ ακολούθησε μάχη στην οποία οι αντάρτες επικράτησαν κατά κράτος⁴³. Ο Μπρούνο Μπρόγερ διοικητής του Φρουρίου Κρήτης, έδωσε εντολή να καταστρέψουν τα χωριά Καλή Συκιά και Καλλικράτης ως παραδειγματισμό για υπακοή και πειθαρχία των ντόπιων απέναντι στους κατακτητές τους⁴⁴.

Βοσκοί ήταν στην πλειοψηφία τους οι αντάρτες, όσοι δηλαδή αντιμετώπισαν τον κατακτητή με το τουφέκι στο χέρι. Η εξήγηση είναι απλή, ο συσχετισμός δυνάμεων ανάμεσα στους Γερμανούς και Ιταλούς και στους ένοπλους αγωνιστές της Κρητικής Αντίστασης δεν επιτρέπει αναμετρήσεις σε πεδινά μέρη. Έτσι ορμητήριο και καταφύγιο του αγώνα γίνεται το βουνό. Αλλά το βουνό είναι ο χώρος δουλειάς του βοσκού, που το γνωρίζει σαν τις παλάμες των χεριών του. Το βουνό επίσης εξασφαλίζει φαγητό, ντύσιμο και κρυψώνα στον αγωνιστή. Τ’ Ανώγεια, τα χωριά της πάνω Ρίζας του νομού Ηρακλείου (Ζαρός, Καμάρες, Βορίζια, Μαργαρικάρι), οι Γωνιές, το Αμάρι καθώς και οι περιοχές του Ψηλορείτη και των Λευκών Ορέων

43Συγγελάκης, Α. (2017).*Ιστορία μεγάλιου Κρητικής Αντίστασης*, στο www.efsyn.gr

44Συγγελάκης, Α. (2017).*Ιστορία μεγάλιου Κρητικής Αντίστασης*, στο www.efsyn.gr

έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην αντίσταση. Όχι μονάχα στελεχώνοντας τις πιο ισχυρές ομάδες αλλά δίνοντας ασφαλές καταφύγιο σε κάθε κυνηγημένο.

Βοσκοί ήταν επίσης οι αρχηγοί των αντάρτικων ομάδων, οι καπετάνιοι που σε σχέση με τους άνδρες τους είναι αρκετά ευκατάστατοι, ώστε να είναι σε θέση να αντιμετωπίζουν μόνοι τους τα προβλήματα της διατροφής, ένδυσης και εξοπλισμού της ομάδας. Επομένως η εξουσία του καπετάνιου που βασικά στηρίζεται στην εμπιστοσύνη των ανταρτών της ομάδας, ενισχύεται κατά κάποιον τρόπο και από την ενδεχόμενη εξάρτησή τους από' αυτόν, ακόμα κι όταν ο κάθε λογής εφοδιασμός τους έχει άλλη πηγή, αλλά διεκπεριώνεται κατά την απόλυτη κρίση του καπετάνιου. Με τον τρόπο αυτό το καπετανάτο αποκτά μια στερεή δομή και λειτουργικότητα που του επιτρέπει να εξελιχθεί σε αρκετά ευέλικτη, αυτοδύναμη και βιώσιμη πολεμική μονάδα. Αλλά το αναμφισβήτητο τούτο πλεονέκτημα αντισταθμίζεται από ένα άλλο σοβαρό μειονέκτημα, που έγκειται στη φύση του καπετάνιου: Δεν υπάρχει οργανικός δεσμός και συντονισμός δράσης ανάμεσα στα καπετανάτα, αλλά συχνά, ακόμη και στην πιο δραματική φάση του αγώνα, αναδύονται προσωπικές ως επί το πλείστον διαφορές, τέτοιες που επέζησαν μέχρι και πριν κάμποσα χρόνια, (π.χ. δίκη κατά Μπαντουβά). Ο Μπαντουβάς στο Θραψανό και η απελευθέρωση του Ηρακλείου στις 11 Οκτωβρίου 1944 συνοδεύτηκε από την ερημοποίηση της ενδοχώρας του νομού⁴⁵.

Στην περιοχή καταφθάνουν δυνάμεις του τακτικού γερμανικού στρατού καθώς και το απόσπασμα του διαβόητου σαδιστή ναζί Φριτς Σούμπερτ. Οι άντρες της Καλής Συκιάς, μη μπορώντας να φανταστούν τι θα συμβεί, σπεύδουν να κρυφτούν στο βουνό. Οι αφηνιασμένοι ναζί φτάνουν στις 6 Οκτωβρίου στο χωριό κι ανακρίνουν τις γυναίκες αλλά αυτές αρνούνται να προδώσουν τους άντρες τους. Τις απειλούν με θάνατο, τις χτυπούν αλλά αυτές δεν κάμπτονται, παραμένουν ανυπότακτες έως το τέλος. Τα ναζιστικά κτήνη ρίχνουν τελικά δώδεκα γυναίκες και έναν υπερήλικα ζωντανούς στην πυρά. Στη συνέχεια εφορμούν στον Καλλικράτη και δολοφονούν εν ψυχρώ (στις 8 και 11 Οκτωβρίου 1943) 21 άντρες και 10 ανυπότακτες γυναίκες της Καλής Συκιάς.

Αυτή την έλλειψη του συντονισμού ανάμεσα στις ομάδες αναπλήρωσε ως ένα βαθμό και εκμεταλλεύτηκε πολιτικά η Αγγλική καθοδήγηση, της οποίας ο ρόλος

---

⁴⁵Δημοτικό Σχολείο Θραψανού, Ο Καπετάν Μανόλης Μπαντουβάς στο Θραψανό, διαθέσιμο στις 12 Αυγούστου 2022, σε: mail@dim-thraps.ira.sch.gr

υπήρξε σημαντικός και σε σχέση με ό, τι συνέβη στην υπόλοιπη Ελλάδα, αποφασιστικότερος για την αντίσταση στην Κρήτη. Δεν θα ήταν ίσως περιττό να τονιστεί πως αφού δεν υπήρξε ενιαία οργάνωση ανταρτών στην Κρήτη, δεν υπήρξε ούτε και αρχηγός της Κρητικής Αντίστασης και ούτε τολμήθηκε από κανένα καπετάνιο ο σφετερισμός του τίτλου αυτού κατά τη διάρκεια της κατοχής.

Η περίοδος της γερμανικής κατοχής είχε κλονίσει τους Κρητικούς και είχε κάμψει σημαντικά το φρόνημά τους. Παρόλα αυτά, δεν εξέλιπαν οι εμβληματικές μορφές της ιστορίας, οι οποίες διατρανώνοντας το ψυχικό τους μεγαλείο, κατάφεραν να ξεχωρίσουν μέσα στις αντιστασιακές οργανώσεις, με την υποστήριξη των συγγενών και των συγχωριανών τους.

Μια σημαντική μορφή ήταν η Καλλιόπη Ξυλούρη-Σκουλά, γυναίκα του Παπαγιάννη Σκουλά, πρωτεργάτη της Αντίστασης στα Ανώγεια. Κατά την απαγωγή του στρατηγού Κράιπε, ο Πάτρικ Λη Φέρμορ προσπαθεί να ξεφύγει από τους διώκτες του. Στις 4 Φεβρουαρίου 1944, ο Πάτρικ Λη Φέρμορ, ο Μος και δύο Κρητικοί ξεκίνησαν με ένα αεροπλάνο από την Αίγυπτο και είχαν κατεύθυνση την Κρήτη⁴⁶. Ντυμένος με στολή Γερμανού αξιωματικού πλησιάζει το σπίτι του Παπαγιάννη Σκουλά, ο οποίος όμως λείπει. Η γυναίκα του, Καλλιόπη Ξυλούρη-Σκουλά, ανυποψίαστη ανοίγει την πόρτα και μόλις βλέπει μπροστά της τον Γερμανό αξιωματικό τον φτύνει στο πρόσωπο!

Ο Πάτρικ Λη Φέρμορ, συγκλονισμένος από τη μνημειώδη αντιστασιακή πράξη της ανυπότακτης Ανωγειανής, της εξηγεί ποιος είναι, την αγκαλιάζει και τη φιλάει⁴⁷. Ο Βρετανός μέχρι το τέλος της ζωής του μνημόνευε συνεχώς αυτό το μοναδικό παράδειγμα θάρρους και υπερηφάνειας. Προχωρώντας στην απαγωγή του στρατιωτικού διοικητή της Κρήτης, του στρατηγού Μίλλερ, μόνο ο Βρετανός ταγματάρχης προσγειώθηκε χρησιμοποιώντας το αλεξίπτωτό του. Όλοι οι υπόλοιποι λόγω κακοκαιρίας αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στην Αίγυπτο και να καταφέρουν και τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας να φτάσουν στην Κρήτη. Στις 28

---

⁴⁶Πάτρικ Λη Φέρμορ (2016). *Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε*, μετφρ. Μυρσίνη Γκανά, Αθήνα: εκδόσεις Μεταίχμιο

⁴⁷Πάτρικ Λη Φέρμορ (2016). *Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε*, μετφρ. Μυρσίνη Γκανά, Αθήνα: εκδόσεις Μεταίχμιο

Αυγούστου 1944 στον Κακόπετρο Χανίων οι Γερμανοί δολοφόνησαν εν ψυχρώ τους τέσσερις από τους πέντε γιους της οικογένειας Δεσποτάκη. Έναν χρόνο μετά, η Επιτροπή Διαπιστώσεως Ωμοτήτων εν Κρήτη (Καζαντζάκης, Κακριδής, Καλλιτσούνακης, Κουτουλάκης) επισκέπτεται το σπίτι τους κι ο διάλογος με τον χαροκαμένο πατέρα (όπως περιλαμβάνεται στην Έκθεση) έχει ως εξής:

– Ηρθέτε, λέει, να καταγράψετε για το αίμα που χύθηκε... έχετε κ' επαέ να σημειώσετε κατιτίς...

– Τι;

– Τέσσερις γιους μου σκοτώσανε... Οι δυο τελευταίοι ήσανε δίδυμα...

– Πώς σε λένε;

– Δεσποτάκη... μα επειδή είστε κουρασμένοι, περάσετε κι από το σπίτι να πάρετε ένα νερό...

Το σπίτι του ήταν εκεί δίπλα σε μίαν κατηφοριά. Μπαίνομε μέσα, τι να δούμε, ένα τραπέζι, μ' όλα του Θεού τα καλά, και στη γωνιά μια γυναίκα μαυροφορεμένη μ' ένα κοριτσάκι μικρό στην ποδιά της, να κάθεται να κλαίει...

– Ήντα 'ναι δα τουτανά; ήντα κλαις; Οι άνθρωποι δεν ήρθανε για να τωσε χαλάσεις την καρδιά ντως. Ελευτερωθήκαμε, γιά όχι; Εξέχασές το; Ετσά 'ναι η λευτεριά· σε μας ήλαχε να δώσωμε τα παιδιά μας... άλλος τα σπίθια ντου, άλλος ήδωκε τα λιοφυντά ντου... πως σου πόμεινε μόνο η κοπελιά, εγώ θα σου κάμω κι άλλους γιους...

Εκεί είδα τον Καζαντζάκη να κλαίει. Μέσα στ' αυτοκίνητο μας ήλεγε κι ήκλαιγε ακόμη, είδετε; αυτή είναι η κρητική ψυχή, την ελευτεριά την έχει θρησκεία... Ένας τέτοιος λαός υποδουλώνεται ποτές;

Εικόνα 12: Φωτογραφία της ναζιστικής προπαγάνδας (22/7/1944) με λεζάντα: «Η Κρήτη μένει πιστή στην Ελληνική Υπόθεση. Με έντονο ενδιαφέρον ακούνε οι κάτοικοι του χωριού τις αφηγήσεις των Γερμανών από τις εμπειρίες τους με τον Μπολσεβικισμό». Τ. Ψαράκης «Ντοκουμέντα της Κατοχής της γερμανικής προπαγάνδας»⁴⁸.

Τα ιστορικά γεγονότα της Εθνικής Αντίστασης των Κρητών κατά τη Γερμανική Κατοχή ολοκληρώνονται στις 12 Οκτωβρίου του 1944. Από την ημέρα της αποχώρησης των Γερμανών από την Αττική (12 Οκτωβρίου), η περαιτέρω

---

⁴⁸Τ. Ψαράκης, (1980). *Ντοκουμέντα Κατοχής της γερμανικής προπαγάνδας*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτης

παραμονή των Γερμανών στην Κρήτη και ο διαχωρισμός της τελευταίας σε κατεχόμενη και μη θεωρήθηκαν δεδομένα επ' αόριστον. Από τον Οκτώβριο του 1944 μέχρι το τέλος του πολέμου, η παράδοση γερμανική κατοχή θα συνεχιζόταν ελέω Συμμάχων. Στις 9 Μαΐου 1945 υπογράφηκε στο Ηράκλειο, η συνθηκολόγηση των Γερμανών στην Κρήτη, ενώ την αμέσως προηγούμενη συγκροτήθηκε Διασυμμαχική Επιτροπή για την καλή εφαρμογή των όρων της συνθηκολόγησης. Σύμφωνα όμως με ένα μέλος της επιτροπής αυτής, τον λοχαγό Γ. Κάββο, οι Βρετανοί δεν βρέθηκαν στη θέση να τηρήσουν τους όρους που συμφωνήθηκαν. Με αυτό τον τρόπο, οι Βρετανοί δεν μπόρεσαν να εκπληρώσουν όλα όσα υποσχέθηκαν.

Πράγματι, η επιτροπή ταξίδεψε μέχρι την Κρήτη και από τις 29 Ιουνίου έως και τις 6 Αυγούστου του 1945, ολοκλήρωσε τον σκοπό της αποστολής της στο νησί⁴⁹. Μάλιστα, επισκέφθηκε 76 χωριά, από αυτά που ονομάστηκαν ως *Μαρτυρικά* και συνέλεξε με πολλή προσοχή και αμεροληψία, στοιχεία που μαρτυρούσαν τις ωμότητες που είχαν διαπράξει οι Γερμανοί κατακτητές⁵⁰. Η επιτροπή δεν λειτούργησε ποτέ, ενώ οι Βρετανοί συγκέντρωσαν τους Γερμανούς σε μια ζώνη όπου απαγορευόταν ολοσχερώς η είσοδος στους Έλληνες. Η δε διαδικασία αποχώρησης των Γερμανών διήρκεσε τόσο ώστε να προκαλείται το αίσθημα των ντόπιων, σε συνδυασμό με καθήκοντα φρουράς που είχαν έως το τέλος οι αιχμάλωτοι, πλην ένοπλοι Γερμανοί.

Η γερμανική παρουσία στην Κρήτη διήρκεσε από την 20^η Μαΐου 1941, πρώτη ημέρα της Μάχης της Κρήτης, έως τη 12^η Ιουνίου 1945, ημέρα αποχώρησης των τελευταίων Γερμανών από το λιμάνι της Σούδας, σχεδόν 1.400 ημέρες. Γενικά, τα λιμάνια της Κρήτης θεωρούνταν τα μόνα, τα οποία ήταν ικανά να εξυπηρετήσουν τη μεταφορά των πολεμοφοδίων προς τις δυνάμεις του Afrika Korps στη Βόρεια Αφρική και αποτελούσαν σημεία ανάσχεσης της ναυτικής κυριαρχίας των Βρετανών στο νότιο Αιγαίο⁵¹. Κατά τη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου, οι Γερμανοί για αυτό

---

⁴⁹Εκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη, Αθήνα 1945, ανατύπωση Ηράκλειο, 1983

⁵⁰Εκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη, Αθήνα 1945, ανατύπωση Ηράκλειο, 1983

⁵¹Διαθέσιμο στις 3 Ιουλίου 2022 στα 12:30 μ.μ. στην ιστοσελίδα www.militaire.gr

τον λόγο ασχολούνταν επιμελώς με την οργάνωση των οχυρωματικών έργων αλλά και με τη μεταφορά ειδικών μονάδων. Ουσιαστικά, είχαν ως σκοπό να κάνουν το νησί ένα φυσικό ή πραγματικό οχυρό. Η αποχώρηση του γερμανικού στρατού ξεκίνησε από τη Σητεία στις 5 Σεπτεμβρίου 1944⁵². Ο νομός Χανίων απελευθερώθηκε στις 25 Μαΐου 1945. Στα τέλη Ιουνίου 1945, γίνεται η οριστική αποχώρηση των κατακτητών και έτσι η Κρήτη κηρύσσεται οριστικά ελεύθερη από τον γερμανικό ζυγό.

Στο ενδιάμεσο ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος είχε λήξει στην Ευρώπη με την άνευ όρων συνθηκολόγηση της Γερμανίας στις 8 Μαΐου 1945. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αναπτρωθεί το ηθικό των Κρητών, με αποτέλεσμα η Επιτροπή να εκπληρώσει πλήρως τα σχέδιά της.

Όταν οι Γερμανοί εισέβαλαν σε ξένο έδαφος, όπως συνέβη στα κρητικά εδάφη, εγκαθιστούσαν αμέσως τις μονάδες προπαγάνδας ΡΚ, οι οποίες τραβούσαν φωτογραφίες από τις πολεμικές συρράξεις αλλά συχνά σκηνοθετούσαν και τις λήψεις, για να χρησιμοποιήσουν τις φωτογραφίες ως προπαγανδιστικό υλικό⁵³. Το 1939 είχε ιδρυθεί το Υπουργείο Προπαγάνδας από τον Γκέμπελς και αποτελούσε τη μεγαλύτερη κρατική μηχανή. Οποιαδήποτε πληροφορία εισερχόταν, γινόταν αντικείμενο προπαγάνδας στο εσωτερικό της χώρας του κατακτητή, αλλά και σε άλλες ήδη υποδουλωμένες χώρες, εκείνη την περίοδο της ναζιστικής κατοχής⁵⁴. Η γερμανική συλλογή υπάγεται στο έργο μονάδων προπαγάνδας των Γερμανών του Γ' Ράιχ⁵⁵.

Οι μονάδες προπαγάνδες αποτελούνταν από στελέχη ηχοληπτών και επαγγελματιών εικόνας, οι οποίοι είχαν ως κύριο μέλημά τους να ταξιδέψουν και να καταγράψουν με σαφήνεια όλα εκείνα τα γεγονότα, τα οποία συνέβησαν σε όλα τα μέτωπα της κατοχής, ώστε να εξυπηρετήσουν την πολιτική επικοινωνίας του

52Ντελής Ι., Ε. (2020). *Όψεις της Αντίστασης στο Ηράκλειο της Κρήτης 1941-1944*. Hephaestus Repository
URI: <https://hdl.handle.net/11728/11618>

53Πουρναρά Μ.(2016). Η κατοχή της Κρήτης από δύο οπτικές, *Η Καθημερινή*, www.kathimerini.gr

54Πουρναρά Μ.(2016). Η κατοχή της Κρήτης από δύο οπτικές, *Η Καθημερινή*, www.kathimerini.gr

55Πουρναρά Μ.(2016). Η κατοχή της Κρήτης από δύο οπτικές, *Η Καθημερινή*, www.kathimerini.gr

υπουργείου⁵⁶. Μάλιστα, ολόκληρη η εξειδικευμένη θεματολογία των φωτογραφικών αλλά και κινηματογραφικών ρεπορτάζ της ναζιστικής εποχής, που προέρχονται από αρχειακές πηγές, ομιλίες ή ανέκδοτα αρχειακά υλικά, περιλαμβάνει πορτρέτα Γερμανών αξιωματικών και στρατιωτικών ή αιχμαλώτων πολέμου, με άμεσο αποτέλεσμα να αποκρυπτογραφείται ο ντόπιος πληθυσμός του νησιού και οι εξαθλιωμένες συνθήκες διαβίωσης στην καθημερινότητά του. Οι διαδοχικές και αλλεπάλληλες λήψεις ενός θέματος μαρτυρούν τη σκηνοθετική παρέμβαση των φωτογράφων, αφού μία φωτογραφία-ντοκουμέντο, όταν αποκόπτεται ολοσχερώς από το ιστορικό της πλαίσιο μπορεί να παρερμηνευτεί. Πράγματι, αναφέρει η Ανδρουλάκη στην Καθημερινή, εάν δεν υπήρχαν τα ιστορικά γεγονότα των αιματηρών σκηνών, ο απλός θεατής θα μπορούσε να διακρίνει μία φιλική προσέγγιση απέναντι στους κατακτητές από πλευράς των Κρητών⁵⁷.

5. 2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

Στην Κρήτη, η πιο μακρά ναζιστική Κατοχή συνεχίστηκε ελέω συμμάχων. Προκειμένου να αντιμετωπίσουν οι κάτοικοι τα ερείπια και τις συμφορές του πολέμου θεωρήθηκε απαραίτητη η εσωτερική ησυχία, η τάξη και η διατήρηση της ψευδαίσθησης της απόλυτης νομιμοφροσύνης απέναντι στις γερμανικές αρχές της Κατοχής⁵⁸. Το νησί μπήκε στον πόλεμο με τραυματικό τρόπο, πριν ακόμη από τη γερμανική επίθεση και την κατάκτηση. Η Μεραρχία Κρήτης στάλθηκε στο μέτωπο του ελληνοϊταλικού πολέμου μετά την έναρξη των επιχειρήσεων. Μάλιστα, στη χειρότερη στιγμή, πήρε αμέσως μέρος σε σκληρές μάχες στο Τεπελένι, μάχες οι οποίες κόστισαν πάρα πολύ στον ελληνικό στρατό⁵⁹.

---

⁵⁶Πουρναρά Μ.(2016). Η κατοχή της Κρήτης από δύο οπτικές, *Η Καθημερινή*, www.kathimerini.gr

⁵⁷Αποψη Ε. Ανδρουλάκη στο Πουρναρά Μ.(2016). Η κατοχή της Κρήτης από δύο οπτικές, *Η Καθημερινή*, www.kathimerini.gr

⁵⁸ Εφημερίδα *Παρατηρητής* Χανίων, 7/5/1944, σ, 1^η

⁵⁹ Διαθέσιμο στην 2^η Ιουλίου 2022 σε: www.agonaskritis.gr

Ο ρόλος της εκκλησίας στην γερμανική Κατοχή ήταν βασικός και αποτελεί τον θεμέλιο λίθο για την ηρωική έκβαση του αγώνα των Κρητών έναντι των κατακτητών τους. Κατά το διάστημα 1941-1943, οι βασικότεροι εκπρόσωποι της Εκκλησίας και συγκεκριμένα ο Μητροπολίτης Κρήτης Βασίλειος και αργότερα ο Αρχιμανδρίτης Ευγένιος Ψαλιδάκης, κινητοποιήθηκαν υπέρ αυτών που βρίσκονταν στις φυλακές, απευθυνόμενοι, είτε προς τις γερμανικές αρχές, είτε στον Αρχιεπίσκοπο Κυδωνίας και Αποκορώνου Αγαθάγγελο, με σκοπό την αποφυλάκιση τους. Οι ενέργειες αυτές φανήκαν να είναι αρκετές φορές τελεσφόρες, καθώς πετύχαιναν τον αρχικό στόχο, ενισχύοντας ταυτόχρονα το ηθικό των Κρητικών.

Μάλιστα, εκπρόσωποι της Εκκλησίας συνεργάστηκαν με ανθρώπους των οργανώσεων Μπαντουβά και Ραπτόπουλου και βοήθησαν στη σύνδεση τους με την Ελληνική Κυβέρνηση. Προσωπικότητα που συνέβαλε στο εν λόγω έργο ήταν και ο παπα- Νικολής Νεονάκης, ο οποίος συνδέθηκε με την επισκευή καϊκιού και τη συμβολή του στη μεταφορά, στις 14 Σεπτεμβρίου 1941, των Ραφτόπουλου, Δεληβασίλη, Φάκαρου και άλλων στην Αλεξάνδρεια, με σκοπό την επαφή τους με τις ελληνικές υπηρεσίες εκεί.

Η συμβολή των κληρικών στην αντίσταση, δεν έγινε αντιληπτή μόνο ως μέριμνα προς τους αναξιοπαθούντες. Η βοήθεια της εκκλησίας απευθυνόταν στο σύνολο του πληθυσμού, χωρίς κομματικές διακρίσεις ή προκαταλήψεις, ώστε να βοηθηθεί ο λαός, ο οποίος είχε ταλαιπωρηθεί από την επίταξη των Γερμανών στο νησί. Ιδιαίτερη ήταν η αρωγή, προς τα μέλη όλων των αντιστασιακών οργανώσεων. Η στάση αυτή εκφράστηκε, κυρίως μέσα από την ΕΟΧΑ, η οποία ιδρύθηκε από αντιστασιακούς στο Λασίθι, με επικεφαλής τον Επίσκοπο Πέτρας, Διονύσιο Μαραγκουδάκη. Έπειτα, ιδρύθηκε το παράρτημα της Ιεράς Μητροπόλεως Κρήτης με έδρα το Ηράκλειο, υπό την προεδρία του Πρωτοσύγκελου Ευγένιου Ψαλιδάκη. Η ΕΟΧΑ λειτουργούσε με ενοριακούς τομείς. Η πόλη του Ηρακλείου χωριζόταν σε 11 ενοριακούς τομείς, ενώ υπήρχε και ο τομέας κρατικών υπηρεσιών, όπως, επίσης, ο ιδιαίτερος τομέας του Αγίου Τίτου.

Τον Οκτώβριο του 1943 είχε φτάσει στο αποκορύφωμά της η αβεβαιότητα και η αγωνία ως προς την τύχη των γυναικοπαίδων του Λιβαδά και της Μονής Σελίνου. Είχαν σκοπό να στείλουν τα γυναικόπαιδα στο Νταχάου⁶⁰. Καθώς τα γυναικόπαιδα

60Παπαδερός Α. (1980). *Η Μάχη και η Αντίσταση της Κρήτης*, σ. 8 στο libraryoac.gr

κατέφθαναν στην έξοδο των φυλακών, έφτασε και ο Επίσκοπος Αγαθάγγελος Ξηρουχάκης στην είσοδο, όπου αντάλλαξε ορισμένες κουβέντες στα γερμανικά με το Διοικητή του στρατοπέδου. Κάποια στιγμή, η συζήτηση οξύνεται και ο Επίσκοπος φωνάζει στα ελληνικά στον Διοικητή «Αν φύγουν από εδώ τα παιδιά μου θέλω να πάνε στα σπίτια τους, όχι στο Νταχάου»⁶¹. Εν τέλει ο Επίσκοπος αναμετρήθηκε με τους κατακτητές με αποτέλεσμα το πλήθος των γυναικοπαίδων να επιστρέψουν στα κελιά τους και τελικά να απελευθερωθούν. Έτσι, χάρη στην παρέμβαση του Επισκόπου οι γυναίκες και τα παιδιά που είχαν φυλακιστεί ελευθερώθηκαν τελικά.

Η εκκλησία όμως δεν έμεινε στην βοήθεια προς τον υπόδουλο πληθυσμό αλλά ενεπλάκη ενεργά και στην αντίσταση. Συνεχίζοντας την αφήγηση των αρχειακών πηγών είναι σημαντική και η αναφορά στον Αρχιμανδρίτη Θεοφύλακτο Σμυρنيωτάκη, ο οποίος υπηρετούσε στη Μονή των Αγίων Αποστόλων, στο χωριό Άνω Καστελλιανά του Ηρακλείου. Ήταν ενταγμένος στην αντάρτικη ομάδα του Εμμανουήλ Μπαντουβά και συμμετείχε ενεργά στην εθνική αντίσταση της περιόδου εκείνης, κρύβοντας στο Μοναστήρι Βρετανούς συμμάχους. Στο αρχείο του Μουρέλλου, βρίσκονται ευχαριστήριες επιστολές προς τον εν λόγω κληρικό για την προσφορά του προς τους συμμάχους⁶². Επί παραδείγματι, μια επιστολή του Πάτρικ Λη Φέρμουρ, επισημαίνει την καθοριστικής σημασίας στάση του Αρχιμανδρίτη, κατά τη διάρκεια της επίσκεψης Γερμανών στρατιωτών στο Μοναστήρι και παράλληλα την απόκρυψη του Βρετανού Ταγματάρχη , Μιχαήλ Λη-Φέρμουρ στο υπόγειο⁶³. Η επικοινωνία του Συμμαχικού Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής με την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση ήταν σημαντική, αφού έπρεπε να γίνει συντονισμός του αντάρτικου και να διευθετηθεί η φυγάδευση των Συμμάχων και Ελλήνων στρατιωτών⁶⁴.

---

61 Παπαδερός Α. (1980). *Η Μάχη και η Αντίσταση της Κρήτης*, σ. 7 στο libraryoac.gr

62 Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, 1935-1983, φακ. 17, Κατοχικά, Αλέξη Ταγματάρχη Λοχαγό προς τον Αρχιεπίσκοπο Συναίου Κον Πορφύριον, αρ. 7/17-243, Κάρο 29 Μαΐου 1944

63 Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, Δ, φακ. 17, Κατοχικά, Πατήρ Πατρίκιος (Τζον Λοχαγός) Μιχαήλ Λη- Φέρμουρ Ταγ/χης Βρεταννός προς πατέρα Θεοφύλακτο, «Επιστολή», αρ. 7/17-228, 5 Απριλίου 1944

64 *Εκθεσεις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη*, Αθήνα 1945, ανατύπωση Ηράκλειο, 1983

Περνώντας στην προσφορά των δασκάλων, ήδη από την έναρξη των εχθροπραξιών με τους Ιταλούς, οι δάσκαλοι των σχολείων του νομού Ηρακλείου επιστρατεύτηκαν και πολλά σχολεία παρέμειναν κλειστά⁶⁵. Πολλά σχολεία γκρεμίζονται στην πόλη με την επίταξη των Γερμανών και τα μαθήματα ξεκίνησαν να γίνονται σε εκκλησίες, σε αποθήκες, στην εξοχή και σε παλιά σπίτια⁶⁶. Για την υλοποίηση του σκοπού αξιοποιούνται όλα τα διαθέσιμα μέσα, ενώ οι δάσκαλοι προσπαθούν με κάθε τρόπο να παρακάμψουν τους Γερμανούς Διοικητές και Επιθεωρητές, αναλαμβάνοντας υποχρεωτικά όλο και περισσότερους ρόλους, αλλά και μεγαλύτερες και σταδιακά πιο επικίνδυνες ευθύνες εργασιών.

Πριν την στρατιωτική επιχείρηση των Γερμανών στην πόλη του Ηρακλείου και στο λιμάνι, βομβαρδίζονται πολύ μεγάλες πόλεις του νομού. Μέσα από την καταναγκαστική εργασία, οι δάσκαλοι συμμετέχουν στην απογραφή του πληθυσμού του νομού Ηρακλείου, εξυπηρετώντας τη σύνταξη των καταλόγων της καταναγκαστικής εργασίας και συμμετέχουν σε όλες τις Επιτροπές, όπως Επισιτισμού, Αγροτικής Κινητοποίησης, Καταναγκαστικής Εργασίας, Είσπραξης Φόρου Σιτηρών, Φιλανθρωπικές, Σύναψης Δανείων, Εράνων, Διανομής Τροφίμων, Γεωργικής και Οικονομικής Κινητοποίησης⁶⁷.

Ταυτόχρονα, συμμετέχουν σε συνέδρια κοινοτήτων, που καλούνται να διαφωτίσουν τους κατοίκους των χωριών σε θέματα σαμποτάζ, υποχρεωτικής εργασίας, για τον κίνδυνο του Μπολσεβικισμού και του κομμουνισμού προτείνοντας στους κατοίκους να καταδίδουν τους αντάρτες. Η στάση αυτή των εκπαιδευτικών τους έδινε συχνά τη δυνατότητα να θεωρηθούν συνεργάτες, συσκοτίζοντας το αντιστασιακό δίκτυο που είχε δημιουργηθεί στο οποίο λειτουργούσαν συχνά ως σύνδεσμοι και ως κατάσκοποι.

---

65 Γ. Καλογεράκης (2017). *Παιδεία εκπαίδευση και αντίσταση στην Κρήτη: Νομός Ηρακλείου, 1940-1944: ανέκδοτες αρχειακές πηγές*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σχολή Επιστημών Αγωγής. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών.

66 Γ. Καλογεράκης (2017). *Παιδεία εκπαίδευση και αντίσταση στην Κρήτη: Νομός Ηρακλείου, 1940-1944: ανέκδοτες αρχειακές πηγές*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σχολή Επιστημών Αγωγής. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών.

67 Γ. Καλογεράκης (2017). *Παιδεία εκπαίδευση και αντίσταση στην Κρήτη: Νομός Ηρακλείου, 1940-1944: ανέκδοτες αρχειακές πηγές*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σχολή Επιστημών Αγωγής. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών.

Μάλιστα, οι Πρόεδροι των Κοινοτήτων, οι οποίοι δεν ήσαν αρεστοί στο καθεστώς των Ναζί, απολύονται και αντικαθίστανται από δασκάλους και δασκάλες, που συνδέονταν εν αγνοία των Γερμανών με αντιστασιακές ομάδες (καπετάν Μανόλη Μπαντουβά, Καπετάν Πετρακόγωργη), ήταν μέλη της Εθνικής Οργάνωσης Δολιοφθοράς Πληροφοριών Ε.Ο.Δ.Π. Ηρακλείου-Λασιθίου, ή ήταν στρατολογημένοι ως πληροφοριοδότες των αντιστασιακών οργανώσεων⁶⁸. Δεκαεπτά δάσκαλοι στήθηκαν στο εκτελεστικό απόσπασμα δίνοντας τη ζωή τους για τα ιδανικά της ελευθερίας, της ειρήνης και της δημοκρατίας με πανανθρώπινη διάσταση, προκειμένου να διδάξουν με τέτοιο τρόπο τους μαθητές τους, την κοινωνία και όλους τους υπόδουλους ευρωπαϊκούς λαούς υπό το φασιστικό και ταυτόχρονα ναζιστικό καθεστώς⁶⁹.

Επομένως, χαρακτηριστικό είναι ότι στον αγώνα των Κρητών ενάντια στη γερμανική Κατοχή, οι ιερείς και οι δάσκαλοι πολέμησαν κατά την εισβολή, αλλά και κατά τη διάρκεια της κατοχής, αντιστάθηκαν στις αξιώσεις των κατακτητών και παρηγόρησαν τους υπόδουλους πληθυσμούς⁷⁰. Μάλιστα στο φαράγγι της Κανδάνου πολέμησαν σχεδόν όλοι οι ιερείς του Σελίνου με τα πιστόλια στα χέρια τους⁷¹.

5. 3 Η ΑΠΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΚΑΡΑ ΚΡΑΪΠΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΚΡΗΤΙΚΟΥΣ

Επί 24ωρου βάσεως, Άγγλοι κομάντος ντυμένοι Κρητικοί, αλλά και όσοι παρίσταναν τους βοσκούς, παρακολουθούσαν καταγράφοντας το πρόγραμμα του Διοικητή του νησιού. Ο Κράιπε έμενε στη βίλα Αριάδνη, απέναντι από τα ερείπια της

68Γ. Καλογεράκης (2017). *Παιδεία εκπαίδευση και αντίσταση στην Κρήτη: Νομός Ηρακλείου, 1940-1944: ανέκδοτες αρχειακές πηγές*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σχολή Επιστημών Αγωγής. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών.

69Γ. Καλογεράκης (2017). *Παιδεία εκπαίδευση και αντίσταση στην Κρήτη: Νομός Ηρακλείου, 1940-1944: ανέκδοτες αρχειακές πηγές*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σχολή Επιστημών Αγωγής. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών.

70 *Εκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη*, Αθήνα 1945, ανατύπωση Ηράκλειο, 1983

71 *Εκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη*, Αθήνα 1945, ανατύπωση Ηράκλειο, 1983

αρχαίας Κνωσσού, πέντε χιλιόμετρα μακριά από την περιοχή του Ηρακλείου⁷². Η Βίλα ήταν περιφραγμένη με τριπλή σειρά ηλεκτροφόρων συρμάτων και φυλάσσονταν από μία διμοιρία, η οποία χρησιμοποιούσε ειδικά εκπαιδευμένα σκυλιά⁷³. Ιδανικά, η απαγωγή θα γινόταν όταν ο στρατηγός θα ήταν στο δρόμο εν κινήσει. Επιλέχθηκε για την ενέδρα μία δεξιά κατηφορική στροφή, σε μια ερημιά της διαδρομής, όπου τα αυτοκίνητα αναγκαστικά έκοβαν την ταχύτητά τους, για να μην πέσουν στον γκρεμό. Από δεξιά και αριστερά της στροφής υπήρχαν και άδεια αρδευτικά χαντάκια, τα οποία ήταν κατάλληλα κρησφύγετα, στα οποία κατέφυγαν οι απαγωγείς.

Στην τοποθεσία του Ηρακλείου, Άνω Αρχάνες, σε απόσταση 17 περίπου χιλιομέτρων από την βίλα, βρισκόταν το στρατηγείο του Κράιπε. Κατά τη συνήθειά του, ο στρατηγός πήγαινε καθημερινά στο στρατηγείο του και επέστρεφε λίγο πριν τις 9 το βράδυ. Το παράτολμο σχέδιο της απαγωγής του, κρίθηκε σκόπιμο να εκτελεστεί κατά τη διάρκεια της επιστροφής του στην κατοικία του. Η ικανότητα των εμπλεκόμενων καταδρομέων και αντιστασιακών, καθώς και η ρουτίνα του προγράμματος του Κράιπε, υπήρξαν πολύ σημαντικοί παράγοντες για την επιτυχία του εγχειρήματος, το οποίο διακρίθηκε παρά τη μεγάλη επικινδυνότητα, για την εξαιρετική συνεργασία ανάμεσα στους βρετανούς καταδρομείς και στους Έλληνες αντιστασιακούς. Ο στρατηγός, όπως πάντα, φεύγει από τις Άνω Αρχάνες και ξεκινά το συνηθισμένο δρομολόγιο, καθισμένος στο υπηρεσιακό αυτοκίνητο με τον οδηγό του. Λίγα λεπτά αργότερα, σε μια ερημική διχάλα του δρόμου λίγο παραπέρα, φάνηκαν ξαφνικά κόκκινα φώτα μέσα στο σκοτάδι⁷⁴.

Ο Βρετανός ταγματάρχης Πάτρικ Φέρμορ έφτιαξε τη δική του ομάδα κρούσης, για την οποία επέλεξε για Λοχαγό τον William Stanley Moss, ο οποίος μιλούσε άπταιστα τα γερμανικά και ήταν πολύ καλός στην οδήγηση. Μαζί του ήταν οι Μανώλης Πατεράκης, ο οποίος ήταν μέλος της τοπικής αντίστασης, ήξερε τα κατατόπια του νησιού, τα δύσβατα μονοπάτια και τα βουνά της Κρήτης. Μέλος της ομάδας ήταν και ο γνωστός Τυρογιώργης από την Σάτα, δηλαδή ο Γιώργος Τυράκης

---

⁷²Διαθέσιμο στις 3 Ιουλίου 2022 στα 12:30 μ.μ στην ιστοσελίδα www.militaire.gr

⁷³Διαθέσιμο στις 3 Ιουλίου 2022 στα 12:30 μ.μ στην ιστοσελίδα www.militaire.gr

⁷⁴Ε. Πασαμιχάλη, *Η πιο διάσημη απαγωγή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου* από τον Ρ. Μπέλι.

που μαζί με τον Πατεράκη είχαν εκπαιδευτεί ως καταδρομείς στις δολιοφθορές στη Μέση Ανατολή⁷⁵.

Η είδηση της απαγωγής έπεσε ως «κεραυνός εν αιθρία» στις 26 Απριλίου του 1944 στις γερμανικές δυνάμεις κατοχής της Κρήτης και στο γερμανικό επιτελείο του Βερολίνου, συγκλονίζοντας ακόμη και τον ίδιο τον Χίτλερ. Ο Karl Heinrich Georg Ferdinand Kreipe ήταν ένας ζωντανός θρύλος για τους πολεμιστές της Wehrmacht, έχοντας παρασημοφορηθεί πάρα πολλές φορές στη μακρόχρονη υπηρεσία του από την εποχή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Ανήμερα της κοινοποίησης της προαγωγής του σε υποστράτηγο, ανέλαβε καθήκοντα ως ανώτατος διοικητής της Μεγαλονήσου 1200 χιλιόμετρα μακριά από το πλησιέστερο μέτωπο. Ο Κράιπε εγκαταστάθηκε ως διοικητής λίγο πριν την απαγωγή του για να αναλάβει τη στρατιωτική διοίκηση του νησιού σε αντικατάσταση του διαβόητου και μισητού για τα εγκλήματα του εις βάρος αμάχων Φρίντριχ Μίλλερ⁷⁶. Ο Κράιπε είχε έρθει στην Κρήτη για να ξεκουραστεί από την αδιάκοπη παρουσία του στην πρώτη γραμμή του ανατολικού μετώπου⁷⁷.

Το σχέδιο της απαγωγής του Κράιπε, αντικατέστησε στην ουσία το αρχικό σχέδιο που καταστρώθηκε για την απαγωγή του του Μύλερ, η οποία είχε οργανωθεί επειδή ο συγκεκριμένος διοικητής είχε καταφέρει να δημιουργήσει μεγάλη δυσaréσκεια και να ξεσηκώσει θύελλα αντιδράσεων μέσα στα συμμαχικά κλιμάκια, εξαιτίας των εγκλημάτων του εις βάρος του άμαχου πληθυσμού του ηρωικού κρητικού λαού⁷⁸.

Μετά την απαγωγή, οι αντιστασιακοί οδηγούν την ομάδα των Ελλήνων και των Βρετανών κομάντο μαζί με τον Γερμανό υποστράτηγο στο χωριό ροδάκινο στα νότια παράλια της Κρήτης από όπου τους παρέλαβαν πλεούμενα της ειδικής υπηρεσίας σκαφών του Βρετανικού ναυτικού. Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε προκάλεσε την οργή του Χίτλερ και κατάφερε καίριο πλήγμα στο στρατιωτικό γόητρο της Γερμανίας. Η διαφυγή των Βρετανών μαζί με τους Έλληνες απαγωγείς

---

⁷⁵ Διαθέσιμο στις 3 Ιουλίου 2022 στα 12:30 μ.μ. στην ιστοσελίδα www.militaire.gr

⁷⁶ Αντίποινα, Διαθέσιμο στις 3 Ιουλίου 2022 στις 18:17 μ.μ. σε: www.bookbar.gr Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε δια χειρός Πάτρικ Λη Φέρμορ

⁷⁷ Διαθέσιμο στις 3 Ιουλίου 2022 στα 12:30 μ.μ. στην ιστοσελίδα www.militaire.gr

⁷⁸ Διαθέσιμο στις 3 Ιουλίου 2022 στα 12:30 μ.μ. στην ιστοσελίδα www.militaire.gr

έγινε ξακουστή καθώς πέρασαν από 22 γερμανικά μπλόκα. Ο απότομος τρόπος του Κράιπε απέναντι στους Γερμανούς στρατιώτες καθώς και η ανυπομονησία και ο εκνευρισμός του, κάθε φορά που περνούσε από σημείο ελέγχου, αποδείχθηκαν σωτήρια αφού ο Κράιπε, άθελά του, στην πραγματικότητα βοήθησε την ομάδα να διαφύγει. Οι Γερμανοί στρατιώτες στα σημεία ελέγχου θεώρησαν ότι ο στρατηγός βιάζεται και ότι η συμπεριφορά του είναι μάλλον φυσιολογική, χωρίς να σταματήσουν το αυτοκίνητο με τη βία, ούτε να υποψιαστούν άμεσα ότι κάτι συμβαίνει. Έτσι οι απαγωγείς κατάφεραν και ανέβηκαν στον χιονισμένο Ψηλορείτη και διέφυγαν στη Μέση Ανατολή⁷⁹.

5. 4 ΤΑ ΑΝΤΙΠΟΙΝΑ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ

Η κατάρρευση του Γ' Ράιχ ανέδειξε το νησί ως ένα σύμβολο αντίστασης κατά του ναζισμού με πρωτεργάτη τον φιλέλληνα λόγιο και περιηγητή Πάτρικ Λη Φέρμορ⁸⁰. Σε πρόσφατες αποκαλύψεις, στην αναφορά του, ο Λη Φέρμορ στις 21 Σεπτεμβρίου 1943, ενημερώνει το Στρατηγείο ότι και ο Ιταλός Ταβάννα, μέλος της κατασκοπείας, «περίμενε τη συμμαχική εισβολή από στιγμή σε στιγμή»⁸¹. Έτσι λοιπόν η Μεσόγειος βρέθηκε να είναι ένα σημείο των επιχειρήσεων σε αυξημένη κατάσταση συναγερμού.

Στη συνέχεια βέβαια ο Μύλερ επέστρεψε στην Κρήτη ως ανώτατος διοικητής των κατοχικών δυνάμεων στο νησί. Τα Ανώγεια αποτέλεσαν στην αρχή στόχο εκδίκησης του αιμοβόρου Μύλερ που διέταξε την καταστροφή τους, χωρίς ευτυχώς να θανατωθούν οι κάτοικοί τους, που πρόλαβαν να απομακρυνθούν από τη γενέτειρά τους την τελευταία στιγμή. Τα Ανώγεια ήταν ένα μέρος, από το οποίο διήλθαν και οι απαγωγείς με τον στρατηγό Κράιπε και το γεγονός αυτό όριζε την εκτέλεση του κάθε

---

⁷⁹Αντίποινα, Διαθέσιμο στις 3 Ιουλίου 2022 στις 18:17 μ.μ. σε: www.bookbar.gr Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε δια χειρός Πάτρικ Λη Φέρμορ

⁸⁰Πάτρικ Λη Φέρμορ (2016). *Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε*, μετφρ. Μυρσίνη Γκανά, Αθήνα: εκδόσεις Μεταίχμιο

⁸¹Πάτρικ Λη Φέρμορ (2016). *Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε*, μετφρ. Μυρσίνη Γκανά, Αθήνα: εκδόσεις Μεταίχμιο, σ.234

άρρενος που θα βρισκόταν μέσα ή σε απόσταση ενός χιλιομέτρου⁸². Η απαγωγή του γερμανού Στρατηγού έδωσε την αφορμή που έψαχνε ο αντικαταστάτης του Μίλερ για να προβεί σε αντίποινα. Οι Γερμανοί προέβησαν σε τουλάχιστον 165 εκτελέσεις αμάχων, δικαιολογώντας την απόφασή τους ως αντίποινα για την απαγωγή. Υπάρχουν βέβαια ενδείξεις ότι οι ενέργειες αυτές ήταν προαποφασισμένες προκειμένου να ενταθεί η πίεση για την καταστολή της αντιστασιακής δραστηριότητας σε κάποιες συγκεκριμένες περιοχές.⁸³ Οι βρετανοί καταδρομείς στη συνέχεια στοχοποίησαν και άλλες περιοχές όπως τα αεροδρόμια του Ηρακλείου, του Καστελίου και Τυμπακίου⁸⁴, ενώ ο Λη Φέρμορ, ο εγκέφαλος της απαγωγής, επιχείρησε σαμποτάζ στο λιμάνι του Ηρακλείου.

Είναι γεγονός ότι η επιχείρηση κρίθηκε σαν μία σημαντική νίκη προπαγάνδας, παρά το γεγονός ότι σαν στρατιωτική επιχείρηση δεν απέφερε σημαντικά οφέλη. Σε στρατιωτικό επίπεδο, η επιχείρηση θεωρήθηκε ότι επηρέασε μάλλον με αρνητικό τρόπο τις εξελίξεις στο νησί, αφού είχε ως αποτέλεσμα την απαγωγή και την αντικατάσταση ενός ακίνδυνου σχετικά διοικητή, του Κράιπε από τον πολύ επικίνδυνο και αιμοδιψή Miller⁸⁵.

82Αντίποινα, Διαθέσιμο στις 3 Ιουλίου 2022 στις 18:17 μ.μ. σε: www.bookbar.gr Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε δια χειρός Πάτρικ Λη Φέρμορ

83Αντίποινα, Διαθέσιμο στις 3 Ιουλίου 2022 στις 18:17 μ.μ. σε: www.bookbar.gr Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε δια χειρός Πάτρικ Λη Φέρμορ

84A. Beevor (1999). *Κρήτη, η Μάχη και η Αντίσταση*, μτφρ. Γ.Καλλίνης, Β.Δ.Β. Ηρακλείου. Ηράκλειο, σσ.319-320

85Πάτρικ Λη Φέρμορ (2016). *Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε*, μετφρ. Μυρσίνη Γκανά, Αθήνα: εκδόσεις Μεταίχμιο, σ.223 & A. Beevor (1999). *Κρήτη, η Μάχη και η Αντίσταση*, μτφρ. Γ.Καλλίνης, Β.Δ.Β. Ηρακλείου. Ηράκλειο, σ.320

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

6. 1 ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ (1941-1945)

Εικόνα 2: Ομαδικές εκτελέσεις (Κοντομαρί 2/6/1941) Β. Μαθιόπουλος «Εικόνες Κατοχής»⁸⁶

Ο πρώτος διοικητής του Φρουρίου Κρήτης, πτέραρχος Κουρτ Στούντεντ, βάσει εξουσιοδότησης του Φύρερ και ανώτατου αρχηγού του στρατού, εξέδωσε στις 17 Ιουνίου 1941 τη διαταγή με τίτλο: «Υποχρέωσις εργασίας». Σύμφωνα με αυτήν, όλος ο πληθυσμός της Κρήτης, ανεξαρτήτως επαγγέλματος, ηλικίας και φύλου, υποχρεούνταν σε αναγκαστική εργασία, ύστερα από διαταγή των ελληνικών τοπικών αρχών. Όλα τα μεταγωγικά μέσα, τα ζώα δηλαδή και τα κάρα, τέθηκαν στη διάθεση των τοπικών αρχών για τις ανάγκες της υποχρεωτικής εργασίας. Φυσικά, η απείθεια και η ανυπακοή προς όλα τα παραπάνω θεωρούνταν σαμποτάζ και η τιμωρία έφτανε

---

⁸⁶Β. Μαθιόπουλος, (2006). *Φωτογραφικές μαρτυρίες από τα γερμανικά αρχεία για την ηρωική αντίσταση του ελληνικού λαού*, Αθήνα: εκδόσεις Ερμής

έως την εκτέλεση. Το μέτρο της αναγκαστικής εργασίας ταυτίστηκε αμέσως με τα αντίποινα και τη βαρβαρότητα του κατακτητή. Δεν ήταν άλλωστε λίγες οι ομαδικές εκτελέσεις.

Την πρώτη έκρυθμη περίοδο, μεγάλες περιοχές στην ύπαιθρο ή στα χωριά του νησιού αποκλείστηκαν με συρματοπλέγματα και οι έγκλειστοι εξέρχονταν μονάχα για την εκτέλεση καταναγκαστικών έργων. Ορισμένες φορές ήταν δυσδιάκριτο για τους ανθρώπους αυτούς αν θα πήγαιναν στην αγγαρεία ή για εκτέλεση. Σηκώνονταν νωρίς το πρωί με επιτακτικές φωνές και καλούνταν ομαδικά όλοι να συγκεντρωθούν σε στρατιωτικά τάγματα.

Η αντίσταση όμως στην υποχρεωτική εργασία ξεκίνησε εξαρχής. Αρκετοί δραπετεύαν και κρύβονταν, ενώ οι Γερμανοί επέρριπταν την ευθύνη στους κοινοτάρχες με απειλές για συλλογική τιμωρία. Σύντομα, πολλοί έστελναν προς αντικατάσταση τα ανήλικα παιδιά τους ή άλλους φτωχότερους με πληρωμή. Έντονο πάντως ήταν το φαινόμενο της παντελούς αποφυγής της αγγαρείας, παρά τις απειλές, ακόμα και από ολόκληρες κοινότητες των ορεινών.

Σύμφωνα με το δημοσίευμα του ημιεπίσημου γερμανικού οργάνου στα Χανιά, σε «μερικά μεγάλα έργα, σχεδόν όλοι οι εργάτες απέσχον της εργασίας των» («Παρατηρητής», 14/1/1942). Ο τοπικός γερμανόφιλος Τύπος προσπαθούσε να υπερασπιστεί τον θεσμό κάνοντας λόγο για τεμπέληδες και χαρτοπαίκτες που ξημεροβραδιάζονταν στα καφενεία, αντί να εργάζονται για το κοινό καλό.

Περιοχές που θεωρήθηκαν ότι σαμποτάρουν την υποχρεωτική εργασία, αντιμετώπισαν πολύ σκληρά αντίποινα. Μία από αυτές ήταν τα Ανώγεια στην οποία οι Γερμανοί προέβησαν σε μαζικές εκτελέσεις εξαιτίας της άρνησης των κατοίκων να συμμετάσχουν στην υποχρεωτική εργασία. Σύμφωνα με την αφήγηση του αξιωματικού της Χωροφυλακής του Απόστολου Κατσιρντάκη⁸⁷, οι Γερμανοί σκότωσαν όλους τους οδηγούς για να μη διαδοθεί τι ακριβώς θα κάνουν στα Ανώγεια. Φτάνοντας στο Γενί Γκαβέ 3000 γυναικόπαιδα κοιμήθηκαν και ύστερα αναγκάστηκαν να αλλάξουν ρούχα, παίρνοντας κουρέλια που τους έδωσαν οι Γερμανοί, με τους Γερμανούς να επιδίδονται σε λεηλασίες, ενώ στη συνέχεια οι

---

⁸⁷ Διαθέσιμο την 1^η Ιουλίου 2022 στις 10:03 π.μ σε: <https://www.patris.gr/2020/07/06/ena-afieromastin-ethniki-antistasi-toy-nomoy-irakleioy-sta-fovera-chronia-tis-katochis-1941-1944/>

αιχμάλωτοι υποχρεώθηκαν σε εργασίες, και πολλοί εκτελέστηκαν⁸⁸.

6. 2 ΟΙ ΦΥΛΑΚΙΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΠΕΙΝΑ

Το χρονικό διάστημα μεταξύ 1941-1942, κατά τον επαναστατικό αναβρασμό, κυριάρχησε η ένδεια των αγαθών και η απόλυτη φτώχεια. Η πείνα και η ανέχεια κλόνισε και τους μαθητές του νησιού, οι οποίοι σταμάτησαν βιαίως να πηγαίνουν στα σχολεία, σε συνδυασμό με τις εκτελέσεις γυναικόπαιδων που πραγματοποιούσαν οι κατακτητές. Ακολούθησαν οι εξορίες, οι φυλακίσεις των στρατιωτών και οι αναζητήσεις όσων είχαν χαθεί και δεν είχαν γυρίσει από τις επάλλξεις του ελληνοϊταλικού πολέμου. Τα καταναγκαστικά έργα, οι λεγόμενες δεκαπενθημερίες, δεν αφορούσαν μόνο τη δραματική έλλειψη των δημητριακών στο νησί, αλλά και την έλλειψη του αλευριού. Πολλές φορές συνοδεύτηκαν με μαζικές συλλήψεις δύστροπων σιτοπαραγωγών και τις εκτοπίσεις τους από το νησί, εφόσον οι ίδιοι είχαν θεωρηθεί φυγόδοκοι από τη Γερμανική Χωροφυλακή, η οποία αντικατέστησε πλήρως την Κρητική, από τις αρχές του πολέμου.

Ο θεσμός της υποχρεωτικής εργασίας υπήρξε το πιο βασικό στοιχείο της κατοχικής πολιτικής στην Κρήτη και παραμένει βαθιά στην ιστορική μνήμη των κατοίκων ως σύμβολο εξαθλίωσης, απανθρωπιάς και ριζικού εξευτελισμού. Η εφημερίδα Κρητικός *Κήρυξ* περιέγραψε την ανακήρυξη και την εκτόπιση δυστροπών παραγωγών από τα χωριά Γέργερη, Ζαρός, Νίβριτος, Αμπελούζος, Μοίρες, Πόμπια, Αληθινή, Πλάτανος, Πλώρα, Απεσωκάρι, Βασιλικά Ανώγεια, Βασιλική, Στάβγιες, Στέρνες, Χάρακας, Πύργος και Λιγόρτυνος. Τα τέσσερα πρώτα χρόνια της υποδούλωσης, δεν πληρώθηκε κανένας απολύτως παραγωγός, με αποτέλεσμα το λίκνισμα του καρπού στο Αλώνι να σταματήσει αιφνίδια⁸⁹. Το τελευταίο είχε ως αποτέλεσμα την παράλυση της τοπικής παραγωγής καθώς οι

---

88 Συνέντευξη του Α. Κατσιρντάκη, Σταθμάρχη της Χωροφυλακής Σκινιά το 1941, Διαθέσιμο την 1^η Ιουλίου 2022 στις 10:23 π.μ σε: <https://www.patris.gr/2020/07/06/ena-afieroma-stin-ethniki-antitasti-toy-nomoy-irakleioy-sta-fovera-chronia-tis-katochis-1941-1944/>

89 Διαθέσιμο την 1^η Ιουλίου 2022 στις 11:10 π.μ σε: <https://www.patris.gr/2020/07/06/ektopiseis-proedron-koinotiton-nomon-irakleioy-kai-lasithioy-foros-sitiron-1941-1943/>

εχθροπραξίες του 1941 επηρέασαν τη ροή του εγχώριου, αλλά και του εξωτερικού εμπορίου.

Την εποχή της γερμανικής κατοχής, караδοκούσαν πολλά προβλήματα για τους Κρήτες. Οι πολιτικές διαφορές που προέκυψαν έφεραν τον λαό της Κρήτης σε ρήξη, με αποτέλεσμα να χωριστεί ο λαός σε ποικίλα στρατόπεδα. Σύμφωνα με βρετανικές πηγές, το 1942-1943 σε υποχρεωτική εργασία εξαναγκαζόταν από το 1/3 έως το 1/2 του πληθυσμού της υπαίθρου, κι αυτό ήταν η κυριότερη αιτία του μίσους των Κρητικών απέναντι στους Γερμανούς. Οι καρποί κατέληγαν στις κατοχικές δυνάμεις, στους φίλους, στους δοσίλογους και όσους υπηρετούσαν τους μαυραγορίτες, που απέδιδαν ένα μέρος των κερδών στους πάτρωνές τους⁹⁰.

Εικόνα 3: Ένα αφιέρωμα στην Εθνική Αντίσταση του Νομού Ηρακλείου στα φοβερά χρόνια της Κατοχής (1941-1944)⁹¹

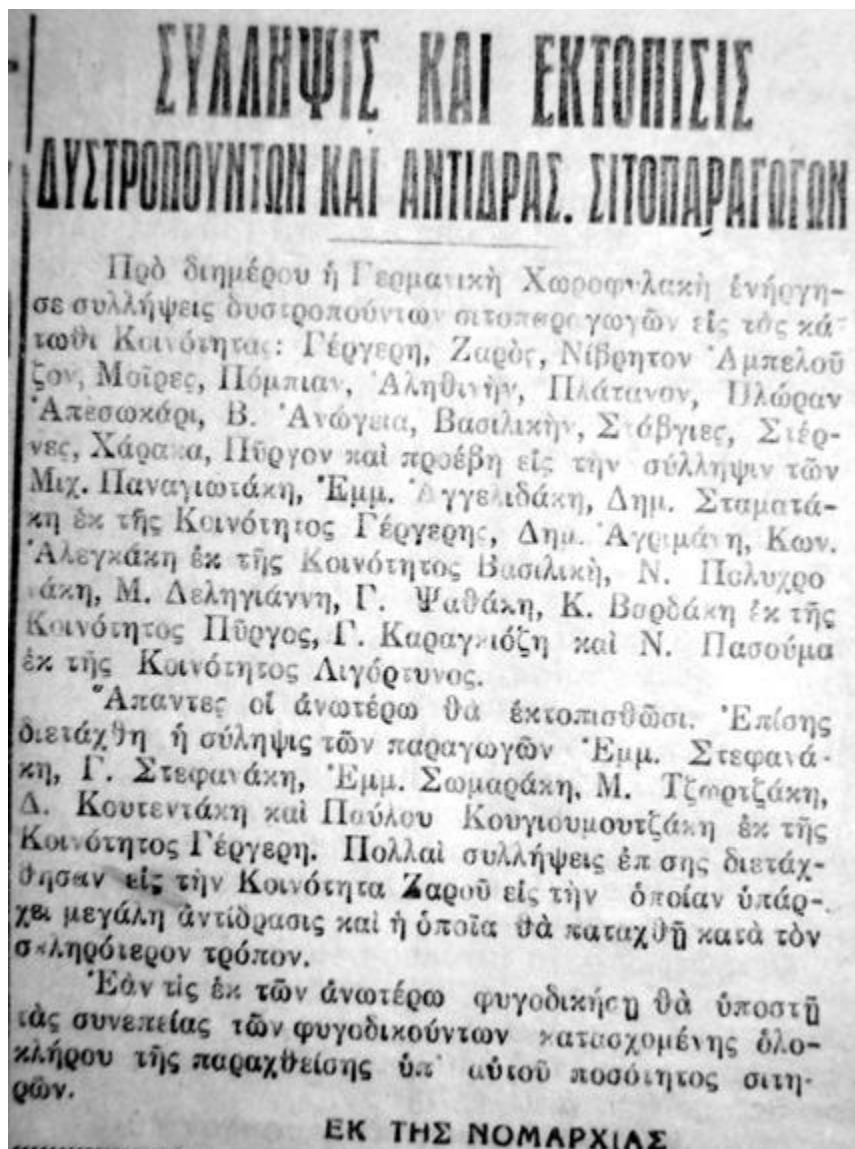
Με την κατάρρευση του μετώπου, περίπου 18.000 Κρήτες στρατιώτες βρέθηκαν εκτεθειμένοι, χωρίς κανέναν τρόπο επιστροφής στην πατρίδα τους. Μάλιστα, πολλοί από εκείνους χάθηκαν τον χειμώνα 1941-1942 κατά τη διάρκεια του

⁹⁰ Διαθέσιμο την 1^η Ιουλίου 2022 στις 10:03 π.μ σε: <https://www.patris.gr/2020/07/06/ektopiseis-proedron-koinotiton-nomon-irakleioy-kai-lasithioy-foros-sitiron-1941-1943/>

⁹¹ Εφημερίδα *Πατρίς* διαθέσιμη στο σύνδεσμο: <https://www.patris.gr/2020/07/06/ena-afieroma-stin-ethniki-antistasi-toy-nomoy-irakleioy-sta-fovera-chronia-tis-katochis-1941-1944/>

λιμού στην Αθήνα. Σε φυλακές της ηπειρωτικής χώρας, στάλθηκαν όμως πάνω από χίλιοι στρατιώτες του νησιού. Πολλοί από αυτούς φυλακίστηκαν από τους Ιταλούς μέσα στο στρατόπεδο της Λάρισας με αποτέλεσμα να υποστούν εξαθλίωση και μεγάλες δυσκολίες.

Αρκετοί Κρητικοί βέβαια, βρήκαν το δρόμο της επιστροφής στο νησί και έτσι το νησί δεν έμεινε γεμάτο από γυναικόπαιδα. Οι κατακτητές όμως, δεν δίστασαν να συνεχίσουν τον αγώνα τους για την τελική επίταξη ολόκληρου του νησιού. Ο νομός Ηρακλείου συγκέντρωνε τον υψηλότερο αριθμό στρατιωτικού δυναμικού, με 15.000 Γερμανούς και 5.000 Ιταλούς, ενώ στον νομό Χανίων υπήρχαν 10.000 Γερμανοί και στο Ρέθυμνο 6.000. Οι πληθυσμοί αυτοί βέβαια αποτελούσαν και την προτεραιότητα της Γερμανικής και της Ιταλικής διοίκησης στο θέμα της διατροφής, με τους Γερμανούς και τους Ιταλούς διοικητές να αδιαφορούν πλήρως για την πείνα που αντιμετώπισε ο λαός της Κρήτης.

Εικόνα 4: Στις 26 Ιουλίου 1941, 56 ημέρες μετά την κατάληψη του νησιού⁹²

⁹²Από την εφ. *Πατρίς*, Εκτοπίσεις προέδρων κοινοτήτων Νομών Ηρακλείου και Λασιθίου (φόρος σιτηρών, 1941 – 1943) διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: <https://www.patris.gr/2020/07/06/ektopiseis-proedron-koinotiton-nomon-irakleioy-kai-lasithioy-foros-sitiron-1941-1943/>

6.3 ΤΑ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΑ

Ο λυσσαλέος αγώνας των κατοίκων και η «τακτική των αντιποίνων» οδηγεί ολόκληρα χωριά στο εκτελεστικό απόσπασμα και στον απόλυτο εκβαρβαρισμό του ίδιου του πολέμου. Μάλιστα, το παρακάτω μαρτυρολόγιο των κρητικών ολοκαυτωμάτων, αποθησαυρίζεται στην επίσημη Έκθεση που συντάχθηκε από ειδική επιτροπή με στόχο την καταγραφή και τις ωμότητες που διαπράχθηκαν από τις δυνάμεις κατοχής στην Κρήτη. Η επιτροπή αυτή συστάθηκε κατόπιν ειδικής διαταγής της κυβέρνησης Βούλγαρη το 1945 και αποτελούνταν από τους πανεπιστημιακούς καθηγητές Ι.Κακριδή, Ι.Καλλιτσούνακη καθώς και τον σπουδαίο συγγραφέα Ν. Καζαντζάκη⁹³. Η επιτροπή περιόδευσε στο νησί από την 29^η Ιουνίου μέχρι την 6^η Αυγούστου σε 76 πόλεις και χωριά της Κρήτης συγκεντρώνοντας πολύτιμο υλικό⁹⁴.

Πρώτο θύμα στο μαρτυρολόγιο του αγώνα, ενάντια στη ναζιστική θηριωδία υπήρξε η κωμόπολις του Σελίνου Κάνδανος (3 Ιουνίου 1941). Αποφασισμένοι να υπερασπιστούν τον τόπο τους, άνδρες, γυναίκες, γέροντες και παιδιά, με ό,τι πρόχειρο εξοπλισμό διέθεταν χτυπούσαν τους Γερμανούς. Καθώς οι στρατιώτες βρίσκονταν εξοπλισμένοι με τον πλέον σύγχρονο εξοπλισμό, έριχναν από αέρος και εδάφους με όλμους και οπλοπολυβόλα. Όταν εξαντλήθηκαν όλα τα πολεμοφόδια, οι κάτοικοι υποχώρησαν στους ελαιώνες και από εκεί στα υψώματα, που υπήρχαν τριγύρω. Τότε, οι Γερμανοί μπήκαν στο χωριό και άρχισαν να σκοτώνουν όποιον έβρισκαν μπροστά τους, να λεηλατούν να σφάζουν τα ζώα, ρίχνοντας τα κεφάλια τους μέσα στα σεντούκια των λεηλατημένων κατοικιών.

Στις 3/6/41 με απόφαση του Διοικητή Κρήτης οι Γερμανοί ανακοίνωσαν ότι η ηρωϊκή Κάνδανος θα καταστραφεί, οι δε κάτοικοι θα εξοντωθούν. Πράγματι μετά τη γενική λεηλασία, όλα τα σπίτια του χωριού παραδόθηκαν στο πυρ και στη συνέχεια ανατινάχθηκαν με δυναμίτιδα. Στην είσοδο του χωριού έστησαν επιγραφή για να δείχνει το μέρος όπου βρισκόταν η Κάνδανος. Τέτοιο μάλιστα ήταν

---

⁹³ Διαθέσιμο στις 16 Ιουνίου 2022 στις 14:27 μ.μ σε: [Η σφαγή στην Κάνδανο και άλλα κρητικά ολοκαυτώματα \(tvxs.gr\)](https://www.tvxs.gr/olokaavtoma)

⁹⁴ Διαθέσιμο στις 16 Ιουνίου 2022 στις 14:27 μ.μ σε: [Η σφαγή στην Κάνδανο και άλλα κρητικά ολοκαυτώματα \(tvxs.gr\)](https://www.tvxs.gr/olokaavtoma)

το μίσος των ναζί, ώστε να απαγορευθεί ακόμη και η είσοδος με ποινή θανάτου σε οποιοδήποτε Έλληνα. Η περιοχή είχε αποφασιστεί από τις γερμανικές αρχές, να καλλιεργηθεί για λογαριασμό του Γ' Ράιχ, γεγονός που απεφεύχθη χάρη στις πατριωτικές ενέργειες του γεωπόνου Γ.Φραγκάκη.

Στον Αλικιανό Χανίων και γύρω από τα χωριά Ρούματα, Πρασές, Σχοινές, Καρές, Βατόλακκος, Φουρνές και Κουφός, εκατόν οκτώ άνδρες εκτελέστηκαν στη γέφυρα του ποταμού Κερίτη. Η κατηγορία ήταν ότι οι άνδρες είχαν πολεμήσει κατά την εισβολή. Σκηνοθέτησαν μάλιστα και δίκη προκειμένου να προχωρήσουν στην ολοκλήρωση του ειδικού εγκλήματος.

Ενώπιον έκτακτου στρατοδικείου και απευθυνόμενοι στους προσαγόμενους, ρωτούσαν τα εξής στα γερμανικά, «γιατί πολέμησες στην εισβολή; Ποιοι άλλοι πολέμησαν;» έπειτα τους υποχρέωσαν να υπογράψουν ένα σημείωμα γραμμένο στα γερμανικά, που κανείς δεν μπορούσε φυσικά να καταλάβει, και στη συνέχεια τους οδηγούσαν στον τόπο της εκτέλεσης. Μεταξύ των εκτελεσμένων και ο ανάπηρος πολέμου Ν. Φριολάκης, ταγματάρχης με τιμητική αποστρατεία, τραυματίας στη μάχη της Δοϊράνης με ξύλινο πόδι, όπως και τόσοι άλλοι ανάπηροι πολέμου. Στους συγγενείς των εν ψυχρώ δολοφονηθέντων επεστράφησαν οι ταυτότητες και οι πίλοι. Τα χρυσά δαχτυλίδια, τα ρολόγια και τα χρήματα που είχαν πάνω τους, κρατήθηκαν από τους Γερμανούς. Στη συνέχεια, ανάγκασαν τους υπερήλικες και τους εφήβους να θάψουν τους νεκρούς σε ομαδικούς τάφους.

Χαρακτηριστικό της φιλοτιμίας και του φρονήματος των κρητικών αγωνιστών, η περίπτωση του Αντ. Σκουμπάκη από τα Περιβόλια Χανίων που κατά την εισβολή των Γερμανών πολέμησε και σκότωσε τρεις Γερμανούς αλεξιπτωτιστές και στη συνέχεια κατέφυγε στα βουνά για να σωθεί. Παρουσιάστηκε όμως στους Γερμανούς θεωρώντας εαυτόν υπεύθυνο για το φόνο των συγχωριανών του, καταγγέλλοντας την πράξη του για να τουφεκιστεί αμέσως μετά, από τους κατακτητές.

6. 3. 1 ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΗΣ ΒΙΑΝΝΟΥ

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1943, ανήμερα της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, οι Γερμανοί εισέρχονται στα χωριά της Βιάννου και της Δυτικής Ιεράπετρας και

προχωρούν σε μαζικές εκτελέσεις πολιτών⁹⁵. Μια ομάδα Γερμανών φτάνει στο Μετόχι της οικογένειας Βερβελάκη από το Κεφαλοβρύσι και βρίσκει τα τρία μικρότερα παιδιά της οικογένειας, τον Στέλιο, τη Μαρία και την Ευαγγελία⁹⁶. Τα αδέρφια Βερβελάκη, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, με τη γενναιότητά τους, έγιναν φωτεινές ενδείξεις της ελληνικής ιστορίας εκπροσωπώντας την αυταπάρνηση, την αυτοθυσία και την αντίσταση.

Εν τω μεταξύ, 3 γερμανικοί λόχοι της διμοιρίας των κατακτητών εγκαταστάθηκαν στην επαρχία Βιάννου βασανίζοντας τους κατοίκους της και διαπράττοντας εις βάρος τους, αδικίες, βιαιοπραγίες και λεηλασίες. Οι Γερμανοί αρπάζοντας τα οικιακά σκεύη και τα πολύτιμα αντικείμενα, επέβαλαν πολλές αγγαρείες εις βάρος των κατακτημένων. Η αντίδραση ήταν φυσικά οι άντρες να καταφύγουν στα βουνά με άμεσο επακόλουθο τις διώξεις κατά των άοπλων και ανυπεράσπιστων κατοίκων ενώ τα χωριά της Βιάννου, έζησαν τις φοβερότερες καταστροφές που είδε η Κρήτη καθ' όλη τη διάρκεια της κατοχής.

Καθώς οι Γερμανοί εισέρχονταν στο χωριό Αμιράς, οι κάτοικοι, κατά σύσταση του δημάρχου, τους υποδέχτηκαν στην είσοδο του χωριού κρατώντας κεράσματα, κρασί και ρακί κατά τα πατροπαράδοτα έθιμα φιλοξενίας. Οι Γερμανοί έχοντας κυκλώσει το χωριό συνέλαβαν όλους τους άνδρες, γύρω στους 100, τους οποίους συνοπτικά εκτέλεσαν.

Η κατά τμήματα εκτέλεση διήρκησε από νωρίς το πρωί μέχρι το απόγευμα. Φόνευαν αδιακρίτως ακόμη και γέροντες και ανάπηρους που δεν μπορούσαν να μετακινηθούν και βρίσκονται μέσα στα σπίτια. Το χωριό, όπως και τα τριγύρω χωριά, καταληστεύτηκε. Ακόμη και το γάλα υποχρέωναν τις μητέρες να το στερούν από τα βρέφη και να το δίνουν σ' αυτούς. Απογύμνωσαν τις κατοικίες από τα έπιπλα, εκδίδοντας μάλιστα αποδείξεις παραλαβής, βεβαιώνοντας τους ιδιοκτήτες ότι θα τα επιστρέψουν.

Προκειμένου να καλύψουν τα εγκλήματα που διέπραξαν στην Βιάννο, άσκησαν πιέσεις στον αρχιμανδρίτη Ευγένιο Ψαλιδάκη, να υπογράψει δήλωση ότι δεν παραβιάστηκε το Διεθνές Δίκαιο κατά τα φοβερά γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στα

95Συγγελάκης, Α. (2017).Ιστορία μεγαλείου Κρητικής Αντίστασης, στο www.efsyn.gr

96Συγγελάκης, Α. (2017).Ιστορία μεγαλείου Κρητικής Αντίστασης, στο www.efsyn.gr

χωριά της Βιάννου. Ο αρχιμανδρίτης δίχως να πτοηθεί από τις απειλές, αφού έβγαλε το σταυρό από το στήθος του, απάντησε στον Γερμανό αξιωματικό «Τουφεκίστε με, αλλά ψεύτικη δήλωση δεν υπογράφω. Γιατί είδα με τα μάτια μου γυναίκες ξεκοιλιασμένες».

Από τα μέσα του Αυγούστου 1944, οι Γερμανοί άρχισαν να εγκαταλείπουν την ανατολική και κεντρική Κρήτη και να περιορίζονται δυτικά. Αλλά ακόμη και αυτή η αποχώρησή τους συνοδεύτηκε από τερατώδεις καταστροφές και εκτελέσεις, με αντικειμενικό στόχο την ερήμωση και το γενικό ολοκαύτωμα του νησιού της Κρήτης, την ψυχή της οποίας όμως, δεν είχαν καταφέρει να λυγίσουν.

Έτσι, εντός του δεύτερου δεκαπενθημέρου του Αυγούστου 1944, καταστράφηκε πλήθος χωριών της κεντρικής Κρήτης και εκτελέστηκαν χιλιάδες αθώοι με την πρόφαση αυτή τη φορά ότι δεν προσπάθησαν να απελευθερώσουν τον στρατηγό Κράιπε αλλά ούτε και να καταγγείλουν το γεγονός στις γερμανικές αρχές.

6. 3. 2 ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΩΝ ΑΝΩΓΕΙΩΝ

Τα Ανώγεια ένας ακόμη μαρτυρικός τόπος στα σύνορα του νομού Ηρακλείου και Ρεθύμνης θα βιώσει την απόλυτη κτηνωδία του ναζισμού. Η περιοχή των Ανωγείων διακρίθηκε για τη σθεναρή Αντίσταση των κατοίκων της, την εποχή της γερμανικής Κατοχής.

Τα φρικάλέα μέτρα επιβλήθηκαν με τη δικαιολογία ότι οι Ανωγειανοί δεν προσέρχονταν στην επιβληθείσα από τους Γερμανούς αγγαρεία, αλλά προκαλούσαν αντιστάσεις και επεισόδια, τα οποία αναστάτωναν τακτικά τους Γερμανούς. Παράλληλα, οι Ανωγειανοί δεν έδειχναν καμία προθυμία να συμμορφωθούν με τις ανάλογες αυστηρές διαταγές, ενώ εκδόθηκε στις αρχές του 1943 η οριστική απόφαση να κατεδαφιστούν οι κατοικίες των Ανωγείων προς σωφρονισμό, έπειτα από ανάλογη προειδοποίηση.

Την 13/8 /44 ύστερα από συνεχόμενες επιθέσεις, φόνους και αρπαγές, κατά την προσφιλή τους τακτική, οι Γερμανοί πρώτα κύκλωσαν όλο το χωριό και ανάγκασαν τα εναπομείναντα 1500 γυναικόπαιδα να εγκαταλείψουν οριστικά τα σπίτια τους. Στην αρχή, προέβησαν σε γενική λεηλασία των Ανωγείων, ένα πλούσιο

χωριό με κτηνοτροφικά και με εριουργικά προϊόντα,⁹⁷ ενώ στη συνέχεια προχώρησαν στην καθολική επίταξη του χωριού. Μετά την πυρπόληση των κατοικιών, ακολουθούσε η ανατίναξη με δυναμίτιδα, η οποία κόστισε πολλές ζωές Κρητών. Το μέγεθος της καταστροφής μπορεί να το κατανοήσει κανείς αν λάβει υπόψη του ότι αυτή η διαδικασία διήρκεσε από 13 Αυγούστου μέχρι 5 Σεπτεμβρίου.

Από την καταστροφή δεν γλίτωσαν ούτε τα τυροκομεία της περιοχής αλλά ούτε και τα ποιμνία. Μάλιστα, οι Γερμανοί σκότωσαν όσα ζώα της περιοχής δεν μπόρεσαν να μεταφέρουν. Από τις 940 κατοικίες των Ανωγείων στην επαρχία του Μυλοποτάμου Ρεθύμνης δεν σώθηκε καμία, με ολόκληρο το χωριό να υποφέρει από την γερμανική βεβήλωση και καταστροφή.

Η Ελλάδα όπως απέδειξαν τα διαρκή ολοκαυτώματα δεν πεθαίνει. Παράλληλα, οι κάτοικοι στις περιοχές του Ρεθύμνου, των Χανίων, του Ηρακλείου και του Λασιθίου εγκαταστάθηκαν ξανά σε περιοχές που είχαν υποστεί σφαγές, μάχες και ολοκαυτώματα, και μένουν εκεί μέχρι σήμερα. Ξεκινώντας από τα ερείπια δημιούργησαν ξανά το χωριό, κρατώντας ζωντανή την παράδοση και τα μέρη του τόπου, δημιουργώντας τη ζωή τους από την αρχή, χωρίς να επιτρέψουν στη ναζιστική λύσσα να αποτελέσει την αιτία να εξαφανιστούν τα μέρη στα οποία Μεγάλωσαν και έζησαν.

Ο αγώνας εκείνης της ηρωικής γενιάς των Κρητών εξακολουθεί μέχρι σήμερα να δίνει ηχηρά μηνύματα στις νεότερες γενιές, μηνύματα για τα υψηλά ιδανικά αλλά και τον τρόπο που μπορεί κανείς να τα υπερασπιστεί. Ουσιαστικά, η εθνική αντίσταση των Κρητών συνετέλεσε αποφασιστικά στη λύτρωση όλων των Ελλήνων από τους κατακτητές αλλά και στην αφύπνιση της ιστορικής συνείδησής τους. Η ιστορική συνείδηση της γερμανικής Κατοχής στην Κρήτη, μέσα από τη διακίνηση πληροφοριών που τροφοδοτούνται από επιστημονικά βιβλία και άρθρα, έχει οδηγήσει τη σύγχρονη έρευνα βιβλιοθηκονομίας σε μία βέβαιη παγίωση καθορισμένων απόψεων για τη γερμανική κατοχή, όπως: πείνα, ανέχεια, ένδεια, εγκλεισμούς και αποστέρηση των ατομικών δικαιωμάτων των Κρητών. Οι συγκεκριμένες πληροφορίες έχουν διασταυρωθεί και από διαφορετικές πηγές, όπως από την Εθνική

---

⁹⁷ Διαθέσιμο στις 16 Ιουνίου 2022 στις 14:54 μ.μ σε: [Η σφαγή στην Κάνδανο και άλλα κρητικά ολοκαυτώματα \(tvxs.gr\)](https://www.tvxs.gr/olokauntwomata)

Τράπεζα. Οι Κρήτες δεν έμειναν στα γεγονότα ως μια στείρα αποστήθιση της ιστορικής πραγματικότητας αλλά προέβησαν σε καταγγελίες για τις ωμότητες και τις βιαιοπραγίες των Γερμανών, οι οποίες μέχρι σήμερα δεν έχουν διαλευκανθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

Για την συγγραφή της παρούσας εργασίας επιλέχθηκε η συστηματική αξιοποίηση πρωτογενών πηγών. Η πρωτογενής πηγή μπορεί να προσφέρει μία ουσιαστική και αυθεντική προοπτική σε ένα ιστορικό γεγονός εξαιτίας του γεγονότος ότι αποτελεί μία άμεση πηγή δεδομένων με ιδιαίτερα αυθεντικό χαρακτήρα. Για να κατανοήσει ένα ιστορικό γεγονός σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή, ο ιστορικός πρέπει να απαντήσει σε μια σειρά ερωτήσεων, όπως τι συνέβη, πότε συνέβη, πού συνέβη, γιατί συνέβη, ποιούς αφορά και πώς συνέβη. Αυτά τα ερωτήματα είναι πρωταρχικής σημασίας και χρειάζεται να προσδιοριστεί εάν οι πηγές είναι πρωτογενείς ή δευτερογενείς. Προκειμένου να καθοριστεί η διάκριση μεταξύ τους, ο βαθμός της αμεσότητας στη σχέση του συγγραφέα με τα γεγονότα παίζει εξέχοντα ρόλο. Οι πρωτογενείς πηγές προέρχονται από αυτόπτες μάρτυρες οι οποίοι έχουν ζήσει προσωπικά τα γεγονότα, είτε γράψουν για αυτά άμεσα είτε σε μελλοντικό χρόνο, ενώ οι δευτερογενείς πηγές είναι συνήθως το έργο ερευνητών και μεταφέρουν την εμπειρία και τη γνώμη άλλων.

Η ιστορική έρευνα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις πρωτογενείς πηγές αυτών που έχουν ζήσει το ιστορικό γεγονός. Ο συγγραφέας αυτών των πηγών είναι κάποιος που έχει βιώσει το εν λόγω γεγονός. Αυτές οι πρωτότυπες μαρτυρίες θεωρούνται πολύτιμες και αυθεντικές ιστορικές καταγραφές. Ανήκουν στην περίοδο που μελετά ο ιστορικός και δεν εξαρτώνται από ερμηνεία ή εκτίμηση. Χωρίς να αγνοείται η υποκειμενική διάσταση της αντίληψης του ανθρώπου, οι πηγές αυτές θεωρούνται αυθεντικές γιατί προέρχονται από την απευθείας επίδραση των γεγονότων πάνω σε έναν αυτόπτη μάρτυρα. Παραδείγματα πρωτογενών πηγών αποτελούν απομνημονεύματα και αυτοβιογραφίες, παλιές εφημερίδες, αρχαιολογικά αντικείμενα, πρωτότυπες μαρτυρίες, περιοδικά, προφορικές μαρτυρίες, κρατικά αρχεία, απογραφές, επιστολές, προφορικές ιστορίες, ομιλίες, ημερολόγια, φωτογραφίες, χειρόγραφα, σκίτσα κ.λπ. Περιλαμβάνουν δεδομένα, παρατηρήσεις και

εικόνες που δημοσιεύονται, αναφέρονται ή καταγράφονται για πρώτη φορά. Αυτά τα αρχεία μπορούν στην συνέχεια να ταξινομηθούν και να ερμηνευτούν από τους ειδικούς ερευνητές. Η αξία της πρωτογενούς πηγής έγκειται στο γεγονός ότι αντιπροσωπεύει μία γνήσια και ειλικρινή αναπαράσταση σκέψεων αναφορών και εκτιμήσεων, που συνήθως προκύπτουν σε άμεσο χρόνο σε σχέση με το ιστορικό γεγονός, παρά το γεγονός ότι μπορεί να δημιουργηθούν μεταγενέστερα. Έτσι λοιπόν στην παρούσα εργασία αξιοποιήθηκαν μεταξύ άλλων, προσωπικές μαρτυρίες και περιγραφές, χειρόγραφα, επίσημα έγγραφα οργανισμών, φωτογραφίες και εξιστόρηση γεγονότων από αυτόπτες μάρτυρες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Παρά την οριστική παρέλευση των πολιτικών της διακυβευμάτων, η στάση των Κρητών συνολικά απέναντι στους κατακτητές διήρκησε καθόλη τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου (1943-1949)⁹⁸. Κι αυτό συμβαίνει, επειδή η ιστορική θεώρηση είναι απόλυτα ιδεολογικοποιημένη για εκείνη την εποχή με αποτέλεσμα πολλές φορές η ιστορία και η ιδεολογία να συμπίπτουν εις βάρος της ιστορικής γνώσης⁹⁹.

Η τοπική ιστορία μέσω της πραγματολογικής ανασύνθεσης αλλά και της εξαντλητικής καταγραφής του πού, του πότε και του πώς, μελετά το μαζικό επίπεδο για την περίοδο του πολέμου, ιδιαίτερα από το 1943-1945. Οι εμφύλιες συγκρούσεις είναι γεωγραφικά κατακερματισμένες, καθώς η καταγραφή ελέγχου πάνω στις τοπικές κοινωνίες, ο ρόλος της συγγένειας και των τοπικών δικτύων, τα δίκτυα πατρωνίας και το χρονικό σημείο έναρξης της φονικής βίας, επιτρέπουν τον εντοπισμό της έναρξης του εθνικού διχασμού και της ολοκληρωτικής διάρρηξης του κοινωνικού ιστού, μέσα από τις λεηλασίες, τις σφαγές και τις ωμότητες των κατακτητών. Ο τοπικός λαός τα χαρακτηρίζει ως «θηριωδίες», όπως φαίνεται από τον πλούτο των τοπικών αρχείων των Κρητών.

Οι τοπικές αρχειακές πηγές μπορούν να αναδείξουν νέες συνθέσεις, που θα διαθέτουν πραγματολογικό βάθος και περαιτέρω τεκμηρίωση. Μεγάλες ιδεολογίες ή απρόσωπες δομές σε μια τοπική και ατομική περιπτωσιολογία, μπορεί να οδηγήσουν άνετα σε μια σύζευξη των εθνικών αντιστασιακών οργάνωσεων του νησιού με εκείνες των ατόμων από τις περιοχές του Ηρακλείου και των τοπικών συλλογικών κοινοτήτων στην εκλογική του περιφέρεια¹⁰⁰. Ο Χιουζ αναφέρει ξεκάθαρα ότι η Κρήτη χρησιμοποιήθηκε ως μια εχθρική βάση κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων

98Καλύβας Σ. Ν. (2015). Εμφύλιος πόλεμος (1943-1949): Το τέλος των μύθων και η στροφή προς το μαζικό επίπεδο. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 11, σ.37. <https://doi.org/10.12681/sas.916>

99Ελεφάντης,Α.(2002).*Μας Πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας Μερικά Σημεία της Ιστορίας 1941-1950*. Αθήνα: εκδόσεις Βιβλιόραμα,σ.23

100Καλύβας Σ. Ν. (2015). Εμφύλιος πόλεμος (1943-1949): Το τέλος των μύθων και η στροφή προς το μαζικό επίπεδο. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 11, σ.55. <https://doi.org/10.12681/sas.916>

στα Δωδεκάνησα¹⁰¹. Ο Λη Φέρμορ πάλι, στην αναφορά προς το Στρατηγείο του γράφει: «ένιωθα πάρα πολύ δυσαρεστημένος που είχα ξεγελάσει¹⁰² τους Ιταλούς για τη δήθεν απόβαση και την προτροπή να επιτεθούν στους Γερμανούς, χωρίς να κάνει λόγο και για τους αντάρτες που είχε ξεγελάσει ως αντιπερισπασμό για τα Δωδεκάνησα¹⁰³. Η περίοδος των εμφυλίων πολέμων από το 1945 έως το 1949 δεν αποτελούν άμεση συνέπεια των βαρβαροτήτων που διαπράχθηκαν.

Τα ιστορικά πορίσματα από όλες τις αρχειακές πηγές είτε εκδομένες, είτε ανέκδοτες και ελεύθερα κυκλοφορημένες, αρχειοθετούνται για την απαίτηση των πολεμικών αποζημιώσεων στις διεθνείς διαπραγματεύσεις με τους συμμάχους. Απέβη περιορισμένος ο χρόνος που έπρεπε να διεκπεραιωθεί η έρευνα για τα χωριά Γαλατάς, Αλικιανός, Ανώγεια και Βορίζια τα οποία και ενοχοποιούνταν συνεχώς από τους κατακτητές. Η κατηγοριοποίηση της έρευνας επήλθε τελείως σχηματικά με βάση τη διοικητική περιφέρεια του νησιού κατά νομό και σε καμία περίπτωση δεν ανατρέπονται οι λόγοι ώθησης των κατακτητών να προβούν στις αποτρόπαιες πράξεις τους¹⁰⁴. Επίσης, τα χωριά γύρω από τα Λευκά Όρη, τα χωριά του Σελίνου, Κουστογεράκο, Μονή, Λιβαδάς, Τεμένια, τα Εννέα χωριά του Κισσάμου, ο Κακόπετρος, τα Φλώρια, οι Λάκοι της Κυδωνίας, τα χωριά των Κεραμιών, Ποταμίδα, Παπαδιανά, Λουσακιές, Κεραμωτή, Χαιρετιανά, τα Τσορουμάνια, ο Άγιος Κυρ-Γιάννης, το Αμυγδαλοκεφάλι, ο Αερινός, ο Σαμωνάς και τα Νοπήγια Χανίων¹⁰⁵, όπως ομολογεί και ο Νίκος Καζαντζάκης, καταστράφηκαν «εκ θεμελίων καέντα», όπως τα χωριά Λίμνη και Κούνενι¹⁰⁶. Με την τελευταία αφορμή ως αιτιολογία, οι Γερμανοί προχώρησαν σε εκτελέσεις σε Κοντομαρί, Καστέλλι Πεδιάδος, Μοίρες, Γέργερη,

---

101Τζακ Σμιθ Χιουζ, *Απόρρητη αναφορά της δράσεως της SOE στην Κρήτη 1941-1945*, μτφρ. Ελευθέριος Παπαγιαννάκης, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα, σ.7

102Πάτρικ Λη Φέρμορ (2016). *Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε*, μετφρ. Μυρσίνη Γκανά, Αθήνα: εκδόσεις Μεταίχμιο, σ.234

103Αντώνης Σανουδάκης-Σανούδος, Στρατηγικοί αντιπερισπασμοί των Βρετανών στην Κρήτη το 1943, στο *12^ο Εθνικό Συνέδριο των Κρητικών Σπουδών*, 21-25.09.2016, Ηράκλειο, σ.8 στο https://12iccs.proceedings.gr/uploads/019_C_SANOUDAKHS.pdf

104*Εκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη*, Αθήνα 1945, ανατύπωση Ηράκλειο, 1983

105*Εκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη*, ό.π

106*Εκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη*

Πλώρα, Σωκαράς, Γρηγοριά, στα Σκουρβουλα και στις Καμάρες του Νομού Ηρακλείου¹⁰⁷.

Για όλες τις βιαιοπραγίες αλλά και τις θηριωδίες της γερμανικής κατοχής, έπρεπε να απομακρυνθούν οι κατακτητές με την κατάρριψη των μύθων της εποχής. Για παράδειγμα, η Επιχείρηση *Ερμής* που αφορούσε την αεραπόβαση και κατάληψη της Κρήτης γνωστότερη ως μάχη της Κρήτης στις 21 Απριλίου 1941, σε συνδυασμό με τη βρετανική βοήθεια με την επιχείρηση Μπαρμπαρόσα, χαρακτηρίζουν την βρετανική βοήθεια στην Ελλάδα ως μάταιο εγχείρημα, μία πολιτική και συναισθηματική απόφαση ή και ένα ασαφές στρατηγικό σφάλμα¹⁰⁸. Έπειτα από την επιμονή του στρατηγού Κούρτ Στούντεντ, επικεφαλής της 7^{ης} μεραρχίας αλεξιπτωτιστών, η κατάκτηση της Κρήτης θα εξουδετέρωνε την απειλή της βρετανικής αεροπορίας για τις πετρελαιοπηγές της Ρουμανίας, εξασφαλίζοντας την Ανατολική Μεσόγειο από τις βρετανικές ναυτικές επιχειρήσεις¹⁰⁹. Προς χάρη του συγκεκριμένου εγχειρήματος, το νησί οδηγήθηκε σε περίοδο μετεμφυλιακής κρίσης και διαμαχών. Οι προσπάθειες του υφυπουργού πολέμου, Χόρε Μπελίσσα να μηχανοποιήσει τον στρατό με δεξαμενές και αντιαεροπορικές δυνάμεις, συνάντησαν ισχυρή αντίσταση από τους περισσότερους επαγγελματίες αξιωματικούς¹¹⁰.

Το σχέδιο με τους Βρετανούς αξιωματικούς πράγματι, ναυάγησε προβλέποντας την απόβαση οκτώ χιλιάδων Αλпинιστών της πέμπτης Γερμανικής Μεραρχίας, κάτι το οποίο δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας μιας αναπάντεχης νίκης των ημερών του Βρετανικού ναυτικού, γεγονός που προξένησε ζημιά στα μικρά πλεούμενα, τα οποία μεταφέρουν τους Αλпинιστές στην Κρήτη¹¹¹. Τα γεγονότα αυτά επέτειναν την αντίσταση των Κρητών απέναντι στις γερμανικές δυνάμεις προκαλώντας μεγαλύτερη φθορά των Χιτλερικών στρατευμάτων¹¹². Όπως δήλωσε ο

---

107 Έκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη, ό.π

108 Lidell-Hart, B. H. (2013), *Ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*, Εκδόσεις Έννοια, σσ. 188-193

109 Διαθέσιμο στις 09 Ιουλίου 2022 στις 15.30 μ.μ σε: <https://www.agonaskritis.gr>

110 Lidell-Hart, B. H. (2013), *Ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*, Εκδόσεις Έννοια

111 Λιαμής, Η. (2021). Η μάχη της Κρήτης. Ιστορικά παραλειπόμενα και αθέατες συνέπειες. Στο *Πεμπτουσία*, Ανθρώπου Απαξίωση, σχόλιο στην Ποιμαντική του ήθους, Π. Α. Αυγουστήδης

112 Λιαμής, Η. (2021), ό.π

Δ. Ξενάκης, οι περιοχές Ρεθύμνου και Ηρακλείου δέχτηκαν επίθεση από τους Γερμανούς τις απογευματινές ώρες, χωρίς να καταφέρουν οι Γερμανοί να τις καταλάβουν. Ωστόσο, η ανακατάληψη του αεροδρομίου στο Μάλεμε από τους Γερμανούς απέτυχε, διότι δεν ήταν έγκαιρη. Στις 23 και 24 Μαΐου του 1943 συμπύχθηκαν οι όποιες βρετανικές δυνάμεις είχαν απομείνει ανατολικότερα, ουσιαστικά κρίνοντας την μάχη της Κρήτης¹¹³. Παρόλα αυτά, οι Κρήτες συνέχισαν να μάχονται μέχρι την 29^η Μαΐου, όπου ξεκίνησε η εκκένωση προς τη Μέση Ανατολή, η οποία ολοκληρώθηκε στο σύνολό της δύο μέρες, αργότερα. Η κατάληψη της Κρήτης από τους κατακτητές οφείλεται πιθανόν στην πλημμελή οργάνωση της άμυνας από τους Βρετανούς, ενώ ο κρητικός λαός μαχόταν υπέρ βωμών και εστιών με τους συμμάχους, παρά την έλλειψη οργάνωσης και εξοπλισμού της πολιτοφυλακής, την απόλυτη αεροπορική κυριαρχία των Γερμανών και την χρησιμοποίηση των πιο επίλεκτων σωμάτων των αλεξιπτωτιστών¹¹⁴.

Ο Ουέιβελ οδήγησε σε σύγχυση τον ελληνικό στρατό, καθώς θεωρήθηκε απαράδεκτη και πιθανώς επιζήμια η οργανωμένη και παρατεταμένη αντίσταση στην Κρήτη, εξαιτίας του γεγονότος ότι θα απορροφούσε πόρους που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για μεγάλες επιθέσεις στην Κύπρο, στη Βόρεια Αφρική και σε άλλα σημεία της Μέσης Ανατολής. Η απόλυτη γερμανική υπεροπλία είχε οδηγήσει την ναυτική αγγλική δύναμη να είναι απομακρυσμένη στα ανοιχτά του νησιού και καταδικασμένη από την απόλυτη αεροπορική υπεροχή της Λουφτβάφε¹¹⁵.

Ουσιαστικά, ο αντιπερισπασμός και η αντίσταση των Άγγλων και των Κρητών ήταν ουσιαστικός μονάχα στον αέρα, στην περίπτωση των αλεξιπτωτιστών. Οι απώλειες των εισβολέων από τον αέρα ήταν τρομακτικές, καθώς οι αλεξιπτωτιστές δεν είχαν άλλη επιλογή από το να προσγειωθούν ευάλωτοι καθώς ήταν και δίχως να έχουν καμία άλλη υποστήριξη¹¹⁶. Ακόμη και ο μύθος των έξι εβδομάδων για τον

113Απομαγνητοφώνηση συνέντευξης Δημητρίου Ξενάκη με θέμα: *Η μάχη της Κρήτης* στο Κούλογλου Στέλιο (2016). *Η μάχη της Κρήτης και οι γερμανικές οφειλές στο Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο*.

114Απομαγνητοφώνηση συνέντευξης Δημητρίου Ξενάκη με θέμα: *Η μάχη της Κρήτης* στο Κούλογλου Στέλιο (2016). *Η μάχη της Κρήτης και οι γερμανικές οφειλές στο Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο*.

115Λιαμής, Η. (2021), ό.π

116Armand d'Angour, (2014). *Πόσοι ελληνικοί θρύλοι ήταν αλήθεια;*

σχεδιασμό της επιχείρησης Μπαρμπαρόσα, που οδήγησε στην ήττα της ναζιστικής Γερμανίας, αναφέρεται σε μια έγκυρη βιβλιογραφική πηγή ενός Γερμανού¹¹⁷.

Όπως θυμόταν από τις ανέκδοτες αρχειακές πηγές ένα μέλος της αυστριακής 5^{ης} μεραρχίας, υπό τον στρατηγό Γιούλιους Ρίνγκελ, που μεταφέρθηκε στη μάχη στο Μάλεμε, αλλά και άλλο μέλος που πολέμησε στην Πολωνία, τη Γαλλία, την Ελλάδα, τη Νορβηγία και την Τυνησία, *δώσαμε τις πιο σκληρές μάχες στην Κρήτη*¹¹⁸. Βρετανοί, Νεοζηλανδοί και Έλληνες πολέμησαν με σθένος επί 12 ημέρες, ενώ ο άμαχος πληθυσμός βρέθηκε στην πρώτη γραμμή άμυνας με οτιδήποτε θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως όπλο, ακόμα και γεωργικά εργαλεία¹¹⁹. Οι σοβαρές απώλειες του βρετανικού στόλου ήταν ο αποφασιστικός παράγοντας για την εγκατάλειψη της μάχης από τους Βρετανούς¹²⁰. Όλες αυτές οι συνέπειες έπληξαν το νησί, με αποτέλεσμα ν' αποδυναμωθεί από άποψη πυρομαχικών, όπλων και εξοπλισμού, αλλά και να εμφανίσει εξασθενημένο στρατιωτικό δυναμικό.

Τις απόψεις αυτές συμμερίζονται και οι Rich, Sander, και Deig, που έδρασαν στην επιδρομή του Αλικιανού, ο ανθυπασπιστής Kuno Graf, οι επιλοχίες Paul Prinz, Alois Kriwan, Josef Marchal, Herbert Lieman Kluck, Richard Muller, ο επονομαζόμενος επιλοχίας «Σήφης» φρούραρχος στο χωριό Γενή Γκαβέ Μυλοποτάμου¹²¹. Ο διαβόητος επιλοχίας Herbert Schubert δρα παραστρατιωτικά, έχοντας στρατολογήσει και τους ντόπιους φιλοναζιστές τους Σουμπερίτες¹²².

Αντάρτικες ομάδες, όπως ο *Ψηλορείτης* σταδιακά διαλύθηκαν και όσοι από τους ντόπιους επέζησαν, προσπάθησαν να φτιάξουν τη ζωή τους από την αρχή, να βιοποριστούν και να σταθούν στα πόδια τους, παρά την κρίση της μετεμφυλιακής περιόδου. Μάλιστα, το οικονομικό πρόβλημα του νησιού ήταν πολύ μεγάλο, λόγω των συχνών ένοπλων συγκρούσεων αλλά και των επικείμενων καταστροφών.

117Dr. Heinz A. Richter (2011). *Operation Merkur: Die Eroberung der Insel Kreta im Mai 1941*, Αθήνα: εκδόσεις Γκοβόστη

118Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 15.30 μ.μ σε: <https://www.agonaskritis.gr>

119Πουρναρά Μ.(2016). Η κατοχή της Κρήτης από δύο οπτικές, *Η Καθημερινή*, www.kathimerini.gr

120Διαθέσιμο στις 9 Ιουλίου 2022 στις 15.30 μ.μ σε: <https://www.agonaskritis.gr>

121Έκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη, ό.π

122Έκθεσις της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη, ό.π

Ουσιαστικά, αυτό το οποίο έχει προκύψει από το ιστορικό ενδιαφέρον, παρά την προπαγανδιστική συμπεριφορά των διάφορων κατακτητών, είναι ότι η Κρήτη έχει προσπαθήσει επίμονα και επανειλημμένα να αποκτήσει την ελευθερία της. Οι Κρητικοί πέρασαν ένα μεγάλο Γολγοθά κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, με αποτέλεσμα να μεταφερθούν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Ιταλία κυρίως μετά την πτώση του Μπενίτο Μουσολίνι, το 1943¹²³. Καθώς οι όμηροι Κρήτες μεταφέρονται στη Βόρεια Γερμανία, λίγο πριν από την κατάληψη της Ναζιστικής Γερμανίας από τους συμμάχους, οι Γερμανοί τους μεταφέρουν ξανά πεζούς 400 μίλια, νότια στη Βαυαρία, από όπου απελευθερώνονται από τους Άγγλους, μεταφέρονται στο Λονδίνο και τελικά επιστρέφουν στην Ελλάδα. Ειδικά, αναφέρεται ο Άγγλος δημοσιογράφος στο χωριό Ασκίφου Σφακίων¹²⁴.

120 απελευθερωμένοι αιχμάλωτοι Έλληνες στρατιώτες, που προέρχονταν από μέρη της Αλβανίας και της Κρήτης¹²⁵, έφτασαν στην Αγγλία και εγκαταστάθηκαν από τις τοπικές αρχές στα περίχωρα του Λονδίνου. Μετά την πτώση του Μουσολίνι, οι αιχμάλωτοι μεταφέρθηκαν στην Πολωνία, καθώς δεν πλησίασαν οι Ρώσοι και για ένα μήνα προχωρούσαν πεζοί 400 μίλια υπό φοβερές και άσχημες συνθήκες, χωρίς αρκετό φαγητό, με συσσίτια, κακουχίες, ασθένειες και βάσανα, ώσπου έφτασαν στη Βαυαρία¹²⁶. Τα επίθετα κάποιων εξ αυτών: Καβρουδάκης, Απσοτολάκης, Παπαδάκης, Δοξαστάκης, Κριτσοτάκης, Παπουτσάκης, Τσιμπούκης, Σπυριδάκης, Κορνεράκης, Νηστικάκης, Μακροδημητράκης, Μαστοράκης, Βελιγράκης, Καλυβάκης, Σκορδιλάκης, Λευτάκης, Γαβριλάκης, Παπαδομανωλάκης, Ζεντιανανάκης, Καλικάκης, Μιταρκύλης, Μουνδάκης, Κυπριωτάκης, Ξανθάκης, Σαουντζάκης, Βελαβετάκης, Παπαδογιωργάκης, Αγγελάκης, Δασκαλάκης, Σαράκης, Μητσοτάκης και Βαρβανδουκάκης.

Ο Κένεθ Μάθιους, απεσταλμένος του ραδιοφωνικού σταθμού στο Λονδίνο από τις 17 Αυγούστου 1945, ασχολούμενος με το έργο της Ουνρα στην Κρήτη,

---

123Α.Βενέτης(2021). Δύο άγνωστα περιστατικά από την Κρήτη της κατοχής στην εφ. *Χανιώτικα νέα*, www.haniotika-nea.gr

124Α.Βενέτης(2021)., ό.π www.haniotika-nea.gr

125Α. Βενέτης(2021). Δύο άγνωστα περιστατικά από την Κρήτη της κατοχής στην εφ. *Χανιώτικα νέα*, www.haniotika-nea.gr

126Α.Βενέτης(2021)., ό.π www.haniotika-nea.gr

αναφέρει πως το έργο της ανοικοδομήσεως του νησιού αφορά 8000 σπίτια, τα οποία κάηκαν από τους Γερμανούς¹²⁷. Ο Μάθιους ανέφερε πως επισκέφθηκε πολλά χωριά, ιδιαίτερα το χωριό Ασκίφου και είπε για το ακμαιότατο ηθικό και το φρόνημα των κατοίκων του κατά την υποχώρηση των ελληνικών και βρετανικών δυνάμεων μετά τη γερμανική επίθεση¹²⁸. Η ηρωική αντίσταση των κατοίκων του χωριού στα Χανιά, στο Ρέθυμνο, στο Ηράκλειο και στο Λασίθι προβάλλει την ηρωική εθνική αντίσταση κατά του φασισμού. Η ψυχοσύνθεση και η ιδιοσυγκρασία των κατοίκων φανερώνει έναν τόπο, ο οποίος συγκεντρώνει όλες τις αρετές των Ελλήνων¹²⁹. Ο Μιχαήλ Αγγελάκης ολοκληρώνοντας το τάμα του στην Τουρλωτή Σητείας έχτισε τον ιερό ναό της Αγίας Βαρβάρας στο χωριό, επισημαίνοντας στα ονόματα των αιχμαλώτων, το όνομα του αδερφού του πατέρα του Μανώλη, Γεώργιου Αγγελάκη¹³⁰.

Παρόλα αυτά, οι μύθοι παγιδούνται και με την τύχη των ντοκουμέντων. Για παράδειγμα, στα τέλη Απριλίου του 1945, ένα από τα γερμανικά φορτηγά που μετέφερε εκατομμύρια φωτογραφικά στιγμιότυπα, μέσα στα οποία χιλιάδες ώρες κινηματογραφικού φιλμ παραγωγής των PK από το Βερολίνο με κατεύθυνση στα δυτικά σύνορα της Γερμανίας, παγιδεύτηκε στην περιοχή του Βισμπάντεν από δυνάμεις του αμερικανικού στρατού¹³¹. Το περιεχόμενο του φορτηγού μοιράστηκε στους Συμμάχους, την Αγγλία, τη Γαλλία και την Αμερική, με τους συμμάχους να αποκτούν την κυριότητα των $\frac{3}{4}$ της γερμανικής παραγωγής προπαγάνδας, έναν αριθμό δηλαδή 350.000 αρνητικών φιλμ και 1.120 ταινιών¹³². Εντοπίστηκαν σπάνια και άγνωστα στο ευρύ κοινό γερμανικά ντοκουμέντα της συλλογής του Β' Παγκοσμίου πολέμου και 138 ρεπορτάζ με ολόκληρες ενότητες φωτογραφιών που πάρθηκαν στο νησί από τον γερμανικό στρατό ξηράς, το ναυτικό, την αεροπορία και τις μονάδες προπαγάνδας PK 690 και Luftwaffenkommando Südost¹³³.

127Α.Βενέτης(2021)., ό.π www.haniotika-nea.gr

128Α.Βενέτης(2021)., ό.π www.haniotika-nea.gr

129Α.Βενέτης(2021)., ό.π www.haniotika-nea.gr

130Α.Βενέτης(2021)., ό.π www.haniotika-nea.gr

131Πουρναρά Μ.(2016). Η κατοχή της Κρήτης από δύο οπτικές, *Η Καθημερινή*, www.kathimerini.gr

132Πουρναρά, ό.π

133Πουρναρά Μ.(2016). Η κατοχή της Κρήτης από δύο οπτικές, *Η Καθημερινή*, www.kathimerini.gr

Η θεματολογία των ρεπορτάζ περιλαμβάνει πορτρέτα Γερμανών στρατιωτών ή αξιωματικών, αιχμαλώτων πολέμων, αναπαραστάσεις μαχών, αεροπλάνα, πλοία και στρατιωτικό εξοπλισμό. Τα μοτίβα επαναλαμβάνονται ως στιγμιότυπα μαρτυρώντας την σκηνοθετική παρέμβαση των φωτογράφων. Μια εικόνα αποκομμένη από το ιστορικό της πλαίσιο προβάλλει την οικτρή πραγματικότητα. Ο Κωνσταντίνος Κουτουλάκης αναφέρει εικόνες που προκαλούν ανατριχίλα αναζωπυρώνοντας στη μνήμη στιγμιότυπα της γερμανικής Κατοχής στο νησί. Ως επίσημος φωτογράφος της Επιτροπής Διαπιστώσεως Ωμοτήτων, στην οποία συμμετείχαν ο Νίκος Καζαντζάκης, οι Κακριδής και Καλλιτσούνάκης οι οποίοι συνέστησαν την επιτροπή έρευνας από κοινού με κυβερνητική εντολή, εργάστηκε το 1945 ώστε να καταγραφούν καταλογογραφικά όλα τα εγκλήματα που διεπράχθησαν στην Κρήτη κατά τη γερμανική κατοχή. Η επιτροπή δούλεψε για ένα πόρισμα που δεν δημοσιεύτηκε ποτέ και για ένα αποτέλεσμα, το οποίο παρέμενε κυριολεκτικά εξαφανισμένο. Το περιεχόμενό της έγινε γνωστό στο Δήμο Ηρακλείου, το 1983, σε σπάνιο χειρόγραφο του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, το οποίο και ανήκε στον Παντελή Πρεβελάκη, χωρίς φωτογραφικές μαρτυρίες. Τμήμα φωτογραφιών έμεινε στα έγγραφα του αειμνήστου Μανόλη Δουλγεράκη, δημοσιογράφου στο δήμο Μαλεβιζίου με πλούσια βιβλιοθήκη και με αντίγραφα φωτογραφιών, τα οποία και δωρήθηκαν στο Πολεμικό Μουσείο, σε μία έκθεση.

Βιβλιογραφικές πηγές

Beevor, A. (1999). *Κρήτη, η Μάχη και η Αντίσταση*, μτφρ. Γ.Καλλίνης, Β.Δ.Β. Ηρακλείου. Ηράκλειο.

Dr. Heinz A. Richter (2011). *Operation Merkur: Die Eroberung der Insel Kreta im Mai 1941*, Αθήνα: εκδόσεις Γκοβόστη

Lidell-Hart, B. H.(2013), *Ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου*, Εκδόσεις Έννοια

Αβδελά, Ε. (1988). Στοιχεία για την εργασία των γυναικών στον μεσοπόλεμο: Όψεις και θέσεις στο Ε. Αβδελά, *Βενιζελισμός και Αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης

Βενέτης, Α.,(2021). Δύο άγνωστα περιστατικά από την Κρήτη της κατοχής στην εφ. *Χανιώτικα νέα*,

www.haniotika-nea.gr

Έκθεση της κεντρικής επιτροπής διαπιστώσεως ωμοτήτων εν Κρήτη, Αθήνα 1945, ανατύπωση Ηράκλειο, 1983

Ελεφάντης,Α.(2002).*Μας Πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας Μερικά Σημεία της Ιστορίας 1941-1950*. Αθήνα: εκδόσεις Βιβλιόραμα,

Καλογεράκης, Γ. (2017). *Παιδεία εκπαίδευση και αντίσταση στην Κρήτη: Νομός Ηρακλείου, 1940-1944: ανέκδοτες αρχειακές πηγές*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σχολή Επιστημών Αγωγής. Τμήμα Παιδαγωγικό Νηπιαγωγών

Καλύβας Σ. Ν. (2015). Εμφύλιος πόλεμος (1943-1949): Το τέλος των μύθων και η στροφή προς το μαζικό επίπεδο. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 11, 37–70. <https://doi.org/10.12681/sas.916>

Καφετζάκη, Α.Γ. (1999). *Εικόνες του Μικρασιάτη πρόσφυγα στη μεσοπολεμική πεζογραφία. Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης & Ηλεκτρονικού Περιεχομένου. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών.

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, 1935-1983, φακ. 17, *Κατοχικά, Αλέξη Ταγματάρχη Λοχαγό προς τον Αρχιεπίσκοπο Συναίου Κον Πορφύριον*, αρ. 7/17-243, Κάιρο 29 Μαΐου 1944

Κατοχικό Αρχείο Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Αρχείο Μουρέλλου, Δ, φακ. 17, *Κατοχικά, Πατήρ Πατρίκιος (Τζον Λοχαγός) Μιχαήλ Λη- Φέρμουρ Ταγ/χης Βρεταννός προς πατέρα Θεοφύλακτο, «Επιστολή»*, αρ. 7/17-228, 5 Απριλίου 1944

Μαθιόπουλος, Β.,(2006). *Φωτογραφικές μαρτυρίες από τα γερμανικά αρχεία για την ηρωική αντίσταση του ελληνικού λαού*, Αθήνα: εκδόσεις Ερμής

Ντελής Ι., Ε. (2020). *Όψεις της Αντίστασης στο Ηράκλειο της Κρήτης 1941-1944*. Hephaestus Repository

Πασαμιχάλη, Ε., *Η πιο διάσημη απαγωγή του Β` Παγκοσμίου Πολέμου από τον Ρ. Μπέλι*.

Πάτρικ Λη Φέρμουρ (2016). *Η απαγωγή του στρατηγού Κράιπε*, μετφρ. Μυρσίνη Γκανά, Αθήνα: εκδόσεις Μεταίχμιο.

Πουρναρά Μ.(2016). Η κατοχή της Κρήτης από δύο οπτικές, *Η Καθημερινή*, www.kathimerini.gr

Σαββόπουλος, «*Κράτος Πρόνοιας στην περίοδο του Μεσοπολέμου: Η περίπτωση της Ελλάδας*», Αθήνα 2011, σελ.60

Σανουδάκης- Σανούδος, Α. *Εκκλησία και Αντίσταση, στο Καπετάν Μπαντουβά Απομνημονεύματα*, Κνωσός, Αθήνα

Σανουδάκης- Σανούδος, Α. *Καπετάν Μιχ.Σαμαρίτη, Τα Ματωμένα χρόνια*, Αθήνα: εκδόσεις Ταξιδευτής

Σανουδάκης-Σανούδος, Α., *Στρατηγικοί αντιπερισπασμοί των Βρετανών στην Κρήτη το 1943, στο 12ο Εθνικό Συνέδριο των Κρητικών Σπουδών*, 21-25.09.2016, Ηράκλειο, σ.8

στο https://12iccs.proceedings.gr/uploads/019_C_SANOUDAKHS.pdf

Ταχατάκη, Ε. & Καλογεράκης, Γ. (2010). *Νύχτα, Πήχτρα, Απομνημονεύματα, Μιχάλη Ακουμιανάκη*, Ηράκλειο Κρήτης

Τζακ Σμιθ Χιουζ, *Απόρρητη αναφορά της δράσεως της SOE στην Κρήτη 1941-1945*, μτρφ. Ελευθέριος Παπαγιαννάκης, Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα

Ψαράκης, Τ. (1980). *Ντοκουμέντα Κατοχής της γερμανικής προπαγάνδας*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτης

Δικτυογραφία

<https://www.patris.gr/2020/07/06/ena-afieroma-stin-ethniki-antistasi-toy-nomoy-irakleioy-sta-fovera-chronia-tis-katochis-1941-1944/>

https://www.efsyn.gr/efkriti/arthra/113028_istories-megaleioy-tis-kritikis-antistasis

https://www.efsyn.gr/arheio/fantasma-tis-istorias/69721_i-mahi-kai-i-antistasi

https://www.rethemnosnews.gr/apopseis/464965_i-ethniki-antistasi-1941-1944-o-agonas-tis-kritis

www.militaire.gr

www.imixanitouxronou.gr

<https://www.agonaskritis.gr>

Λιαμής, Η. (2021). Η μάχη της Κρήτης. Ιστορικά παραλειπόμενα και αθέατες συνέπειες. Στο *Πεμπτούσια*, Ανθρώπου Απαξίωση, σχόλιο στην Ποιμαντική του ήθους, Π. Α. Αυγουστίδης

<https://www.pemptousia.gr>

Βενέτης Α.(2021). Δύο άγνωστα περιστατικά από την Κρήτη της κατοχής στην εφ. Χανιώτικα νέα,

www.haniotika-nea.gr Παπαδερός Α. (1980). *Η Μάχη και η Αντίσταση της Κρήτης*, στο www.libraryoac.gr

Συγγελάκης, Α. (2017). *Ιστορία μεγαλείου Κρητικής Αντίστασης*, στο www.efsyn.gr

Άλλες πηγές (ανέκδοτες)

Armand d' Angour, (2014). *Πόσοι ελληνικοί θρύλοι ήταν αλήθεια;*

Απομαγνητοφώνηση συνέντευξης Δημητρίου Ξενάκη με θέμα: *Η μάχη της Κρήτης στο Κούλογλου Στέλιο (2016). Η μάχη της Κρήτης και οι γερμανικές οφειλές στο Ευρωκοινοβούλιο.*